

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**15. YY. DA OSMANLI DEVLETİNDEKİ VE MEMLÛK DEVLETİNDEKİ
ÂLİMLERİN ARAP DİLİNE KATKILARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİLAL ATASOY

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞULE AĞAÇ

**YALOVA
OCAK 2025**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

15. YY. DA OSMANLI DEVLETİNDEKİ VE MEMLÛK DEVLETİNDEKİ ÂLİMLERİN
ARAP DİLİNE KATKILARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİLAL ATASOY
228121020

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞULE AĞAÇ

YALOVA
OCAK 2025

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “**15. yy. da Osmanlı Devletindeki ve Memlûk Devletindeki Âlimlerin Arap Diline Katkıları**” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dökümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Hilal ATASOY

ÖNSÖZ

Arap Dili, tarihsel süreç içerisinde yaşayan bir olgu olarak, yetiştiği kültür, coğrafya ve sosyal yaşamdan etkilenmiştir. Yine tarih boyunca din dili olması münasebetiyle de diğer dillerden farklı bir konuma sahip olmuştur. Gerek yapısındaki zenginlik, gerekse Kur'an dili olması bu dili 15. yy. da farklı ve özel bir konuma taşımıştır. Ve zaman içinde İslamiyet'in Arap olmayan toplumlarda yayılmasıyla birlikte, bu durum dilin orijinalliğinin korunmasını gerekli kılmış, Kur'an'ın ve dini metinlerin aslî kaynaklarından okunup anlaşılması amacıyla da Arapça grameri, sarf, nahiv ve belagat olarak ortaya çıkmıştır.

15. yy. çerçevesinde bu dile bakış, hâkimiyet sağlayan iki devletin himayesi altında canlılık bulmuştur. Tarihi sınırlarına tezimiz içerisinde yer verdiğimiz iki güçlü devlet olan Memlûk Devleti ve Osmanlı Devleti, döneminin siyasal yapısı göz önüne alınarak incelendiğinde yaşadıkları zorluklar açısından Memlûk Devleti özelinde bakılırsa, sınırlarını koruma politikası gütmüş ancak bu durum da bile kendi sınırlarında yaşayan Arap milletlerini himaye etme konusunda üstün gayret göstermiştir. Yine Osmanlı Devleti, fetihten fetihe sınırlarını genişletirken bu durumda bile ilme olan desteğinden geri durmamıştır. Zaten devleti diri tutan etmenlerden biri de tüm şartlara rağmen ilim, âlim ve bilim kaynaklarından kopmamaktır denilebilir.

Tezimizin ilk bölümünde 15. yy. daki dil gelişimlerini anlamlandırmak adına bu asırdaki yönetimin genel durumlarına değindik. İncelediğimiz dönemleri Osmanlı Devleti yönetimi olarak I. Mehmed (1413-1421)- II. Bayezid (1481- 1512) dönemi, Memlûk Dönemi yönetimi olarak Farac (1399-1405)- Zahir Kansu (1498- 1500) dönemi olarak ele aldık. İkinci bölümde Osmanlı'da yaşayan dil âlimlerinin, üçüncü bölümde Arap ülkelerindeki âlimlerin bu dile katkılarına yer verdik.

Tez sürecimin ilk aşamasından bu güne destek ve güler yüzünü eksik etmeyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Şule Ağaç'a, yine tezimin ilk aşamasından itibaren beni destekleyen değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Arslan hocama, değerli katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gezek hocama, merhum Prof. Dr. Ahmet Fedaioglu hocama, desteklerini esirgemeyen kıymetli ailem, özellikle tez çalışmamın her sürecine şahit olan ancak yakın zaman önce kaybettiğim kıymetli annem merhume Birsan Atasoy'a, teşekkür ediyorum.

Ocak - 2025

Hilal ATASOY

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	iv
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xix
TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xxi
ÖZET.....	xxiii
SUMMARY	xxv
1. GİRİŞ	1
1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	4
1.4. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	5
1.5. 15. YY. LA GENEL BAKIŞ.....	7
Tablo 1.3.....	8
Şekil 1.1.....	9
2. 15. YY. DA OSMANLI DEVLETİNDEKİ ÂLİMLERİN ARAP DİLİNE KATKILARI	13
2.1. MOLLA FENÂRÎ (ö. 834/1431)	13
2.1.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	13
2.1.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	13
2.1.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	13
2.1.4. Aldığı Görevler	14
2.1.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	14
2.1.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	14
2.1.7. Vefatı.....	15
2.2. MEHMED ŞAH FENÂRÎ (ö. 838/1435).....	15
2.2.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	15
2.2.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	15
2.2.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	15
2.2.3. Aldığı Görevler	16
2.2.4. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	16
2.2.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	16
2.2.6. Vefatı.....	16
2.3 HASAN PAŞA ALAÂDDİN ALİ EL-ESVED EN-NİKSÂRÎ (ö.841/1437)	17
2.3.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	17

2.3.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	17
2.3.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	17
2.3.4. Aldığı Görevler	18
2.3.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	18
- Muslihiddin Mustafa Efendi (ö. 824/1421) (eş-Şekâik müellifi Taşköprüzâde'nin babası).	18
2.3.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	18
2.3.6.1. Nahiv ve sarf ilmi ile ilgili eserleri	19
2.3.7. Vefatı	19
2.4. BEDRUDDÎN EL-AYNÎ (ö. 855/1451)	19
2.4.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	19
2.4.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	20
2.4.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	22
2.4.4. Aldığı Görevler	24
2.4.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	25
2.4.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	26
2.4.6.1. Gramerle ilgili eserleri	26
2.4.6.2. Gramerle ilgili diğer eserleri	27
2.4.7. Vefatı	28
2.5. KEMAL BİN EL- HÜMAM(ö.861/ 1457)	28
2.5.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	28
2.5.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	29
2.5.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	29
2.5.4. Aldığı Görevler	31
2.5.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	31
2.5.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	32
2.5.6.1. Nahv ile ilgili eserleri.....	32
2.5.7. Vefatı	33
2.6. KARA SİNÂN YÛSUF B. ABDULMELİK B. BAHŞİŞ (ö. 868/ 1463)	33
2.6.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	33
2.6.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	33
2.6.3. Aldığı Dersler	34
2.6.4. Aldığı Görevler	34
2.6.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	34
2.6.5.1. Nahv ile ilgili eserleri.....	34

2.6.5.2. Sarfla ilgili eserleri.....	34
2.6.6. Vefatı	35
2.7. ALÂDDİN MUSANNİFEK (ö. 875/ 1470).....	35
2.7.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	35
2.7.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	36
2.7.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	37
2.7.4. Aldığı Görevler	38
2.7.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	38
2.7.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	39
2.7.6.1. Nahivle ilgili eserleri.....	39
2.7.6.2. Belagatle ilgili eserleri	41
2.7.7. Vefatı	43
2.8. ŞEMSEDDİN AHMED B. ALİ DİNKÖZ-DUNKÛZ, DİKGÖZ (ö.874/1470)	43
2.8.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	43
2.8.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	44
2.8.3. Aldığı Görevler	44
2.8.4. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	44
2.8.5. Vefatı	47
2.9. ŞEMSUDDİN AHMED HAYALÎ (Ö. 875/1470).....	47
2.9.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	47
2.9.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	47
2.9.3. Hocaları	48
2.9.4. Aldığı Görevler	48
2.9.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	48
2.9.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	48
2.9.7. Vefatı	49
2.10. ALÂADDİN ALİ B. MUHAMMED SEMERKANDÎ (ö. 879/ 1474).....	49
2.10.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	49
2.10.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	49
2.10.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	49
2.10.4. Aldığı Görevler	50
2.10.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	50
2.10.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	51
2.10.6.1. Nahivle ilgili eserleri.....	51
2.10.6.2. Sarfla ilgili eserleri.....	51

2.10.6.3. Belâgatla ilgili eserleri	51
2.10.7. Vefatı	52
2.11. MUHYİDDİN KAFİYECİ (ö. 879/ 1474)	52
2.11. 1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	52
2.11.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	52
2.11.3. Hocaları	53
2.11.4. Aldığı Görevler	54
2.11.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	54
2.11.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	54
2.11.7. Vefatı	55
2.12. HACI BÂBÂ ET-TOSYEVÎ (ö. 871/1476)	56
2.12.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	56
2.12.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	56
2.12.3. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	56
2.12.4. Vefatı	57
2.13. MOLLA HÜSREV (ö.885/1480)	58
2.13.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	58
2.13.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	58
2.13.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	59
2.13.4. Aldığı Görevler	59
2.13.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	60
2.13.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	60
2.13.7. Vefatı	60
2.14. EBUL- KASIM ALİ EL-LEYSÎ ES-SEMERKANDÎ (ö. 889/ 1484)	61
2.14.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	61
2.14.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	61
2.14.3. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	62
2.14.4. Vefatı	63
2.15. MOLLA HASAN B. ABDUSSAMED ES- SAMSÛNÎ (ö. 891/ 1486)	63
2.15.1.İsmi, Nesebi ve Lakabı	63
2.15.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	63
2.15.3. Hocaları	63
2.15.4. Aldığı Görevler	63
2.15.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	64
2.15.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	64

2.15.7. Vefatı	64
2.16. HASAN ÇELEBİ FENÂRÎ (ö. 891/ 1486)	64
2.16.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	64
2.16.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	65
2.16.3. Hocaları	65
2.16.4. Aldığı Görevler	65
2.16.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	66
2.16.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	66
2.16.7. Vefatı	66
2.17. HOCAZÂDE MUSLİHİDDİN MUSTAFA (ö. 893/1488)	67
2.17.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	67
2.17.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	67
2.17.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	68
2.17.4. Aldığı Görevler	68
2.17.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	69
2.17.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	70
2.17.7. Vefatı	70
2.18. ABDURRAHMÂN EL-CÂMÎ (ö. 898/1492)	70
2.18.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	70
2.18.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	71
2.18.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	72
2.18.4. Aldığı Görevler	72
2.18.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	72
2.18.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	73
2.18.7. Vefatı	73
2.19. YUSUF EL-KİRMÂSTÎ (ö. 900/ 1494)	73
2.19.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	73
2.19.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	74
2.19.3. Hocaları	74
2.19.4. Aldığı Görevler	74
2.19.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	75
2.19.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	75
2.19.7. Vefatı	77
2.20. MOLLA LÜTFÎ (900/1495)	78
2.20.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	78

2.20.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	78
2.20.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	78
2.20.4. Aldığı Görevler	78
2.20.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	79
2.20.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	79
2.20.7. Vefatı	80
2.21. FENÂRİZADÊ ALÎ ÇELEBÎ (ö. 902/1497)	81
2.21.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	81
2.21.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	81
2.21.3. Aldığı Görevler	81
2.21.4. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	81
2.21.5. Vefatı	82
2.22. HACİHASANZÂDE EFENDÎ (MUHYİDDİN MUHAMMED CAMÎ) (ö.911/1505- 1506).....	82
2.22.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	82
2.22.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	82
2.22.3. Hocaları	82
2.22.4. Aldığı Görevler	82
2.22.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	83
2.22.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	83
2.22.7. Vefatı	83
2.23. TÂCÎZÂDE SÂDÎ ÇELEBÎ (ö. 922/1516).....	84
2.23.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	84
2.23.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	84
2.23.3. Hocaları	84
2.23.4. Aldığı Görevler	84
2.23.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	85
2.23.6. Vefatı.....	85
2.24. MUHYİDDİN SAMSUNÎ (Ö. 929/1522).....	85
2.25. YA'KUB B. SEYDÎ ALÎ (Ö. 931/1524).....	85
2.26. CEMÂLEDDİN İŞHAK B. MUHAMMED EL-KARAMÂNÎ (ö. 933/1527).....	86
2.26.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	86
2.26.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	86
2.26.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	87
2.26.4. Aldığı Görevler	87

2.26.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	88
2.26.5.1. Sarfla ilgili eserleri.....	88
2.26.6. Vefatı	88
2.27. MUHAMMED MUHYİDDİN VEFAÎ (Ö. 940/1533)	89
2.28. İBNİ KEMAL PAŞA (ö. 940/ 1534)	89
2.28.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	89
2.28.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	90
2.28.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	90
2.28.4. Aldığı Görevler	91
2.28.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	92
2.28.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	93
2.28.6.1. Sarfla ilgili eserleri.....	93
2.28.6.2. Nahivle ilgili eserleri.....	94
2.28.6.3. Belâgatla ilgili eserleri	95
2.28.7. Vefatı	95
3. 15. YY. DA MEMLÛK DEVLETİNDEKİ ÂLİMLERİN ARAP DİLİNE KATKILARI	97
3.1. İBNÜ'L CEZERÎ (ö. 833/1429).....	97
3.1.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	97
3.1.2. Doğumu, Eğitim Öğretim Hayatı	97
3.1.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	97
3.1.4. Aldığı Görevler	98
3.1.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	99
3.1.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	99
3.1.7. Vefatı	99
3.2. ŞEHÂBEDDİN İBN ARABŞAH (ö. 854/1450).....	100
3.2.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	100
3.2.2. Doğumu, Eğitim ve Öğretim Hayatı	100
3.2.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	100
3.2.4. Aldığı Görevler	101
3.2.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	102
3.2.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	102
3.2.7. Vefatı	102
3.3. CELÂLUDDİN MAHALLÎ (ö. 864/1459).....	103
3.3.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	103

3.3.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	103
3.3.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	103
3.3.4. Aldığı Görevler	104
3.3.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	105
3.3.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	106
3.3.7. Vefatı	106
3.4. ŞÛMÛNNÎ (ö. 872/1468)	106
3.4.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	106
3.4.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	106
3.4.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	107
3.4.4. Aldığı Görevler	108
3.4.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	109
3.4.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	109
3.4.7. Vefatı	109
3.5. İBNÜŞ'ŞİHNE EBU'L FAZL (ö. 890/1485)	109
3.5.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	109
3.5.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	110
3.5.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	110
3.5.4. Aldığı Görevler	111
3.5.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	112
3.5.6. Vefatı	112
3.6. MOLLA GÜRÂNÎ (ö. 893/1488)	112
3.6.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	112
3.6.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	112
3.6.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	113
3.6.4. Aldığı Görevler	113
3.6.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	114
3.6.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	115
3.6.7. Vefatı	115
3.7. ŞEMSEDDİN SEHÂVÎ (ö. 902/1497).....	115
3.7.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	115
3.7.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	115
3.7.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	116
3.7.4. Aldığı Görevler	117
3.7.5. Yetiştirdiği Öğrenciler.....	118

3.7.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	118
3.7.7. Vefatı	118
3.8. HALİD B. ABDULLAH EZHERİ (ö. 905/ 1499)	119
3.8.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	119
3.8.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	119
3.8.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	119
3.8.4. Aldığı Görevler	120
3.8.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	120
3.8.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	120
3.8.7. Vefatı	122
3.9. SUYÛTÎ (ö. 911/ 1505)	122
3.9.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	122
3.9.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	122
3.9.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	122
3.9.4. Aldığı Görevler	124
3.9.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	124
3.9.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	125
3.9.6.1. Nahiv ve sarf ilmi ile ilgili eserleri	125
3.9.6.2. Belâgatle ilgili eserleri	126
3.9.7. Vefatı	126
3.10. ZEKERİYYA ENSARÎ (ö. 926/1520)	126
3.10.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	126
3.10.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	127
3.10.3. Hocaları	127
3.10.4. Aldığı Görevler	128
3.10.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	129
3.10.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	130
3.10.7. Vefatı	131
3.11. İSÂMUDDİN EL-İSFERÂYÎNÎ (ö. 951/1544)	131
3.11.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı	131
3.11.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı	131
3.11.3. Hocaları ve Aldığı Dersler	132
3.11.4. Aldığı Görevler	132
3.11.5. Yetiştirdiği Öğrenciler	132
3.11.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler	133

3.11.6.1. Nahivle ilgili eserleri.....	133
3.11.6.2. Sarfla ilgili eserleri.....	133
3.11.6.3. Belâgatla ilgili eserleri	134
3.11.7. Vefatı	135
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	138
ÖZGEÇMİŞ	151

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	:(bin) Oğul
bknz.	:Bakınız
c	:Cilt
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h	:Hicri
haz.	:Hazırlayan
m.	:Miladi
nr.	:Numara
ö.	:Ölüm
s.	:Sayfa
terc.	:Tercüme
ts.	:Tarihsiz
ty.	:Tarihi yok
vd.	:Ve Devamı, Ve Diğerleri
vr.	:Varak

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1.1. 15. yy. da Osmanlı Devleti dönemindeki 28 âlimin isimleri ve verdikleri eser sayıları.	2
Tablo 1.2. 15. yy. da Memlûk Devletindeki dönemindeki 11 âlimin isimleri ve verdikleri eser sayıları.	3
Tablo 1.3. Memlûk Devletinin 15. yy. daki hükümdarları.....	8
Şekil 1.1. Osmanlı Devleti'nin 15. yy. daki padişahları	9

15. YY. DA OSMANLI DEVLETİNDEKİ VE MEMLÛK DEVLETİNDEKİ ÂLİMLERİN ARAP DİLİNE KATKILARI

ÖZET

Bu çalışmamızın amacı Arap Dilinin 15. yy. da Osmanlı Devletindeki ve Arap dilinin konuşulduğu coğrafyalardaki gelişme durumunu analiz etmektir. Çalışmamızda bu dönemdeki dil gelişimi hakkında çeşitli iddialara yer verilerek, araştırmaların sonucunda oluşan bulgular paylaşılacaktır. Bu asırdaki dil faaliyetlerine bakıldığında elde edilen bulgulara göre, dönemin önemli iki devletinin Osmanlı ve Memlûk olduğu tespit edilmiştir. İki devletin Arap dilinin konuşulduğu coğrafyada etkin olduğu düşünüldüğünde, Arap asıllı olmamaları sebebiyle çeşitli tenkitlere maruz kaldıkları görülmüştür. Çalışmamızda bu tenkitlere en doğru cevabı vermek hedeflenmiştir. Konumuz, aynı dönemde aynı dili kullanan iki devletin nasıl bir süreç işlettiklerini görmek açısından ve bu dönemde yazılan eserlere bakması yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca devletin siyasi olarak durumunun dile etkisi de incelenmiştir. Tezimizde özellikle 15. yy. da Osmanlı Devleti'nde yaşayıp Arap dilinde eser yazan âlimler ile Memlûk Devleti'nde yaşayıp Arap dilinde eser yazan âlimlerin durumu incelenmiştir. Araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular neticesinde, bu dönemin kritiği yapılmıştır. Çalışmamız bir asrı anlama adına ışık tutmuş olsa da daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Dili Âlimleri, 15. yy., Osmanlı Devleti, Memlûk Devleti

THE CONTRIBUTIONS OF SCHOLARS IN THE OTTOMAN STATE AND THE MAMLUK STATE TO THE ARABIC LANGUAGE IN THE 15TH CENTURY

SUMMARY

The aim of this study is to analyze the development of the Arabic language in the Ottoman Empire and the geographies where the Arabic language was spoken in the 15th century. In our study, various claims about language development in this period will be included and the findings of the research will be shared. According to the findings obtained when looking at the language activities in this century, it has been determined that the two important states of the period were the Ottoman Empire and the Mamluks. Considering that the two states are active in the geography where the Arabic language is spoken, it has been seen that they have been subjected to various criticisms due to their lack of Arab origin. In our study, it is aimed to give the most accurate answer to these criticisms. Our subject is important in terms of seeing what kind of process the two states using the same language in the same period operated and looking at the works written in this period. In addition, the effect of the political situation of the state on language was also examined. In our thesis, especially the situation of the scholars who lived in the Ottoman Empire in the 15th century and wrote works in the Arabic language and the scholars who lived in the Mamluk State and wrote works in the Arabic language were examined. As a result of the findings we obtained in our research, this period was criticized. Although our study has shed light on understanding a century, more comprehensive studies are needed.

Keywords: Arabic Language, Arabic Language Scholars, 15th century, Ottoman Empire, Mamluk State.

1. GİRİŞ

Dil, bir milletin tarihe bıraktığı parmak izidir. Dil, hep bilinen tanımlamasıyla insanlar arasındaki iletişimi sağlayan bir vasıta gibi görünse de yaşayan bir olgu olarak tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönemlerden geçer.

Araştırmamızın konusu olan 15. yy. da Osmanlı ve Memlûk Devletlerinde Arap dilinin durumunu araştırırken aslında böyle bir olguya şahitlik etmiş olduk. Zira bir tarafta 13. yy. daki Moğol saldırılarından topraklarını koruyan Memlûk Sultanlarının yönettiği Arap milletleri, diğer taraftan İslam'ın bayraktarlığını yapan devletlerden biri Osmanlı Hanedanlığı, kökenlerine bakıldığında her ikisi de Arap milletine mensup olmayışları orta noktasında birleşiyorlardı. Bu yüzden de tarih boyunca Arap dilinin, kendi hâkimiyetleri zamanındaki durumu noktasında çeşitli eleştirilerin merkezinde oldular.

Tez çalışmamız kapsamında 14. yy. ve 16. yy. lı incelediğimizde 15. yy. da Arap dili üzerine yapılan çalışmaların ve verilen eserlerin diğer iki asra oranla çok daha fazla olduğunu görmekteyiz. 15. yy. daki Arap dilinin durumu araştırıldığında telif çalışmalarının, yeni, özgün eserlerin ortaya çıkarılmasından ziyade önceki eserler üzerine yapılan şerh, haşiye ve ta'lik çalışmalarından oluşmuş olması bazı Arap çevrelerinde Arap dilinin gerilediği kanısını oluşturmuştur. Çalışmamızda bu tür iddialara cevap aradık. Araştırmalarımız neticesinde elde ettiğimiz veriler ışığında diyebiliriz ki, bu dönem, eski eserlerin açıklanması noktasında yapılan faaliyetlerin bir yansıması olmuştur.

Bir dilin, yaşadığı ortamın inanç ve kültürel yapısından etkilendiğinden, yaşanılan dönemin düşünce dünyasından izler taşıdığından yola çıkarak tezimizin ilk bölümünde Arap dilinin hâkim olduğu topraklardaki iki egemen devletin 15. yy. daki genel durumunu kısaca ele aldık.

Çalışmamızın asıl konusunu ise bu asırda verilen eserler oluşturduğundan 2. ve 3. bölümde bu konuya tafsilatlı olarak değindik.

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmamızın temel konusu, 15. yy. da Arap dili ile ilgili Osmanlı'da ve diğer Arap ülkelerinde yaşamış olan âlimlerin Arap diline yaptıkları katkılarıdır. Böyle bir konu için öncelikli olarak bu dönemde Arap dilinin konuşulduğu coğrafyaları tespit ettik. Daha sonra o döneme hâkim olan Osmanlı Devleti ve genel çoğunluğunu hâkimiyeti altında toplayan Memlûk Devleti'nin içinde bulundukları siyâsî durumları ve devlet yapılarının dil üzerindeki

etkilerini dönemsel olarak inceledik. Bu dönemle ilgili olarak ortaya atılan görüş ve tartışmalara yer vererek, bunlara cevaplar aramaya çalıştık.

Çalışmamızda, 15. yy. da Osmanlı Devleti himayesinde yaşayarak ön plana çıkmış 28 âlimin ve Memlûk Devleti himayesinde yaşayan 11 âlimin biyografilerine ve eserlerine yer verdik.

Tablo 1.1. 15. yy. da Osmanlı Devleti dönemindeki 28 âlimin isimleri ve verdikleri eser sayıları.

Eser Sayıları	Âlimlerin İsimleri
2	Molla Fenari (ö. 834/1431)
1	Mehmed Şâh Fenarî (ö. 838/1435)
5	Hasan Paşa Alaâddin Ali el- Esved en-Niksâri (ö. 841/1437)
10	Bedreddîn el- Aynî (ö. 855/1451)
1	Kemal Bin el-Hü mam (ö. 861/1457)
5	Kara Sinan Yusuf b. Abdulmelik b. Abdulmelik b. Bahşış (ö. 868/1463)
12	Alâaddin Musannifek (ö. 875/1470)
2	Şemseddin Ahmed b. Ali Dinkoz (ö. 874/1469)
1	Şemsuddîn Ahmed Hayalî (ö. 875/ 1470)
6	Alaaddîn ‘Ali b. Muhammed es-Semer kandî (ö. 879/1474)
11	Muhyiddin- Kafiye ci (ö. 879/1474)
6	Hacı Bâbâ et-Tosyaevî (ö. 871/1476)
1	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)
5	Ebu-l Kasım Ali el-Leysî es-Semer kandî (ö. 888/1483)
1	Molla Hasan b. Abdussamed es- Samsunî (ö. 911/1505)
2	Hasan Çelebi Fenarî (ö. 891/ 1486)
2	Hocazade Muslihiddin Mustafa (ö. 893/1488)
2	Abdurrahman el-Camiî (ö. 898/1492)

11	Yusuf el- Kirmasti (ö. 900/1494)
14	Molla Lûtfi (ö. 900/1495)
2	Fenârizadê Ali Çelebi (ö. 902/1497)
1 tam 1 yarım	Hacı Hasanzade Efendi (Muhyiddin Muhammed Cami) (ö. 911/1505)
2	Tâcîzâde Sadi Çelebi (ö. 922/1516)
1	Muhyiddin Samsuni (ö. 929/1522)
3	Ya'kub b. Seydi Ali (ö. 931/1524)
2	Cemâleddin İshâk Karamânî (ö. 933/1527)
2	Muhammed Muhyiddin Vefaî (ö. 940/1533)
54	İbni Kemal Paşa (ö. 940/ 1534)

Tablo 1.2. 15. yy. da Memlûk Devletindeki dönemindeki 11 âlimin isimleri ve verdikleri eser sayıları.

Eser Sayıları	Âlimlerin İsimleri
1	İbnü'l- Cezeri (ö.833/ 1429)
2	Şehâbeddin İbn Arabşah (ö. 854/ 1450)
2	Celaluddin Mahalli (ö. 864/ 1459)
1	Şûmûnnî (ö. 872/ 1468)
1	İbnûş'sihne Ebu'l Fazl (ö. 890/ 1485)
1	Molla Gürânî (ö.893/ 1488)
1	Şemseddin Sehavî (ö.902/ 1497)
10	Halid b. Abdullah el- Ezherî (ö. 905/ 1499)
12	Celal Süyutî (ö. 911/1505)
6	Zekeriyyâ el-Ensârî (ö 926/ 1520)
20	İsâmuddin el-İsferayini (ö. 951/ 1544)

Yine bu çalışmamızda hakkında çok az mâlumat bulunan âlimlerin biyografilerine değinmedik. Ele aldığımız biyografilerde ise ihtilafa düşülen tarihler konusunda, birçok kaynakta bulunan tarihlere öncelik verdik. Bu önceliğimizde, âlimlerin çağdaşı olan müelliflerin bildirdiği tarihleri daha çok dikkate aldık. Kimi âlimlerin biyografilerinde, vefat tarihleri, eserleri hakkında yeterli bilgiye ulaşamadığımız için yer vermedik.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Dil, bir milletin yaşadığı toplumunun anlamlandırılması adına sahip olduğu kültürün izlerini taşır. Var olduğu günden bu yana Arap dili, çeşitli araştırmaların ve çalışmaların merkezinde olmuştur. İslâmiyetin Hicaz topraklarından daha geniş bir coğrafyaya yayılması ile birlikte, bu dile aşina olmayanların onu doğru bir şekilde kullanabilmeleri için Arap grameri doğmuştur. İşte bu çalışmamızın temel amacı, Arap grameri alanında yapılan dil faaliyetlerinin 15. yy. daki durumunu ele almaktır. Bu döneme hâkim olan Osmanlı Devleti'nin, ilim, kültür ve sanat açısından zirve sayılabilecek dönemlerinden birini yaşaması ve Arap dili alanında yürüttüğü önemli çalışmalarının bulunması araştırmamızın amacında önemli bir konuma sahiptir. Yine o döneme hâkim olan önemli devletlerden biri olan Memlûk Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan Arap âlimlerinin dile olan katkılarına da araştırmamızda yer verdik. Böylece, Osmanlı ve Memlûk Devletleri'nin Arap dilinin gelişimine engel oldukları görüşüne sahip olan bazı Oryantalistler ve Arap milletlerinin eleştirilerine cevap vermeyi amaçladık.

1.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Arap olmayan toplumlarda İslâmın yayılmasıyla birlikte Arap diline olan ilgi artmıştır. Bu ilgi neticesinde zamanla Arap grameri bu dilin orijinalliğinin de korunabilmesi için sarf, nahiv ve belâgat olarak üç kısma ayrılmıştır.¹ İşte bu ilimler, Osmanlı Devleti ve Arap coğrafyası olarak nitelendirdiğimiz ülkelerin pek çoğuna hâkim olan Memlûk Devleti sınırlarında önem kazanmıştır.

Biz de çalışmamızda 15. yy. da Osmanlı ve Memlûk Devleti sınırları içerisinde yaşamış olan, Arap diline katkısı bulunan âlimlerin biyografilerine yer vermeyi uygun bulduk. Kullandığımız bu yöntem için sözünü ettiğimiz bu iki devletin sınırlarını tespit etmek gerektiği kanâatine vardık. Bu dönemde Osmanlı Devleti sınırlarının Kuzeyde Donetz, Eflak, Boğdan, Güneyde

¹ Mehmet Nuri Ayyıldız, “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 160-170.

Konya, Batıda Bosna Hersek, Doğuda Trabzon'a,² Memlûk Devleti'nin ise Kuzeyde Malatya, Güneyde Hicaz, Batıda Mısır, Doğu'da Suriye (Rahbe)'ye ulaştığı sonucuna vardık.³

Bu dönemde, Arap coğrafyası olarak nitelendirdiğimiz ülkeler arasında; Mısır, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen ve çoğunluğunu berberilerin oluşturduğu, Arapça'nın kullanıldığı Kuzey Afrika'yı sayabiliriz.⁴

1.4. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Bizim çalışmamızdan önce bu alanda, Prof. Dr. Kenan Demirayak ve Prof. Dr.Selami Bakırcı'nın "*Arap dili grameri tarihi*" adlı kitabı, Prof. Dr. Mehmet Yavuz'un "*Kuruluştan Fatih devri sonuna kadar Arapça gramer (sarf- nahiv)'e dair eser yazan Osmanlı- Türk âlimleri*", Dr. Öğr. Üyesi M. Sami Benli'nin "*Başlangıçtan Fatih devri sonuna kadar belâgata dair eser veren Osmanlı âlimleri*", Prof. Dr. Ömer İshakoğlu'nun "*Türkler'in XV- XVI. asırlarda Arapça belâgatine yaptıkları katkılar*" adlı yüksek lisans tezleri yazılmıştır. Ancak bu tezlerde çok kapsamlı bilgilere rastlanmamaktadır. Müelliflerimiz ile ilgili olarak yararlandığımız diğer önemli kaynaklar ise, bu alanda yapılan tahkik çalışmalarında âlimlerin kendi eserlerinde verdikleri bilgilerden yola çıkılmıştır. Çalışmamızdaki biyografileri;

Sahip Aktaş'ın "*Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin hayatı, eserleri ve el-muntehab adlı eserinin tahkik ve tahlili*" adlı doktora tezi, Cemalettin Gezgiç'in "*Yusuf el-Kirmasti ve "Risale fi Akaidi'l-Firaki'n-Naciye" adlı eserinin tahkiki*" adlı yüksek lisans tezinden,

Usame Arslan'ın "*Musannifek'in Haşiye ala Şerhi'l-Miftah li't-Teftazani adlı eseri inceleme ve 1-100 varakların tahkiki*" adlı yüksek lisans tezi, Ümit Karaver'in "*Musannifek'e nisbet edilen 'Avâmil-i Atîk' şerhi (tahkik ve tahlil)*" adlı çalışmasından, Mustafa Ubeydullah Yalçın'ın "*Şeyh Ali b. Mecdüddîn Musannifek ve Şerhu'l-Misbâh adlı eseri (inceleme-tahkik).*" adlı yüksek lisans tezinden,

Yusup Ataev'in "*Zekeriyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab bişerhi Menheci't-Tullâb adlı kitabının Kitabu'l-Büyû'dan Kitabu'l-Ferâiz'e kadar olan kısmının tahkiki*" adlı yüksek lisans tezinden,

Halis Aydemir'in "*es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî' fi's-Salâti ale'l-Habîbi's-Şefî' adlı eserinin edisyon kritiği*" adlı doktora tezinden,

² SoftTr E.-Ticaret Sitesi Yazılımı, "Osmanlı Devleti Haritası" (Erişim 05 Ağustos 2024).

³ "Memlûkler (Devlet-i Türkiyye) (1250-1517) - Kpss- Tarih Vakti" (01 Kasım 2019).

⁴ Kenan Demirayak, "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler, *Şarkiyat Mecmuası* 26 (2015), 31-62.

İbrahim Aydın, Tarık Tanrıbilir, Yasin Karakuş'un "*Cemâleddin İshâk el-Karamânî'ye ait 'el-Münâcâtü'l-Meymûne'* adlı kasîdenin tahkik, tercüme ve değerlendirmesi" adlı çalışmasından, Ayhan Can'ın, "*Abdurrahman el-Câmî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'iyye* adlı eserinin edisyon kritiği" adlı yüksek lisans tezinden, İsam İslamoğlu'nun, "*Molla Câmî ve Tefsiri'nden Fatiha suresi, edisyon kritik*" adlı yüksek lisans tezinden,

Hikmet Çadır'ın "*Kara Sinan Yûsuf b. Abdulmelik b. Bahşîş'in 'el-Mazbût fî Şerhi-l Maksûd'* isimli eserinin tahkiki, değerlendirmesi ve Birgivi'nin *İm'ânu'l-Enzâr* şerhi ile metodolojik olarak karşılaştırılması" adlı yüksek lisans tezinden,

İsmail Demir'in "*Tosyalı Hacı Baba b. İbrahim ve Mi'e Kâmile fî Şerhi Mi'e ' Amile* adlı eseri (inceleme- tahkik)" adlı yüksek lisans tezinden,

Qahtan Abdurrahman el-Douri'nin "*el Kemal bin Hümmam ve 'dile hafif iki kelime...'*" hadisi tahkiki" kitabından,

Duran Ekizer'in "*Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin 'et-Tevabi fî's-Sarf'* adlı eserinin tahkiki" adlı yüksek lisans tezinden,

Memet Mustafa Göksu'nun "*Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî isimli tefsirinin edisyon kritiği (necm- nas sureleri arası)*" adlı doktora tezinden,

Akın İşleme'nin *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkindî'nin Şerhu'r Risaleti'l-Vaz'iyye Şerhu'l-Kebir* isimli eserinin tahkik ve değerlendirmesi" adlı yüksek lisans tezinden,

Lütfi Özbey'in "*Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye* adlı eserin edisyon kritiği." adlı yüksek lisans tezinden,

Mustafa Bilal Öztürk'ün "*Hacı Hasanzâde'nin Mukaddimât-ı Erbaa hâşiyesi'nin tahkiki*" adlı dergi makalesinden,

Murat Sula'nın "*Trabzon İl Halk Kütüphanesindeki Arap Dili ve Belagatı alanındaki yazmalar ve Ali Kuşçunun*" Risale fil-Mecaz vel-İstiare'sinin edisyon kritiği" adlı yüksek lisans tezinden,

Nihat Şahin'in "*Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebi* adlı eseri ve analizi." adlı yüksek lisans tezinden,

Yunus Türkyılmaz'ın "*Kemâlpasazâde'nin Nesâyih* adlı eseri'nin transkribi ve felsefî tahlili" adlı yüksek lisans tezinden,

Emre Önal'ın “*Hocazade ve Haşıya ala Şarh hidayet al- Hikma adlı eseri*” adlı yüksek lisans tezi ve Luay Hatem Yaqoob ‘un “*Hocazade’nin Kitabı’t Tehafut adlı eserinin tahkik ve tahlili.*” adlı doktora tezinden,

Vahdettin Yağmur’un “*Hadis literatüründe Emâlîler ve Ebu’l-Fazl İbnu’s-Şihne’nin “el-Emâli’l-Muhıbbiyye” adlı eserinin edisyon kritiği.*” adlı yüksek lisans tezinden,

Safa Yavuz’un “*Muhyiddin el-Kafiyeci’nin Nüzhetu’l-ihvân adlı eserinin edisyon kritiği, tefsir ve dil yönünden incelenmesi*” adlı yüksek lisans tezinden,

İlyas Yılmaztürk’ün “*Mahmût b. Ahmet b. Mûsa Ebu Muhammed Bedrettin el-Aynî’nin “Şerhu’l- Avamil el-mie lil Cürcânî” adlı eserin edisyon kritiğinin yapılması*” adlı basılmamış yüksek lisans tezi, gibi tahkik tezlerinden edindik. Bunun yanısıra 15. yy. Arap dili gelişimi durumu hakkında *Diyanet İslam Ansiklopedisi, İslam Düşünce Atlası* ’ndan bilgilere başvurduk.

1.5. 15. YY. LA GENEL BAKIŞ

15.yy. da Memlûk Devleti ve Osmanlı Devleti özelinde Arap dili çalışmaları hakkında bir takım görüşler ve eleştiriler olduğunu tespit ettik. Çalışmamızın bu görüş ve eleştirilere cevap olması için gayret ettik. Bundan dolayı öncelikli olarak Memluk Devleti dönemini ve daha sonra Osmanlı Devleti dönemini ilmi ve kültürel açıdan ele aldık. Daha sonra sözü edilen eleştiri ve görüşlere yer vererek bunlara cevaplar aradık.

Bu yüzyıl özelinde, Arap dilinin konuşulduğu coğrafyalarda egemen olan yönetimlerinden biri de Memlûk hanedanlığıdır. Memlûk Devleti, kuruluşu itibarıyla iki idari dönem geçirmiştir. Bu dönemlerin birincisi, Türklerin oluşturduğu Bahrî Memlûkler idaresi iken, Kafkas Çerkezlerinin oluşturduğu Burcî Memlûkler ise ikinci dönemi oluşturmaktadır. Bu dönemde Memlûk devlet yönetiminde olan padişahları, şu şekilde sıralamak mümkündür.⁵

⁵ Talat Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 2-3.

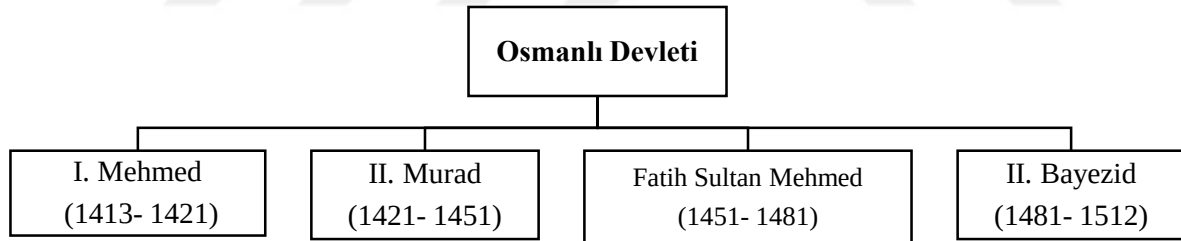
Tablo 1.3. 15. yy. Memlûk Sultanları

Memlûk Devleti
Burci Memlûkler
Farac (1399-1405)
Mansur Abdulaziz (1405)
Farac (1405- 1412)
Mustain (1412-1412)
Muavyed Şeyh (1412-1421)
Muzaffer Ahmed (1421)
Seyfeddin Tatar (1421)
Salih Muhammed (1421)
Barsbay (1422-1438)
Aziz Yusuf (1438)
Zahir Çakmak (1438-1453)
Fahreddin Osman (1453)
İnal (1453-1461)
Muavyed Ahmed (1461)
Hoşkadem (1461-1467)
Zahir Bilbay (1467)
Zahir Timur Buğa (1468)
Sultan Kayıtbay (1468-1496)
Nasır Muhammed (1496-1498)
Zahir Kansu (1498-1500)

Dönemin siyasi yapısı incelendiğinde, bu asır özelinde 19 farklı sultan tahta geçmiştir.⁶ Özellikle 1421 yılında ülke yönetimi, dört farklı sultan değiştirmiştir. Bu, o bölgede büyük bir siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. Dönemin âlimlerinden bazıları, bu durumu anlatırken idari yapının çalkantılı bir süreçten geçtiğine işaret etmişlerdir. Halk, yaşadığı Haçlı baskınları ve Moğol istilaları sonrasında savaşımlardan bitap düşmüş, kıtlık ile mücadele etmek durumunda kalmış, bu da ilim faaliyetleri etkilemiştir. Ancak tüm bu şartlara rağmen, ilme olan iştiaak devam etmiş, dönemin padişahları ilmi faaliyetleri desteklemiş, özellikle medreselerin inşası noktasında gerek padişahlar, gerekse ilim adamları birbirleriyle yarışmışlardır.⁷ Memlûklerde resmi dil Arapça olduğu için emir ve fermanlar dâhil Arapça yayınlanmıştır.⁸ İşte bu dönemde devletin merkezi olan Kâhire, hem ilim merkezi hem de Arap dili alanında çalışma yapanlar için önemli bir konuma gelmiştir.⁹

14. yy. sonları 15. yy. ın ilk yarısında Suriye, Mısır, İran ve Orta Asya'daki ilim merkezleri, alanında uzmanlaşmak isteyen âlimlerin uğrak yerleri olmuştur. Örneğin; dönemin önemli âlimlerinden olan Molla Fenârî, Bedreddin Semavî, Kahire'de ihtisas yapmışlardır. Daha sonra ilim merkezi Kâhire'den Fatih Sultan Mehmet döneminde, İstanbul'a taşınmıştır.¹⁰

Bu dönemde, Osmanlı devleti yönetiminde olan padişahları ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

Şekil 1.1. Osmanlı Devleti'nin 15. yy. daki padişahları

Osmanlı Devleti, bu yüzyılda sınırlarını genişletmiş, İstanbul'u'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesiyle birlikte devletin merkezi buraya taşınmıştır. İstanbul, bu dönemin ilim, kültür ve sanat merkezi olarak Arap dilinin gelişmesi açısından önemli bir konuma gelmiştir. Öyle ki Arap dili, din ve bilim dili olarak algılanmıştır. Aslında o dönemde Osmanlı

⁶ "Burcî Memlûkler", Vikipedi (11 Mayıs 2024).

⁷ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 13-15.

⁸ Zeydân Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 305.

⁹ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 1-16.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar", (1982), 520-521.

Devleti'nin kullandığı alfabe Arapça'ya uzak değildir. Hatta şehrin birçok yerine yaptırılan medreselerde büyük oranda eğitim dili Arapçaydı.¹¹ Din, bilim ve sanat dili olarak benimsenen Arapça, medreselerde gramer konusunda, sarf, nahiv ve belâgat dersleri olarak öğretilmiştir.¹² Arap dili eğitimi, medreselerde zorunlu ders olarak okutularak, öğrencilere bu dilin inceliklerini anlatmak amacıyla yazılan kitaplara Osmanlı Türkçesiyle açıklamalar eklenmiştir.¹³

Bu medreselerde eğitim vermek üzere, önemli bilim adamları ve âlimler, ilime meraklı padişahlar tarafından davet edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin izlediği politikalar açısından yeni bir dönemin temellerinin atılması için eserler yazmaları teşvik edilmiştir. Bu bilim adamları, padişahlar tarafından ödüllendirilmiş, maddi anlamda desteklenmiş ve devlet kademelerinde kendilerine saygın görevler verilmiştir.¹⁴

Böylece Arap dilinin gelişim sürecini incelediğimizde, Arap asıllı olmamalarına rağmen, hem Memlûk Devletinde hem de Osmanlı Devletinde ilim dilinin Arapça olduğunu gördük. Bu dönemde, genel itibarıyla Arap dili faaliyetlerinin gramer alanında yoğunluk kazandığını, müstakil eserlerin ortaya konulmasından ziyade, bu alanda yazılmış eserler üzerine şerh, haşiye ve ta'lik çalışmaları yapıldığını tespit ettik.¹⁵ Kanaatimizce bu dönemde özgün eserlerin ortaya konulmasından ziyade, Arap dili üzerine yazılan eserlere, şerh ve haşiyelerin yazılması bu eserlerin daha iyi anlaşılması içindir.

Çalışmamızı yaparken 15. yy. daki Arap dilinin durumu ile ilgili araştırmalarımızda birtakım eleştiri ve görüşlerle karşılaştık. Bunlara burada yer vermenin doğru olacağı kanatindeyiz. Bu eleştiriler; bu dönemin Arap dili açısından inhitat dönemi olduğu, Arap dilinin, Abbasî ve Emevî dönemindeki gibi gelişme göstermediği¹⁶ ve Türklerin gittikleri yerlerde Türkçeyi resmî dil ilân ettikleri gibi görüşlerdir. Bu alanda tespit ettiğimiz diğer görüşlere gelince, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti sağladığı bir dönemde, Arap edebiyatının, Osmanlıca yapılan şerhler ile Osmanlı Arapçası türünde bir dil faaliyeti oluşturulduğu iddialarıdır. Diğer taraftan Türklerin Arapça'ya Türkçe'den daha çok önem vermelerinden dolayı, bazı Türk çevrelerince Arapça'nın

¹¹ M. Said Yazıcıoğlu, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi- Yorumlar, Düşünceler-* (Ankara, 2001), 130.

¹² Nejdîet Gürkan, “İslam Medeniyet Dili Arapçanın Türk Kültüründeki Yeri ve Türklerin Bu Dile Katkıları”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildiriler* (Isparta, 2007), 601.

¹³ Muammer Sarıkaya, *Kemâl Paşa-zâde'nin yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması ve dil hataları konusunda izlediği yöntem* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 23.

¹⁴ Gürkan, “İslam Medeniyet Dili Arapçanın Türk Kültüründeki Yeri ve Türklerin Bu Dile Katkıları”, 600.

¹⁵ Demirayak, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”, 26/ 31-62.

¹⁶ Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, “Arap Dili Grameri Tarihi”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları*, (2001), 147.

Türkçe'nin önüne geçtiği düşünülmüştür.¹⁷ Biz de çalışmamızda, bu eleştirilere ve görüşlere cevaplar aramaya çalıştık.

Öncelikli olarak bu dönem Osmanlı Devleti'nde, Arap dili grameri alanında 28 âlimin 154 eserini, Memlûk Devlet'inde ise 11 âlimin 57 eserini tespit ettik. Bu veriler bize göstermektedir ki, bu dönemin Arap dil gelişimi ve dilin mevcut durumunun korunması kısır bir döngüye girmemiştir.

Abbasî ve Emevî döneminde, dil alanında, kısa sürede birçok gelişmenin yaşandığı, Bağdat ili özelinde İslâm coğrafyasının tamamına yayılan bir gelişme ve yenilenme faaliyeti gösterdiği doğru olmakla birlikte, iddia edildiği gibi 15. yy. Memlûk ve Osmanlı Devleti döneminde Arap dili gelişimi durmamıştır. Bilakis, mevcut Arapça klasik eserlerin, daha iyi anlaşılabilmesi için şerhler, hâşiyeler ve ta'likler kaleme alınmıştır. Elbette bu telifler, yeni bir Osmanlı Arap edebiyatını doğurduğu yorumunu, doğru kılmaz.

Bazı Arap çevrelerinden, özellikle Corci Zeydan ile başlayan bir kısım düşünürün ifade ettiği gibi; “Türkler gittikleri yerlerde Türkçe'yi resmi dil ilan etmişler ve Arap dilini yasaklamışlardır.” iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.¹⁸ Hiçbir zaman Osmanlı Devlet'inde resmi dil, Arapça olmamıştır. Ancak Arapça, ilim ve bilim dili olarak kabul edilmiş, Arapça bilmek eğitim faaliyetleri için önemli şartlardan biri sayılmıştır. Yine yürüttüğü politika itibarıyla, Türkler sömürgecilik faaliyeti gütmedikleri için gittikleri ülkelerde Türk dilini zorunlu tutmamışlardır. Eğer bu durum Oryentalistlerden Bernard Lewis'in da iddia edildiği gibi olsaydı, Türkçe konuşan Arap milletlerine rastlamamız gerekirdi.¹⁹ Bununla birlikte Türklerin, kültür, edebiyat ve bilim dili, Arap ülkelerini fethetmeden önce de Arapçaydı. Bu durum “Türk dilinin yerini, Arap dili almıştır.” savını doğrulamamaktadır. Zira Arap dili, tedris amacıyla medreselerde okutulmuş olup toplumda ise yaygın konuşma dili olmamıştır.²⁰ Bu da göstermektedir ki, “Osmanlı Devlet'inde Arap dili, Türk dilinin önüne geçmiştir.” görüşü de doğru kabul edilemez.²¹ Hatta bilinmektedir ki, Kaşgarlı Mahmud, Divânı Lügati't Türk adlı eserinde, Arapça'nın etkisi karşısında Türkçeyi savunmuş ve Türk dilini Araplara tanıtmıştır.

¹⁷ Sarıkaya, *Kemâl Paşa-zâde'nin yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması ve dil hataları konusunda izlediği yöntem*, 21-24.

¹⁸ Ahmed Zeki Velidi Togan, “Umumi Türk tarihine giriş”, (1946), 388.

¹⁹ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Ağaç Kitapevi, ts.), 213-214.

²⁰ Gürkan, “İslam Medeniyet Dili Arapçanın Türk Kültüründeki Yeri ve Türklerin Bu Dile Katkıları”, 601; Sarıkaya, *Kemâl Paşa-zâde'nin yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması ve dil hataları konusunda izlediği yöntem*, 22.

²¹ Sarıkaya, *Kemâl Paşa-zâde'nin yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması ve dil hataları konusunda izlediği yöntem*, 22-23; Togan, “Umumi Türk tarihine giriş”, 221.

İşte bizim çalışmamız da yapılan tüm eleştirilerin, 15. yy. da hâkimiyeti sağlayan Memlûk ve Osmanlı Devletinin Arap asıllı olmayışlarından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Denilebilir ki bazı Arap çevrelerinin, bu dönemde Arap dilinin gelişmediği kanâatleri, bu iki devlete dayandırılmıştır.²² Oysaki biz çalışmamız gereği gördük ki, ne Memlûk Devleti, ne de Osmanlı Devleti, yapılan bu eleştirilerin kaynağıdır. Çünkü her iki devletin hâkimiyeti atında yaşayan birçok âlim, azımsanmayacak sayıda Arapça eserler telif etmiştir.

Bunun yanı sıra yaptığımız çalışmalar sonunda, Osmanlı Devleti'nin Memlûk Devleti'ne oranla Arap diline yaptığı katkıların daha çok olduğu sonucuna vardık. Bu durumun ana sebeplerinden birinin, Osmanlı Devleti her açıdan zirve dönemi sayılacak bir süreci yaşarken, Memlûk Devleti'nin içerisinden geçtiği siyasi istikrarsızlık, ülke genelindeki kıtlık, halkın savaşlardan sonraki ahvâli nedenler olduğunu tespit ettik.

²² Bakırcı - Demirayak, “Arap Dili Grameri Tarihi”, 147.

2. 15. YY. DA OSMANLI DEVLETİNDEKİ ÂLİMLERİN ARAP DİLİNE KATKILARI

2.1. MOLLA FENÂRÎ (ö. 834/1431)

2.1.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Fenârî lakabı ile anılır. Bu nisbesinin nereden geldiği hakkındaki görüşler şöyledir; Mâverâünnehir'in Fenâr bölgesinden, Bursa yakınındaki İnegöl ve Yenişehir civarındaki Fenâr kasabasından ya da Fenercilik mesleği yapan babasından gelmektedir. Ancak Fenârî'nin Kahire'de icazet aldığı İbn Hacer el- Askalânî'nin, müellifi İbnü'l- Fenerî şeklinde tanıyıp olması ve müellifin İbn Ganim el-Kudsî'ye gönderdiği Arapça şiirde kendisini İbnü'l- Fenârî olarak tanıtmaması bu nisbeyi babasından almış olma durumunu tasdik eder niteliktedir.²³ Fenârî, Yıldırım Bâyezîd (1389-1402), Çelebi Mehmed (1413-1421), II. Murad (1421-1451) gibi padişahların dönemlerini idrak etmiştir.

2.1.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Fenârî 751 yılının Safer ayında (Nisan 1350) Bursa'da doğmuştur. İlk eğitimini Bursa'da alan müellif ilim talep etmek maksadıyla İznik'e, Amasya'ya, Kahire'ye gitmiş Konya ve Karaman'da ders vermiş sonra Bursa'ya dönmüştür.²⁴

2.1.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Alâeddin el- Esved (ö. 800/1397)
- Cemâleddin Aksarâyî (ö. 778/ 1376) yılında, Amasya'da bu hocasından icazet almıştır.
- Ekmeleddin el-Bâbertî (ö.786/1384) ; Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) ile birlikte Kahire'de bu hocasından ders almıştır.²⁵
- Mevlana Hamza Fenârî
- Muhammed b. Mübârekşah²⁶

²³ Taşköprizâde İsâmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'iku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye* (İstanbul, 1405), 27; İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları 2020), 30/245-247.

²⁴ Hüseyin Hüsameddin, *Molla Fenârî, Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (İstanbul, 1926), 16/368-383; Hüseyin Hüsameddin, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (İstanbul, 1928), 17/148-158; Aydın, "Molla Fenârî", 30/245-247; Tahsin Görgün, "Molla Fenârî-Düşüncesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2005, 30/247-248.; İlyas Yıldırım - Mehmet Talha Boyalık, "Molla Fenârî", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 12 Ekim 2024).

²⁵ Aydın, "Molla Fenârî", 30/245.

²⁶ Aydın, "Molla Fenârî", 30/246-247.

2.1.4. Aldığı Görevler

Dönemin padişahlarından Yıldırım Bâyezîd tarafından Manastır Medresesi Müderrisliği görevine getirilmiştir. Aynı yıllarda 795/1393'de Bursa kadılığı görevi verilmiştir. Kendisi bu görevi 10 yıl devam ettirmiş, daha sonra Timur'un askerleri Bursa'yı ele geçince Timur tarafından Karamanlı ülkesinin yönetimine getirilmiştir. Mısır seyahati dönüşünde Konya'ya uğradığında tanıştığı Mehmed beyle Karaman'a giderek 10 yıl orada ders okutmuştur. 817/1414'de Bursa'ya dönünce Çelebi Sultan Mehmed zamanında 818/1415' de ikinci kez Bursa kadılığı görevine getirilmiştir. 822/1419'da Hac seyahati dönüşünde Kahire'ye gitmiş ve el- Melikü'l- Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin isteği üzerine orada kalmıştır. Bu zaman diliminde önemli âlimlerle ilmi müzakerelerde bulunup dersler vermiş, 823/1420 yılında Mısır'dan ayrılıp Kudüs'e gitmiş, daha sonra Bursa'daki görevine devam etmiştir. 828/1425'de II. Murad tarafından kendisine müftülük vazifesi tevdi edilmiştir. Ayrıca Fenârî Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmdır.²⁷

2.1.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Kutbüddinzâde İznîkî (ö. 885/1480)
- Şehâbeddin İbn Arabşah (ö. 854/1450)
- İbn Hacer el-Askalani (ö. 852/1449)
- Molla Yegân (ö. 865/1461 civarı)
- Emîr Sultan (ö. 833/1429)
- Ahmed Oğlu Şükrullah
- Muhyiddîn Kâfiyecî (ö. 879/1474)
- Mehmed Şah Fenârî (ö.838/1435)²⁸
- Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra)²⁹

2.1.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *Hâşiye 'ale'd- Dav*: Müellifimiz bu eserini, Mutarrizî (ö.610/1213)'nin nahiv ilmi üzerine yazdığı *el- Misbah* adlı esere, Tâceddin el- İsferyânî 'nin yazdığı şerhin üzerine haşiye

²⁷ Aydın, "Molla Fenârî", 30/245.

²⁸ Yıldırım - Boyalık, "Molla Fenârî"; Görgün, "Molla Fenârî-Düşüncesi", 30/247-248.

²⁹ Aydın, "Molla Fenârî", 30/245.

olarak yazmıştır. Bazı kaynaklarda bu eserin Fenârî'ye ait olup olmadığı konusunda tereddüt edildiği geçmektedir.

- *Esâsu's- sarf fi 'ilmi't-tasrif*³⁰

2.1.7. Vefatı

Molla Fenârî, Kudüs ve Bursa'da birer medrese ve üç mescid yaptırmıştır. 1 Recep 834 (15 Mart 1431) tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Cenazesi kendisinin yaptırmış olduğu caminin haziresine defnedilmiştir. Bazı kayıtlara göre 838 (1434-1435)'de vefat ettiği ifade edilmiştir.³¹

2.2. MEHMED ŞAH FENÂRÎ (ö. 838/1435)

2.2.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Mehmed Şah Fenârî'nin hayatı hakkında bilgilerimiz sınırlıdır, kendisinin Molla Fenârî'nin oğlu olduğu bilinmektedir.³²

2.2.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Mehmed Şah Fenârî 803/1401'de Bursa'da doğmuş, ilk eğitimini babası Molla Fenârî'den almıştır.³³ Mısır, Kudüs ve Hicaz dâhil olmak üzere iki yıl Arap ülkelerini dolaşmıştır. Mehmed Şah Fenârî, 822/1419 yılında hac farızası için Hicaz'a gitmiş, daha sonra babasıyla Kahire'ye uğrayarak orada bir müddet ilmi müzakerelerde bulunmak maksadıyla kalmıştır. 823/1420'de Kahire'den ayrılıp Kudüs'e uğradıktan sonra 827/1424'de Bursa'ya dönmüştür.³⁴

2.2.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Molla Fenârî, Mehmed Şah Fenârî'nin babasıdır.
- Molla Yegân (ö. 865/1461 civarı)
- Abdülvâcid Kütahî hocasından Esîrüddin Ebherî'nin *Hidâyetü'l- hikme* 'sini okumuş ve kendisinden usturlab ilmini öğrenmiştir. Hocasının usturlab ve kullanımı hakkında yazdığı 552

³⁰ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul, 1984), 238-241; Hüsameddin, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 17/155.

³¹ Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 238-241; Hüsameddin, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 17/155.

³² Muhammed Yetim, "Mehmed Şah Fenârî", *İslâm Düşünce Atlası* (Erişim 13 Ekim 2024).

³³ Yetim, "Mehmed Şah Fenârî", *İslâm Düşünce Atlası* (Erişim 13 Ekim 2024).

³⁴ İsmâil Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* (İstanbul, 1287), 244-245; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es- Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1353), 9/79; Ahmet Efendi Taşköprüzade, *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fi Mevdü'ati'l- Ulûm* (Kahire: Dâru'l- Kütübi'l- Hadîse, 1968), 2/ 126. Tahsin Deliçay, "Mehmed Şah Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003).

beyitlik *Me'âlimü'l- evkât (Manzûme fî ma'rifeti'l-usturlâb)* adlı eserini hocası için şerh etmiştir.³⁵

2.2.3. Aldığı Görevler

Mehmed Şah, küçük yaşlarda ilimdeki rüştünü ispat etmiş, bu kabiliyetini babasından bir miras olarak değil, bizzat âlimlerin sınavından geçerek, liyakaten almıştır. On sekiz yaşında Bursa Sultaniye Medresesinde müderrislik görevine getirilmiştir. Mehmed Şah'ın kendisi hakkında kaynaklarda geçen bilgilerinin pek çoğunda, zekâsı, fazileti ile dönemin ileri gelen âlimlerinden olduğu, babasından bir adım önde olduğu ve onun pek çok eserine şerh yazdığı aktarılır.³⁶

2.2.4. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Fahrüddin el-'Acemî
- Muhyiddin Mehmed.³⁷

2.2.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Müellifimizin bilinen on iki eseri Arapça kaleme alınmıştır. Bunlardan Arap grameri üzerine olan eseri;

- ***Te'sîsü'l-kavâ'id harfen bi-harfin fî şerhi makasîd esâsi's-sarf***: Babasının yazdığı *Esâsü's-sarf fî 'ilmi't-tasrîf* adlı esere yazdığı şerhdir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 4770; Lâleli, nr. 3072; Ayasofya, nr. 4611). Fâtih nüshası müellif hattıyladır.³⁸

2.2.6. Vefatı

Mehmed Şah, Rebûlevvel 839/ Eylül- Ekim 1435 tarihinde Karaman'da vefat etmiştir. Kabri Bursa'da babası Molla Fenârî'nin kabri yakınına defnedilmiştir.³⁹

³⁵ İhsan Fazlıoğlu, "İthaf'tan Enmuzec'e Fetih'ten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler", *Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu*, 2010, 131-163; Yetim, "Mehmed Şah Fenârî".

³⁶ Fazlıoğlu, "İthaf'tan Enmuzec'e Fetih'ten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler"; Yetim, "Mehmed Şah Fenârî".

³⁷ Fazlıoğlu, "İthaf'tan Enmuzec'e Fetih'ten Önce Osmanlı Ülkesi'nde Matematik Bilimler"; Yetim, "Mehmed Şah Fenârî".

³⁸ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, 9/79; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul, ts.), 1/74, 184; Tahsin Deliçay, "Mehmed Şah Fenârî", 28/529-530; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 1947), 2/650.

³⁹ Muhammed Yetim, "Mehmed Şah Fenârî"; Deliçay, "Mehmed Şah Fenârî", 28/529-530.

2.3 HASAN PAŞA ALAÂDDİN ALİ EL-ESVED EN-NİKSÂRÎ (ö.841/1437)

2.3.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Muhyiddin Muhammed bin İbrahim bin Hasan el- Mevla (Molla) en- Niksâri el- Rûmî el-Hanefî'dir. Türkmenlerde adet olan, babasının büyük oğlu olması hasebiyle Paşa lakâbı ve Muhyiddin lakâbları vardır. Kendisi Tokat'ın Niksar ilçesinde doğmasından mütevellid Niksarî mahlasını kullanmıştır. Arap dili (nahv, sarf, gramer) âlimi, kıraat âlimi, müfessir ve İslam hukuku konularında yetkindir.⁴⁰

2.3.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Niksâri yaklaşık olarak 750/1349 tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir. Yine Niksâri mahlasını alması münasebetiyle Tokat ilinin Niksâr ilçesinde doğmuş veya bir müddet burada yaşamış olduğu düşünülmektedir.⁴¹

en-Niksâri'nin babası Afyonkarahisarlı Kara Hoca ismiyle meşhur olan Alâeddin Ali Esved'dir. Çocukluğunu babasının müderrislik yaptığı İznik'te geçiren en-Niksâri ilköğrenimine de babasından aldığı nahiv dersleriyle başladı ve hafızlığını yaptı.⁴²

Niksâri'nin ilim ehli bir çevrede yetişmiş olması, küçüklüğünden itibaren ilme olan merak duygusunu pekiştirmiş, bu konuda araştırma yapmaya, çeşitli hocalardan ilim öğrenerek kendisini geliştirmeye itmiş, en nihayetinde dönemin Osmanlı padişahları tarafından medreselerde ders vermesi teklif edilmiştir.⁴³

Niksâri mütevazı kişiliği, kanaatkârlığı, zühdü, takva sahibi oluşu, kendi nefsinin ıslahı ile meşguliyeti gibi hasletleriyle dönemindeki insanların gönüllerini kazanmıştı⁴⁴

2.3.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Hüsameddin Hüseyin b. Abdurrahman et- Tokâdî lakabı İbn Meddas

⁴⁰ “Teracim Abra’t- Tarih”, Erişim 31 Ocak 2024; ‘İsâ mud-dîn Ebu l’hayr Ahmed Efendi Taşköprülü- zâde, *Eş-Şeka’ikun- Nu’maniye fî Ulema’i d-Devleti l-’Osmaniye* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985), 32; *الاعلام للزركلي* (tarajm.com) (Erişim 26 Aralık 2024). “ترجم عبر التاريخ

⁴¹ ‘İsâ mud-dîn Ebu l’hayr Ahmed Efendi Taşköprülü- zâde, *Eş- Şeka’ikun- Nu’maniye fî Ulema’i d-Devleti l-’Osmaniye* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985), 32.

⁴² “Tokatlı Bir Müfessir: Muhyiddin Muhammed İbn. İbrahim Niksârî'nin Tefsir İlmine Katkıları (İhlas Suresi Tefsiri Örneği)”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu III* (Tokat 2015), 245. *الاعلام للزركلي*, “خطيب زاده (محمد بن إبراهيم بن حسن النكساري الرومي محي الدين)”, *ترجم عبر التاريخ*;

⁴³ “Tokatlı Bir Müfessir: Muhyiddin Muhammed İbn. İbrahim Niksârî'nin Tefsir İlmine Katkıları (İhlas Suresi Tefsiri Örneği)”, 245. *الاعلام للزركلي*, “خطيب زاده (محمد بن إبراهيم بن حسن النكساري الرومي محي الدين)”, *ترجم عبر التاريخ*;

⁴⁴ “Tokatlı Bir Müfessir: Muhyiddin Muhammed İbn. İbrahim Niksârî'nin Tefsir İlmine Katkıları (İhlas Suresi Tefsiri Örneği)”, 245. *الاعلام للزركلي*, “خطيب زاده (محمد بن إبراهيم بن حسن النكساري الرومي محي الدين)”, *ترجم عبر التاريخ*;

- Mevlana Yusuf Bali (Muhammed Fenari'nin oğlu)
- Muhammed b. Muhammed b. Yegân b. Armağan b. Halil (lakabı Mevlana Yegân)

Bu ismi geçen hocalarından Arap dili ve İslamî İlimler derslerini almıştır.

- Mevlana Bukai
- Fethullah b. Ebî Yezîd b. Abdulaziz b. İbrahim b. eş-Şâberânî eş-Şîrvânî eş-Şemâhî (lakabı Mevlana Fethullah Şîrvânî'dir.)

Müellifin okuduğu dersler arasında Arap dili, tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi dini ilimlerin olduğu, bunun yanında fen, astronomi, riyaziye gibi akli ilimleri de tahsil ettiği kaynaklarda geçmektedir. ⁴⁵

2.3.4. Aldığı Görevler

Candaroğullarının başındaki İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in kendisini Kastamonuya davet etmesiyle buraya gelen müellifimiz burada talebe okutmuş, Molla Yegân medresesinde, müderrislik yapmıştır.

Niksârî ayrıca kazaskerlik ve vezirlik görevi de ifa etmiş, Bursa'da bir kervansaray inşa ettirmiştir. ⁴⁶

2.3.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Kutbüddin İznîkî (ö. 822/1419)
- Sultan II. Bayezid Han (ö. 918/1512)
- Muslihiddin Mustafa Efendi (ö. 824/1421) (eş-Şekâik müellifi Taşköprüzâde'nin babası).

2.3.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Niksârî'nin beş eserinden üçü günümüze kadar ulaşmıştır.

⁴⁵ “Tokatlı Bir Müfessir: Muhyiddin Muhammed İbn. İbrahim Niksârî'nin Tefsir İlmine Katkıları (İhlas Suresi Tefsiri Örneği)”, 245-246.

⁴⁶ “Tokatlı Bir Müfessir: Muhyiddin Muhammed İbn. İbrahim Niksârî'nin Tefsir İlmine Katkıları (İhlas Suresi Tefsiri Örneği)”, 245-246. (Serez, nr. 3313,3331; Fâtih, nr. 4682; Tekelioğlu, nr. 538/2)

2.3.6.1. Nahiv ve sarf ilmi ile ilgili eserleri

- **el- İftitah fî şerhi'l- Misbah:** Müellifin nahiv ilmi ile ilgili olarak Mutarrizî (ö. 742/1342) 'nin *el- Misbâh* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. Başta Süleymaniye Kütüphanesinde ve birçok kütüphanede bu yazmanın nüshaları vardır.⁴⁷
- **Şerhu'l- İzzî:** Müellifin İzzettin ez-Zencânî (ö. 660/1262)'nin *Taşrîfü'z- Zencânî* (*el- İzzî* diye bilinen) adlı eseri üzerine yazdığı bilinen sarf ilmi ile alakalı şerh çalışmasıdır.⁴⁸
- **Şerhu'l- Merâh:** Müellifin Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un *Merâhu'l- ervâh* (*el- Merâh*) adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere pekçok kütüphanede nüshası mevcuttur.⁴⁹

Niksâri'nin günümüze ulaşmayan ancak isimlerini öğrenebildiğimiz *el- Mi'râc* ve *el-Musâhabe* adlı iki eseri daha vardır.⁵⁰

2.3.7. Vefatı

Müellifin vefat tarihi hakkında çok çeşitli bilgiler vardır. Ancak biz daha yaygın kullanılan, Osmanlı Müellifleri I adlı eserdeki *Hasan Paşa (Kara Alâeddinzâde)* hakkında yazılan tarihten faydalandık.

Bu bilgilere göre müellifin 841/1437 yılında Bursa'da vefat ettiğini ifade edebiliriz. Kabri Bursa'da Deveciler Mezarlığı karşısındaki medresenin yakınında bulunmaktadır.⁵¹

2.4. BEDRUDDÎN EL-AYNÎ (ö. 855/1451)

2.4.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Mûsa b. Ahmed b. Huseyn b. Yusuf b. Mahmud el-Bedr Ebû Muhammed Ebu's-Senâ b. Şihab el Halebî el-Aynî'dir. Günümüzdeki adıyla Gaziantep o zamanki adıyla Ayıntab şehrinde doğduğundan el- Aynî mahlasını almıştır. Dil, tarih, hadis, islam hukuku, tefsir alanlarında önemli söz sahibi Türk bilgini ve Hanefî fâkihidir.⁵²

⁴⁷ Hüseyin Yazıcı, *Hasan Paşa Niksari* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997), 16/338-339. (Serez, nr. 3313, 3331; Fâtih, nr. 4682; Tekelioğlu, nr. 538/2).

⁴⁸ (Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah Efendi, nr. 2088)

⁴⁹ (Fâtih, nr. 4830; Dârülmescnevî, nr. 535; Şehid Ali Paşa, nr. 2568); Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)* (Leiden, 1909), 2/21; Carl Brockelmann, *Supplement Bande* (Leiden, 1938), 2/14.

⁵⁰ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral yayınevi, ts.), 1/320.

⁵¹ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/320.

⁵² Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 1-18; Şemsü'd-Din Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l- Lâmi' li Ehli'l- Karni't- Tâsi'*. (Kahire, 1355), 10/131.

Aynî aydın ve kültürlü bir aileye mensup olmasının beraberinde aslî olarak Ankara'lıdır. Dedesi kadî (hâkim) Şerafüddin Ahmed 14. yüzyılın başlarında görevi dolayısıyla önce Ankara'dan Halep'e sonrasında Antep'e yerleşmiştir. Halep'te kaldığı süre boyunca kadılık görevini yürütmüş, burada Aynî'nin babası Şihabuddin Ebu'l Abbas Ahmed (ö. 725/1324) dünyaya gelmiştir. Babasından iyi bir eğitim alan Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed (ö. 784/ 1382) Halep'te yaklaşık otuz yıl kadı yardımcılığı ve vekilliği yapmış, daha sonra babasıyla birlikte Antep'e dönerek burada görevini yürütürken babasının vefatı sonrası Antep kadısı olarak atanmıştır.⁵³

2.4.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Aynî, 26 Ramazan 762/22 Temmuz 1360 tarihinde Gaziantep'de Keykin mahallesinde doğmuştur.⁵⁴

Oldukça bilgili ve kültürlü bir aileye mensup olan Aynî, ilk eğitimini babasından almıştır. Kâdılık görevi yapan babasından fıkıh ilmini okumuş, bir süre sonra onun yerine kadılık görevini üstlenmiştir. O zamanın meşhur âlimleri Şeyh Hûsameddin ve Şeyh Şehâbeddin'den Kur'anı-ı Kerim'i öğrenmiş, üstün zekâ, kavrama kabiliyeti ve gayretleri neticesinde dokuz yaşındayken hâfız olmuştur.⁵⁵

Türk asıllı olmasına rağmen ömrünün çoğunu Memlûklü hanedanlığı döneminde Kahire'de geçirmiştir. Memlûklü Hanedanlığı o zamanlar devlet yapısı olarak iki dönemden müteşekkildi. Bahri Memlûk Hanedanlığı dönemi (1250- 1390), Burcî Memlûk Hanedanlığı dönemi (1382- 1517). Bahrî -denizci- hanedanlığının çoğunun Türkler ve Moğollardan oluştuğu, Burcî -Kahire kalesinin burçlarını koruyan- hanedanlığının çoğunluğunun Kafkaslı Çerkes kölelerden oluştuğu bilinmektedir.⁵⁶

⁵³ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 1-18; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l- Lâmi' li Ehli'l- Karni't- Tâsi'*, 10/131.

⁵⁴ Ali Osman Koçkuzu, "Bedreddin Aynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1991),4/ 271; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts.,1, 1/352-353; es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l- Lâmi' li Ehli'l- Karni't- Tâsi'*, 10/429; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman es-Sehâvî, *Şezerâtü-z Zeheb fî Ahbâri men Zeheb* (Beyrut, ts.), 7/287; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn Terâcimi Musannifi'l- Kütübi'l- Arabiyye* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't- Türası''- Arabiyye, ts.), 12/150.

⁵⁵ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 3.

⁵⁶ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 3.

Üç asra varan hâkimiyeti itibariyle Memlûk Devleti, içerde bazı istikrarsızlıklara sahne olsa da Sultanların ilme olan bağlılıkları neticesinde bazı alanlarda muazzam eserlerin ortaya çıktığı yadsınamaz bir gerçeklik olmuştur. Ve bu durum, Aynî için önemli bir fırsata dönüşmüştür.⁵⁷

Aynî'nin dönemi özellikle tarih ve hadis ilminin gelişmesi açısından önemli bir parametre olmuştur. Bununla birlikte bu devir, İslam dünyası açısından bir duraklama dönemi olarak da addedilmiştir. Nitekim bu dönemde orijinal eserlerin ve buluşların azalmış olması, telif çalışmalarından daha çok eski eserlerin açıklanıp yorumlanması anlamına gelen, dil ile ilgili tahlilleri ihtiva eden şerh eserlerinin yayılmaya başlanması, yine bu şerhlere yapılan ta'likler ve uzun metinlere yapılan ihtisarlar eklenmesi bu kanının oluşmasına sebeptir denilebilir. Ancak yine de Aynî'nin döneminde verilen eserler yönüyle bu dönemi, ilmin ihyası dönemi olarak sayabiliriz.⁵⁸

Memlûkler sosyal ve iktisadi açıdan çalkantılı bir süreç geçirmiş olsalar da de mimari açıdan, bilhassa eğitim müesseseleri açısından hatırı sayılır bir konumda olmuşlardır. Kaynaklarda Aynî ile çağdaş olan İbn Hacer (ö. 852/1449)'in o dönemde (852/1448) Kahire'de 16 ayrı medresede ders okuttuğundan bahsedildiğine bakılırsa eğitim müesseselerinin Memlûkler döneminde önemini koruduğu ve mimari yapıların da ön planda tutuldukları konusu yadsınamaz bir gerçeklik olmuştur. Hatta bu dönemde Aynî de kendi parasıyla bir medrese inşa ettirmiştir. Ayrıca yine bu dönemde sultanlar ilme önem vermişler ve Kahire'ye birçok ilim adamı davet ederek, faydalı ve güzel buldukları kitapları Kahire'ye getirterek adeta bu şehri bir ilim merkezine dönüştürmüşlerdir. Bu destekler, beraberinde bu asır birçok ilim adamının yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁹

Memlûkler hanedanlığında çok defa değişen iktidarların ve sultanların beraberinde getirdiği istikrarsızlık sebebiyle Aynî, resmi görevlerinden sık sık alınmış ancak daha sonra çeşitli vesilelerle tekrar ataması yapılmak suretiyle bazı görevlerine iade edilmiştir. Bu durum müellifimizin hayatında sıkıntılı yıllar geçirmesine sebep olmuştur.⁶⁰

⁵⁷ Yiğit, İsmail (1991). *Siyasî-Dinî-Kültürel İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları; 7/ 252.

⁵⁸ Mehmet Dağ, *Bedreddin Aynî'nin Arap Dili ve Edebiyatındaki yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, 2010).

⁵⁹ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 2-16.

⁶⁰ Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 7.

2.4.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

Memlûk Devlet Hanedanlığı döneminde İskenderiye, Halep, Hamâ, Mekke, Medine ve Kahire şehirleri o zamanın önemli ilim ve kültür merkezlerindendir.⁶¹

Aile yapısı itibarıyla ilmin değerli olduğu bir çevrede yetişen Aynî ilk tahsilini memleketi Antep’de almış, daha sonra, Malatya, Besni, Kâhta’da eğitimine devam etmiştir. Aynî XV. yüzyılın en müstesna ilim adamlarından biri olmuştur. İslami ilimlerin çeşitli alanlarında birçok eser vermiştir. Karakterinde var olan ilim öğrenme çabası, bitmek bilmeyen merak ve araştırma isteği, gayreti ve parlak zekâsı ile beraber birçok şehir gezerek öğrendiği her ilmi alanında yetkin olan hocalardan almış olması kendisini bu denli müstesna bir konuma taşımada etkili olmuştur.⁶²

Öğrencilerinden Sehâvî, onun hakkında şu ifadeleri kullanmıştır;

*‘Aynî, imam, bilgin, Arap dilbilgisi alanında sarf ve nahiv ilmine ve daha birçok ilme hâkim bir zat idi. Tarih ve lûgat hafızıydı. Arapça konuşurken çeşitli kelimeler kullanarak kelime hazinesinin zengin olduğunu beyan ederdi. İlmi meseleler üzerine kafa yormadan, çeşitli alanlarda araştırma yapmadan edemezdi. Öyle ki, “hocalarımdan biri olan İbni Hacer dışında, Aynî kadar eser yazan bir başkasını şahsen ben bilmiyorum. Kalemî, sözlü ifadesinden daha latifti. Hadis rivayet etti. Fetva verdi. İyiliksever, yumuşak başlı, hoş sohbet ve alçak gönüllülüğü ile uzun yıllar eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulundu.” demiştir.*⁶³

Aynî pek çok hocadan ders almış ve hocalarına saygı ve vefasının göstergesi olarak ilim tahsil ettiği hocalarının isimlerinin ve bilgilerinin yer aldığı bir eser kaleme almıştır.⁶⁴

Ders okuduğu hocaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Cibril b. Sâlih b. el-Bağdâdî, Taftâzani’nin talebesidir, Aynî, kendisinden Zemahşerî’nin *Mufasssal*’ını okumuştur.⁶⁵
- Şeyh Hayreddin hocasından nahiv alanında yazılan Matarazî’nin *Misbâh*’ını okumuştur.
- Muhammed Raî İbn Zahid hocasından sarf alanında yazılan Ahmed İbn Ali İbn Mesûd’un *Merâhu’l- Ervâh*’ını okumuştur.⁶⁶

⁶¹ İbrahim Hasan - İsmail Yiğit, *Siyasi dini kültürel sosyal İslam tarihi* (Kayıhan yayınları, 2011), 245.

⁶² Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehavî, *ed- Dav’u’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi* (Kahire: Daru’l-Kutubi’l- İlmiyye, 1335), 378.

⁶³ es-Sehavî, *ed- Dav’u’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi*, 378.

⁶⁴ es-Sehavî, *ed- Dav’u’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi*, 378.

⁶⁵ Abdurrezzak el- Tantâvî el-Karmût, *Havâdis ve Terâcim li Bedreddin ‘Aynî’ Ikdu’l- Cumân fi Târihi Ehli’z- Zaman* (Kahire: ez- Zehra li’l-i’ l’emi’l- Arabî, 1989).

⁶⁶ Karmût, *Havâdis ve Terâcim li Bedreddin ‘Aynî’ Ikdu’l- Cumân fi Târihi Ehli’z- Zaman*.

- eş-Şems Muhammed er-Râî b. Zahid: Bu hocasından, sarf ilmi ile ilgili *Merâhu'l- Ervâh* isimli eseri, Âmidî'nin (ö.631/1234) *Remzü'l- Künûz* isimli eserini, eş- Şafiye ve Şerhu's-Şemsiye'yi okumuştur.
- Eyyub er-Rûmî'den *et-Tavâlî*'yi,
- el-Esîr b. Salih b. israil el-Bağdâdi'den (Bu hoca meşhur alim Taftazani'nin (ö. 791/1389) öğrencisidir.) Arap dili konusundaki *el-Mufasssal* ve *et-Tevdîh* isimli eserleri okumuştur.
- Hayru'd-dîn el-Kesîr'den, yine nahv ilmiyle ilgili *el-Misbah* isimli eseri okumuştur.
- eş-Şeyh Zu'n- Nûn'dan, *Dav'ul- Misbah*'ı okumuştur.
- eş-Şeyh Zeynüddîn Mikâil'den, İslam fıkı ile ilgili *Kudurî*, *el-Manzume*, *Mecmau'l-Bahreyn* adlı eserleri, (780/1378 yılında) okumuştur.
- el-Hışam er-Ruhâvî'den kendisinin yazdığı, *el-Bihâru'z- Zahire*'yi, okumuştur.⁶⁷
- Şerefüddin Ebu'r- Ruh İsa b. îl-Hâss b. Mahmûd es-Sürmârî el-Hanefî'den, Arab dili belagat ilminin “*Meâni*”, “*Bedî*” ve “*Beyân*” konularını okudu. Ayrıca aynı hocadan *el-Keşşâf* isimli meşhur tefsirin büyük bir çoğunluğu, ez-Zehrâveyn'i, et-Tibyân ve et-Tibî'nin (743/ 1343) bu tefsir üzerine yazdığı şerhi okudu. O sırada 18'li yaşlarda idi. Yine aynı dönemde Arap dilinin felsefesi niteliğinde, anlaşılması güç olan Sekkâki'(ö. 626/1229)'nin *el- Miftah* 'ını okudu. Bir yandan ilim tahsil ediyor, diğer bir yandan da talebelerine *Mugnî*, *Kâfiye*, *Şafiye* ve bu eserlerin şerhi mahiyetinde *Şemsiye* gibi dil bilgisine ait klasik metinleri ve *Mecma'ul-Bahreyn* ve *Hidaye* gibi fikhî eserleri okutuyordu.⁶⁸
- el-Bedr Mahmûd b, Muhammed b. Abdullah el-Ayıntebî'den /el-Izzî'nin *Tasrif*'ini ve *el-Ferâidü's- Sirâciyye* ile birlikte diğer bazı kitapları okumuştur. (805/1402).
- Halep'de el-Cemal Yusuf b. Musa el-Malatî el- Bezdevî'den, Hanefî fıkının temel eserlerinden olan *Hidâye* ' yi okumuştur.
- Haydar er-Rumî'den bazı kitaplar okuyarak tekrar kendi memleketine, Antep'e dönmüştür.
- Babasını kaybettikten sonra eğitim ve öğretimine Bihisni'ye (Besni'ye) de devam etti. Burada, el-Velî el- Bihisnî'den ders almıştır.

⁶⁷ Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Ikdu'l- Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman* (Veliyyiddin Efendi Kütüphanesi, ts.), 19/ 312-21, 294.

⁶⁸ Aynî, *Ikdu'l- Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, 19/ 312-21, 294.

- Bedrüddin el-Keşşâfi'den Malatya'da bazı ilimleri öğrenmiştir.
- Hacca gitti. Hac dönüşünde Şam'a ve Kudüs'e uğramıştır.
- el-Alâ Ahmed b. Muhammed es-Seyramî el-Hanefî (790/1388) ile karşılaştı. Daha sonra Aynî hocasıyla birlikte 788/ 1386 tarihinde Kahire'ye gitmiştir.⁶⁹
- 1406 yılının Receb ayına kadar bu hocasından okumuştur.
- eş-Şihab Ahmed b. Hass et-Türkî el- Hanefî (809-1406),
- Sirâcüddîn Ömer b. Ali, el- Hanefî (829-1426),
- eş-Şems ez-Zerâtî eş-Şâtıbyye,
- el-Hafız Zeynüddîn Abdurrahîm el- Irakî,
- Takıyyüddîn Mahmud b. Muhammed el- Haydar ed- Decvî (808-1405),
- el- Kutbuddîn Abdü'l- Kerim b. et- Takıyyüddîn Muhammed b. el- Hafız el-Halebî (808/1406),
- Ebu Tahir Şerafuddîn Muhammed b. Abdu'l-Latîf b. Ahmed b. Muhammed Ali b. el- Kevîk (veya el-Küveyk) Aynî, *Şifâ* isimli hadis sahasındaki eserin tamamını, Neseî'nin *Sünen*'ini ve Arap diliyle ilgili *Teshîlî* de bu hocasından okuma imkânı bulmuştur.
- Tağribirmiş isimli (Tanrıvermiş) Türk hocasından da *Şerhu Meâni 'l- Âsâr* isimli eserin tamamını okumuştur.
- Nuru'd-din el-Heysemi de Aynî'nin ders aldığı hocalarındandır.⁷⁰

2.4.4. Aldığı Görevler

Bedruddîn el-Aynî çeşitlin görevlerle yer almıştır. Bunlardan ilki hayatı boyunca hiç bırakmadığı muallimliği ve diğer birkaç görevi, Antep kadılığı, Kahire Muhtesipliği, Vakıflar Bakanlığı, defterdarlık, Hanefî başkadılığı'dır.

Aynî Müeyyidiyye Medresesinde 40 yıl, Mahmudiyye Medresesinde de uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Müellifimizin yaklaşık 91 yaşında vefat ettiği, 18 yaşından (1378'den) 1449 yılına kadar muallim olduğu, yaklaşık 89 yaşına kadar eğitim öğretim faaliyetlerini yürüttüğü düşünülürse 71 yıl ilme bağlı bir ömür yaşamıştır.⁷¹

⁶⁹ Aynî, *Ikdu 'l- Cuman fi Tarihi Ehli 'z-Zaman*, 19/ v. 304b-327a. r. 2395/ 308-110, 220-221.

⁷⁰ Aynî, *Ikdu 'l- Cuman fi Tarihi Ehli 'z-Zaman*, r. 2396/ 355-358, 546-547; es-Sehâvî, *ed-Dav 'u 'l- Lâmu ' li Ehli 'l- Karni 't- Tâsi '.*, 10/131-132; Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*, 19-24.

⁷¹ Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî Tibr, *et-Tibrü 'l- Mesbûk fi Zeyli 's- Suluk* (İfrenkiye, 1896), 377.

2.4.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Kemalü'd- dîn b. el- Hemmâm (ö. 861/1457)
- Hafız Nasıru'd- din Ebu'l- Bekâ Muhammed b. Ebî Bekr
- Hafız Kasımü'd- dîn Kutlubâğa
- Şemsü'd- din es-Sahavî (ö. 902/ 1497)
- Ebu'l- Feth Muhammed b. Muhammed el-Vafir
- Muhibbü'd- dîn Muhammed b. Muhammed b. Abdi'r- Rahman el- Mısrî
- Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Ahmed el-Kureşî
- Ebu'l- Vefa Muhammed b. Halil es- Salihî el-Hanefî
- Bedrü'd- din Hasen b. el-Hüseynî el- Hanefî
- Zeynüd- din Ebu Bekr el-Kehtavî
- Kadı'l- Kudât ızzı'd- din el-Haydarî
- el-Burhan b. Hıdır
- Şemsü'd- din Muhammed b. İmadül- din Ebi'l- Fidâ İsmail el- Hanefî
- el-Kâdı Nuri'd- din Ali b. Davud el-Hatib el- Cevherî
- Ebu'l- Muhasin Cemalü'd- din Yusuf b. Tagrîbirdî
- İbn Hacer (ö. 852/1449)
- Ayrıca Sultan Baybars da Arapça dilini iyi bilmemesi sebebiyle Aynî'den istifade eden talebelerden biridir diyebiliriz. Aynî metinleri Türkçeye çevirerek Sultanın istifadesine sunmuştur.⁷²

⁷² es-Sehavî Tibr, *et-Tibrü'l- Mesbûk fî Zeyli's- Suluk*, 378.

2.4.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

2.4.6.1. Gramerle ilgili eserleri

- **el- Makâsîdû'n- Nahviyye Fi Şerhi Şevâhidî Şurûhi'l- Elfiyye:** “*Büyük Şahidler*” ismiyle tanınır.⁷³ Bu eserde *Elfiyye* eserinin şerhlerinin şevâhidlerinin şerhi bulunur. Şevâhidler İbn Akîl, İbn Hişâm, İbn Nâzım ve İbn Ümmi Kâsım’ın yaptığı şerhlerde mevcuttur.

Şevâhidü'l- Kübra adıyla bilinen bu eser, Abdülkâdir el- Bağdâdî’nin (1093) *Hızânetü'l- Edeb* adlı eserin kenarına basılmış olup, İbni Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)’nin *el- Elfiyye* eserindeki örnek beyitleri (Şevâhid) ihtiva eder.

İbnu'l- İmâd : “Aynî’nin bu eseri çok nefistir. Bilhassa çağdaşı olsun veya olmasın bu kitaptan pek âlim istifade etmişlerdir. Bu eseri dostlarının yanında düşmanları dahi takdir etmişlerdir.” demiştir.⁷⁴

Aynî bu eserinde şevâhidlerde bulunan kelimeleri, manalarını ve irablarını açıklamış ve eseri yazmaktaki amacını esere yazdığı mukaddime de şu şekilde ifade etmiştir:

“*Arapçada nahiv bilgisi öğrenmek isteyenlerin İbn Mâlik’in Elfiyye adlı eserine çokça önem verdiklerini gördüm. Her öğrencinin bu alanda öğrenmek istediklerini bu eserden öğrenebileceğini tespit ettim. Bu eserin alanında yazılan mükemmel bir eser olmasına karşın şerhleri ile birlikte okunmadan bu alanda bir şeyler öğrenilemediğini anladım. Buna mukabil bu eserde şerhlerde yer alan şiirleri açıklamak, tahlilleri yapmak, manalarını açıklamak, öğrencilerin anlamakta güçlük çektikleri bölümleri, anlamı kapalı ya da karışık olan cümleleri, beyitleri açıklamak, vezinlerini bulmak suretiyle öğrencilere hizmet etmek istedim. Buna ek olarak her beytin önceden yapılmadığı şekliyle beytin yazarını ve söylemini belirterek kaynağını gösterdim. Çünkü önceki şarihler bu iki konuya dikkat etmemişlerdi.*”

Aynî bu eseri yazmak için çok sayıda edebi eser taradığını, uzunca süre araştırmalar yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca Aynî, yazdığı diğer eserlerden farklı olarak bu kitabında kullandığı kaynakların bibliyografyasını eserin sonuna yerleştirmiştir.⁷⁵

⁷³ Koçkuzu, “Bedreddin Aynî”, 272; Salih Yûsuf M’atûk, *Bedrûddîn 'Aynî ve eseruhu fî 'ilmi'l- hadis* (Beyrut: Dâru'l- Beş'îri'- İslâmiyye, 1987), 90-91; Karmût, *Havâdis ve Terâcim li Bedreddîn 'Aynî ' Ikdu'l- Cumân fî Târîhi Ehli'z- Zaman*, 1/ 39; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't- tâsi'* (Beyrut: Dâru'l- Cîl, 1992); Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman es-Schâvî, *et- Tıbru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sulûk* (Kâhire: Mektebetü'l- Külliyyeti'l-Ezheriyye, ts.), 379; Kehhâle, *Mu'cemu'l- muellifin Terâcimi Musannifi'l- Kütübi'l- Arabiyye*, 12/150; Muhammed ibn Alî eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi* (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 2/295; Taşköprüzade, *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fî Mevdû'ati'l- Ulûm*, 1968, 1/ 266.

⁷⁴ İbnu'l İmâd Abdu'l- Hayy el- Hanbeli Ebu'l Felah, *Şezerâtü'z-Zeheb*, (Daru İbn Kesir,1986), 7/287.

⁷⁵ Bedreddin Aynî, *el- Makâsîdu'n- Nahviyye fî Şerhi Şurûhi'l- Elfiyye* 1, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 3-4.

Eser, Süleymaniye kütüphanesinde (Yeni Cami r. 1074, Nuruosmaniye r. 4574, Şehit Alipaşa r. 2423) el yazması olarak bulunmakta olup, Muhammed Bâsıl “‘Uyûnu’s- Sevved tarafından tahkik çalışması yapılarak, üç cilt halinde Beyrut’ta 2005 yılında matbu olmuştur.

- **-Ferâidü’l- Kalâ’id fî Muhtasarı Şerhi Şevâhidi’l- Elfiyye:** “‘Şevâhidü’l –Kübra (Büyük Şahidler)’” adlı eserin özeti mahiyetindedir. Müellifimizin kendisinin *el-Makâsidü’n-Nahviyye* adlı eserinin muhtasarı olup *Şavâhidü’s-Suğra* ismiyle de bilinir. Süleymaniye kütüphanesinde (Hâlet ef. R 482, Fatih r. 4674, Çorlulu Ali Paşa r. 412) yazma eser olarak bulunur, ayrıca Mısır’da 1298 yılında ilk basımı yapılmış ve sonrasında birkaç baskı daha eklenmiştir.⁷⁶

- **Şerhu’ Avâmili’l- Mie:** Abdu’ Kâhir el-Curcânî’nin nahiv ilmi üzerine yazdığı, Arapça’da kelime sonlarına irab bakımından tesir eden yüz amili muhtasar şekilde örnek vererek açıkladığı *el- ‘Avâmilü’l- Mie* adlı esere, Aynî’nin bu eserden istifadenin kolaylaşması adına yazdığı şerhtir.⁷⁷

- Eser Süleymaniye Kütüphanesi (Fatih r. 5105, Beyazıd r. 6513) yazma eserler bölümünde bulunur. Bu eserin tahkik çalışması İlyas Yılmaztürk tarafından yapılmış, Yüksek Lisans Tezi olarak 2004 yılında bu alana kazandırılmıştır.⁷⁸

- **-Melâhu’l- Elvâh fî Şerhi Merâhi’l- Ervâh:** Ahmed b. Ali b. Mesûd’un *Merâhu’l Ervâh* adlı sarf konularını içeren esere Aynî’nin yazdığı şerhtir.

- Eser, Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya r. 4631- 4632) şeklinde kayıtlı olup Bağdat’ta Abdusettâr Cevâd tarafından 1975- 1976 yılında basılmıştır.⁷⁹

2.4.6.2. Gramerle ilgili diğer eserleri

Müellifimizin gramer ile ilgili kaleme aldığı ancak günümüze kadar ulaşamamış eserleri

- **Haşiye ‘ala Şerhi’s- Şafi’iyye lil Cerâberdi**⁸⁰

⁷⁶ Muhammed b. Abdirrahman es-Sehavî Tibr, *es-Sehavî et-Tibrü’l- Mesbûk fî Zeyli’s- Suluk* (İfrenkiye, 1896), 10/134; M’atûk, *Bedrüddîn ‘Aynî ve eseruhu fî ‘ilmi’l- hadis*, 93; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts.,1, 4/ 272; Talat Sakallı, *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 84-85; Taşköprüzade, *Miftâhu’s- Sa’âde ve Misbâhu’s- Siyâde fî Mevdû’ati’l- Ulûm*, 1968, 1/ 266.

⁷⁷ Abdu’l- Hayy el- Hanbeli Ebu’l Felah, *Şezerâtü’z-Zeheb*, (Daru İbn Kesir, 1986), 7/287.

⁷⁸ İlyas Yılmaztürk, ‘*Mahmût b. Ahmet b. Mûsa Ebu Muhammed Bedrettin el- Aynî’nin ‘ ‘Şerhu’l- Avamil el- mie lil Cürçânî’” Adlı Eserin Edisyon Kitiğinin Yapılması*’” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 33-34.

⁷⁹ M’atûk, *Bedrüddîn ‘Aynî ve eseruhu fî ‘ilmi’l- hadis*, 96.

⁸⁰ es- Sehavî Tibr, *es-Sehavî et- Tibrü’l- Mesbûk fî Zeyli’s- Suluk*, 5/134; es- Sehavî, *ed- Dav’u’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi*, 1335, 437; Abdu’l- Hayy el- Hanbeli Ebu’l Felah, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 7/287; eş-Şevkânî, *el- Bedru’t- Tâli’bi Mehâsine men Ba’de’l- Karni’t- Tâsi*, 2/295.

- *Şerhu't- Teshil li' bni Mâlik*⁸¹
- *Tezkiratu'n- Nahviyye*⁸²
- *Haşiye 'alâ şerhi'l- Elfiyye*⁸³
- *Haşiye 'ala't- Tavdîh*⁸⁴
- *Mukaddime fi't- Tasrîf*⁸⁵ dir.

2.4.7. Vefatı

Bedreddin Aynî Zilhicce ayının 4. günü 855 / 28 Aralık 1451 tarihinde vefat etmiştir.⁸⁶ Kabri, Kahire'de Ezher'in yakınında kendisi tarafından yaptırılan Medresetu'l- Ayniyye'nin içindeki bir bölümdedir.⁸⁷

2.5. KEMAL BİN EL- HÜMAM(ö.861/ 1457)

2.5.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Muhammed b. Abdulvahid b. Abdulhamid b. Mes'ud el- Kemal b. Hümamiddin b. Hamididdin b. Sa'diddin es- Sivasi'l- asl sümme'l- İskenderî el- Hanefî⁸⁸ dir. Müellifin asıl adı Muhammed olup, künyesi Ebu Abdullah, lakabı Kemalüddin'dir. Dede ve babası Sivas asıllı olduğundan Sivasî, Mısır İskenderiye'de doğmuş olmasından mütevellid İskenderî

⁸¹ es- Sehavî Tibr, *es-Sehavî et- Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 10/134; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1335, 437; Abdu'l- Hayy el- Hanbeli Ebu'l Felah, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/288; eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*, 2/295.

⁸² es- Sehavî Tibr, *es-Sehavî et- Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 10/134; es- Sehavî Tibr, *es-Sehavî et- Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 10/379; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1335, 437; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1335.

⁸³ es-Sehavî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 1992, 10/134; ibnu'l İmâd Abdu'l- Hayy el- Hanbeli Ebu'l Felah, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/288; eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*, 2/295; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 379.

⁸⁴ es- Sehavî Tibr, *es-Sehavî et- Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 10/134; Sehavî, *et-Tıbru'l-Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 437; eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*, 2/295; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1335, 379.

⁸⁵ es- Sehavî Tibr, *es-Sehavî et- Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 10/134; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1335, 437; eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*, 2/295; es- Sehavî Tibr, *et- Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*, 379; Celâleddin Suyûtî, *el-Müncem fi'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's- Suyûtî. thk. İbrahim Bacış Abdülmecid* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995).

⁸⁶ Sakallı, D. T. (1995). *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 42.

⁸⁷ Sakallı, D. T. (1995). *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 48.

⁸⁸ Halil Taşpınar, "Kemaleddin İbnü'l- Hümam'ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri ve 'el- Müsayere' Adlı Eserinden 'İman ve İslâm' Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Aralık 2005), 141.

isimlendirmeleriyle anılmıştır. Ünlü muhaddis, fâkih, kelâmcı, Arap dil âlimi, mütefekkir ve müctehiddir.⁸⁹

2.5.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Kemal ibn-i Hümam 790/1388'de Mısır'ın İskenderiyye şehrinde doğmuştur. el-Hümam küçüklüğünden itibaren ilmin neşet ettiği bir aile ortamında yetişmiş, ilköğrenimini önce Sivas, sonra İskenderiyye kadısı olan babasından almıştır. On yaşlarında babasını kaybedince anneannesiyle Kahire'ye gelerek onun himayesinde büyümüş, burada İskenderiyye'de başladığı hafızlığını ikmal etmiştir.⁹⁰

Müellifin gerek yetiştiği çevre, gerek ilme olan iştiaak ve merakı kendisini ilmi seyahatler yapmaya itmiş, doğup büyüdüğü şehirler İskenderiyye ve Kahire başta olmak üzere, Kudüs, Halep, Hicaz'ı bu amaçla ziyaret etmiştir.

Çağdaşları el-Hümam'den bahsederken başta onun mütevazı kişiliğinden daha sonra üstün zeka ve kavrama kabiliyetinden bahsederek kendisini tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, sarf, beyân, bedî, tasavvuf, kelam, mantık, münazara, musiki ve matematik alanlarında üstün bilgi sahibi olarak zikrederler. Ayrıca yumuşak huyluluğu, güler yüzü, özellikle talebelerine olan şefkati, ardında bıraktıklarının kendisini anarken kullandıkları ifadelerden bazılarıdır.⁹¹

2.5.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Sirâceddin Ömer b. Ali el-Kinani (ö. 805/1403)'den, (Kariü'l- Hidâye ünvanıyla meşhurdur), Hanefî mezhebine ait *el- Hidâye* kitabını okumuştur.
- Kadıkudaat Cemaleddin el-Hamidi'den *el- Hidâye*'nin bir bölümünü okudu.
- Zeynüddin el-İskenderi el-Hanefî'den *el- Hidâye*'yi okumuştur.⁹²
- Cemaleddin Yusuf b. Muhammed el-Humeydî'den Arap diline ait ilimleri, nahvi öğrenmiştir.
- İbnü'l- Mecdi (ö. 851/1447)
- Muhammed b. Ahmed el- Bisâtî'den Usûlü'd-din okumuştur.
- Bedreddin Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî (ö. 851/1447)'den tefsir ilmini,

⁸⁹ es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Beyrut: Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 2003), 8/127, 131.

⁹⁰ es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/127, 131.

⁹¹ es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/127, 131.

⁹² Ahmet Turan Arslan, "Kemaleddin ibn-i Hümam e's- Sivasî", *Sivas Yöresel Dergi* 6-7 (1991).

- Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451)'den *el- Muallakatüs- Seb 'a'yı* ve hadis ilmini,
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'den hadis ilmini,
- Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa' dan ve
- Kemâleddin eş-Şümunnî (ö. 939/1533)'den tefsir, kelam, mantık, Arap Dili ve Edebiyatını,
- Ebü'l- Velîd İbnü's- Şihne (ö. 815/1412)'den fıkıh usulünü,
- Ebu Zer'a el-Iraki'den hadis ilimlerini,⁹³
- el-Cemal Abdullah el-Hanbeli'den hadis,
- eş- Şemsu's- Şami Muhammed b. Ahmed el-Hanbeli (ö. 971/1563)'den hadis ilimlerini öğrenmiştir.
- Şehâbeddin el-Heysemî (807/1405)'den Kur'an ezberlemiştir.⁹⁴
- İbnü'z- Zerâtîfî' den talim ve kıraat,
- Zeynüddin Abdurrahman et-Tefehnî'den kıraat dersleri almıştır.
- el-Cemal Abdullah el-Hanbelî (ö. 971/1563)' den hadis,
- eş-Şemsu's- Şamî'den hadis ilmini⁹⁵,
- el-İzz Abdusselam el-Bağdadi'den mantık,
- İbnu Zahire,
- Rukayetu'l- Medeni ve
- el- Merginâni'den fıkıh ilmini,
- ez- Zeyn Abdurrahman el-Fakirî' den Kur'an, tecvid talim etmiştir.⁹⁶
- Ali Zeyn el-İskenderi'den fıkıh,
- el-Celal el-Hindî,
- el-Veliyyül- Irakî,

⁹³Arslan, "Kemaleddin ibn-i Hümmam e's- Sivasî" 6-7.

⁹⁴Hümmam el-Kemal bin - Qahtan Abdurrahman thk. el-Douri, *el-Kemal bin Hümmam ve "Dile hafif iki kelime..." hadisi tahkiki*. (Lübnan: Lübnan Kitap Yayıncılık, ts.).

⁹⁵Hümmam el-Kemal bin - thk. el-Douri, *el-Kemal bin Hümmam ve "Dile hafif iki kelime..." hadisi tahkiki*.

⁹⁶Celâleddin Suyûtî, *el-Müncem fi'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's-Suyûtî. thk. İbrahim Baciş Abdülmecid* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1975); es-Sehavî Tibr, *et-Tibrü'l- Mesbûk fi Zeyli's- Suluk*; Suyûtî, *el-Müncem fi'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's-Suyûtî. thk. İbrahim Baciş Abdülmecid*, 1995.

- el- İzz b. Cema ve
- es- Sinbatî'den kelâm ve hikmet ilmi,
- İbrahim el-Vasitî'den hadis ilmini okumuştur.

2.5.4. Aldığı Görevler

Müellif hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda kendisinin yaşadığı dönemde dahi yaşlılarını ve hocalarını hayrete düşürecek derecede ilmi olgunluk, araştırma isteği, alçak gönüllülük, fesahat gibi pek çok güzel özelliği fitratında mecz ettiğine şahit olduk. Daha küçük yaşlarda ilme olan merakı vesilesiyle önce Kur'an'ı ezberlemesi ve içinde giderek büyüyen kavrama, anlama, araştırma ve yorumlama merak ve kabiliyetleri onu müstesna bir yere taşımıştır. Yaşamı boyunca ilim yolculuğu adına pek çok yolculuk gerçekleştirmiştir.

İbnü'l- Hümmâm, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerine son derece hâkim biriydi. Dini ilimlerin temelini oluşturan dil ilimlerinin kavranması adına kendisi de eser ortaya koymuş ve medreselerde bu konuda dersler vermiştir.⁹⁷

Müellif döneminin önemli medreselerinde dersler vermiştir. 824/1421 yılında Mansûriye medresesinde fıkıh okutmuş, 829/1426 yılında dönemin hükümdarı Eşref Barsbay tarafından Eşrefiyye medresesinde muallimlik görevine getirilmiş, bu görevini 833/1430 yılına kadar sürdürmüştür.⁹⁸ 847/1443 yılında Şeyhûniye Hankahı şeyhliği yapmış, aynı yıllarda Mansûriye ve Kubbetü Sâlih medreselerinde hocalık yapmaya devam etmiştir.

824, 854, 858,860 (1421/ 1450/1454/ 1456) yıllarında Hac ibadeti münasebetiyle gittiği Mekke ve Medine'de çeşitli âlimlerle ilmî görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁹⁹

2.5.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- el-Kadı Şerafuddin Ebu Zekeriya eş- Şafii
- Muhammed b. Ahmed el-Emtâşi
- Muhammed b. Muhammed el- Emir el- Hac el- Halebî el- Haneffî
- Muhammed b. Şihne

⁹⁷ Ferhat Koca, “İbnü'l- Hümmâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: DİA Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/87-90; İbnü'l- Hümmâm, *el-Müsâyere* (İstanbul, 1400), 32-35, 176.

⁹⁸ eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*, 2/202; Koca, “İbnü'l- Hümmâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21/87.

⁹⁹ Koca, “İbnü'l- Hümmâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21/87-90; İbnü'l- Hümmâm, *el-Müsâyere*, 32-35, 176.

- Ebu'l Adl Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa el-Hanefi
- Takıyüddin Şems
- Zeynüddin
- İbn-i Kasım
- Seyfüddin
- İbn Hıdır
- Münavi
- Ververi
- Ubade
- Tahir
- Karafi
- Cemal b. Hişam¹⁰⁰
- Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Karafâ el-Malikî
- İbrahim b. Abdurrahman el-Kerekî el- Hanefî
- Takıyyüddin Ebû'l Abbas Ahmed b. Ahmed b. Muhammed eş- Şumunnî (ö.872/ 1468)
- Muhammed b. Ali b. Ahmet eş- Şafi'i¹⁰¹
- Ubeydullah Abdlevvel b Muhammed el Mürşidi¹⁰²

2.5.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

2.5.6.1. Nahv ile ilgili eserleri

- **Îrâbu kavlihi sallallahu aleyhi ve sellem:** Eserin kaynaklarda geçen diğer ismi “Sübhanellâhi ve bihamdihî”...dir.¹⁰³ İbnü'l- Hümam bu eseri yazmadaki amacını şöyle açıklar: müllifimizin huzuruna elinde üzerinde “Kelimatani hafifetani...” hadisi yazılı bir kadın gelir ve kendisine rüyasında Peygamberimizin bu hadisin anlamını, irabını ve terkiibini

¹⁰⁰ Müelliflerin tam isimlerinin bilgisine ulaşılammıştır.

¹⁰¹ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz yayıncılık, 1989), 294; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: TDV yayınları, 1990), 125.

¹⁰² es- Sehavî, *ed- Dav'u 'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/127.

¹⁰³ Hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnet*, 2, s.232; Buhari, “Tevhid”, s.58; Müslim, “Zikr” s.10; İbn Mâce, “Edeb”, s.56. Taşköprüzade, *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fî Mevdû'ati'l- Ulûm*, 1968, 645.

sorması için bir adamın eline verdiğini gördüğünü anlatır. Bunu öğrenen el- Hümam olay üzerine üç sayfadan oluşan bir risale kaleme alır.¹⁰⁴

2.5.7. Vefatı

İbnü'l- Hümmâm 7 Ramazan 861/29 Temmuz 1457 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Kâhire Karâfe'deki İbn Atâulallah el- İskenderî'nin i türbesinde bulunmaktadır.¹⁰⁵

2.6. KARA SİNÂN YÛSUF B. ABDULMELİK B. BAHŞİŞ (ö. 868/ 1463)

2.6.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Yusuf b. Abdulmelik b. Abdulgafur b. Bahşîş er- Rumi el- Hanefî'dir. Lakabı Sinânuddin olmakla birlikte meşhur olduğu isim Kara Sinân'dır¹⁰⁶. Babası Abdülmelik, dedesi Bahşâyîş'tir.¹⁰⁷

2.6.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifin doğum tarihi konusunda ulaşabildiğimiz bilgilerin, elde ettiğimiz verilerin tahmin boyutunda olduğu söylenebilir. Miladi 1400'lü yılların başında doğduğu tahmin edilmekle birlikte Kara Sinan'ın Manisa'ya bağlı Ahmetli ilçesi, Akhisar yakınlarında Seydi köyünde doğduğu bilinmektedir.¹⁰⁸

Kara Sinan'ın, Osmanlı Hanedanlığından dört padişahın dönemini görmüş olduğu düşünülür. Çocukluğunda Çelebi Mehmed, gençliği ve öğrenciliğinde II. Murad, müderrisliğinde de Fatih Sultan Mehmed dönemine şahit olmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u 'l-lâmi' li Ehli 'l- garni 't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 8/127-132; Koca, “İbnü 'l- Hümmâm” TDV İslam Ansiklopedisi, 21/87-90.

¹⁰⁵ es-Sehâvî, *ed- Dav'u 'l-lâmi' li Ehli 'l- garni 't- tâsi*, 1353, 8/127-132; Koca, “İbnü 'l- Hümmâm” TDV İslam Ansiklopedisi, 21/87-90.

¹⁰⁶ Bünyamin Arvası, *Yusuf Bin Abdulmelik ve “el-Mazbût Fî Şerhi 'l-Maksûd” Adlı Eseri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 17.; Hikmet Çadır, *Kara Sinan Yûsuf b. Abdulmelik b. Bahşîş'in “ el-Mazbût Fî Şerhi 'l-Maksûd” İsimli Eserinin Tahkiki, Değerlendirmesi ve Birgivi'nin İm'ânü 'l-Enzâr Şerhi ile Metodolojik Olarak Karşılaştırılması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 12.

¹⁰⁷ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I* (İstanbul, ts.), 1/397; Muhammed Emin Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyetü 'l-Arifin Esmâu 'l- Müellifin ve Asaru 'l-Musannifin* (Tahran, 1387), 2/560; Tahsin Özcan, “Kara Sinan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 24/365.

¹⁰⁸ Ahmet Efendi Taşköprüzade, *Osmanlı Bilginleri*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz yayıncılık, 2007), 129.

¹⁰⁹ Taşköprüzade, *Osmanlı Bilginleri*, 129.

2.6.3. Aldığı Dersler

Müellifin eğitim konusu ile ilgili araştırmalarımızda hocalarına ait bilgilere ulaşamadık. Ancak kendisinin Arap dili, fıkıh, astronomi gibi ilimleri dönemin önemli hocalarından tahsil ettiğini bilmekteyiz.

2.6.4. Aldığı Görevler

Müellifin müderrislik yaptığı bilinmekle birlikte hocalık yaptığı medreselerin bilgileri gerek kendi eserlerinde gerekse araştırdığımız kaynaklarda geçmemektedir. Fatih Sultan Mehmed döneminin önemli âlimlerinden olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁰

Araştırmalarımız neticesinde kaynaklarda Kara Sinan'ın okuttuğu öğrenci bilgisine ulaşamadık.

2.6.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

2.6.5.1. Nahv ile ilgili eserleri

- **Nûru'l-Misbâh fî Şerhi'l-Misbâh:** Müellif bu eseri (865/ 1461) yılında Nasıruddin b. Abdusseyyid b. Ali el-Mutarrizi'nin nahiv alanında yazdığı *el-Misbah* adlı esere şerh mahiyetinde yazmıştır.¹¹¹
- **ez-Zamâ'ir:** Müellifin bu eseri Kâtip Çelebi tarafından zikredilir. Eser zamirler üzerine 868/1463 yılında yazılmıştır.¹¹²

2.6.5.2. Sarfla ilgili eserleri

- **es-Şâfiye fî Şerhi's-Şâfiye:** Müellif bu eseri (838/1434) yılında İbnü'l Hacib'in sarf alanında yazdığı *eş-Şâfiye* isimli esere şerh olarak yazmıştır.¹¹³ (Süleymaniye Kütüphanesi, Harput, nr. 19, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1842; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bayezid, nr. 6735; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Ay, nr. 1312, 2516, 2966).¹¹⁴

¹¹⁰ Taşköprüzade, *Osmanlı Bilginleri*, 129.

¹¹¹ Hacı Halife Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, çev. Rüştü Baltacı (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2007), 1/253; Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, 1/253.

¹¹² Arvası, Yusuf Bin Abdulmelik ve “*el-Mazbût fî Şerhi'l-Maksûd*” adlı eseri, 19; Çadır, *Kara Sinan Yûsuf B. Abdulmelik B. Bahşîş'in “el-Mazbût fî Şerhi'l-Maksûd” İsimli Eserinin Tahkiki, Değerlendirmesi ve Birgivi'nin İm'ânü'l-Enzâr Şerhi ile Metodolojik Olarak Karşılaştırılması*, 15.

¹¹³ Çadır, *Kara Sinan Yûsuf B. Abdulmelik B. Bahşîş'in “el-Mazbût fî Şerhi'l-Maksûd” İsimli Eserinin Tahkiki, Değerlendirmesi ve Birgivi'nin İm'ânü'l-Enzâr Şerhi ile Metodolojik Olarak Karşılaştırılması*, 14.

¹¹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l funun*, 1941, 2/2043; Tahsin Özcan, “Kara Sinan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/365.

- **el-Mazbût fî Şerhi'l-Maksûd:** Bu eseri müellif (838/ 1435) yılında yazmıştır, eser medreselerimizde uzun yıllar okutulan, yazarı hakkında kesin bilgiye sahip olamadığımız, fakat İmam Ebu Hanife'nin yazdığı söylenen *el- Maksûd* adıyla bilinen esere şerh mahiyetinde yazılmıştır.¹¹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi (Süleymaniye 980/1, III Ahmed 2251/1, Fatih 4851, Laleli 3117-3092) Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 34 Atf 2671/2; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bayezid, nr. 6631-6632; Milli Kütüphanesi Ankara (18 HK 126/3, 18 HK 142/3, 18 HK445/2, 64 Karaali 28/3); Balıkesir İl Halk Kütüphanesi (10 HK 186/2, 10 HK 957/2); Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi (HO 1615/1, UC 3270/1); Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi (19 HK 5475/3, 19 HK 5492/1, 10 HK 5505/1); Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 1603/1; Burdur İl Halk Kütüphanesi 15 HK 81; Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 HK 2526/2; Kütahya Vahid paşa İl Halk Kütüphanesi 2190.¹¹⁶

- **Revâhü'l-Ervah fî Şerhi Merâhi'l-Ervâh:** Bu eseri müellifimiz (838/1435) yılında, Ahmed b. Ali b. Mesud'un *Merahu'l- Ervah* isimli eserine şerh olarak yazmıştır ¹¹⁷. (Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 4795, Esad Efendi, nr. 3134; Beyazıt Devlet Kütüphanesi Bayezid, nr. 6715, 6751; Çorum İl Halk Kütüphanesi nr. 2872).¹¹⁸

2.6.6. Vefatı

Kara Sinan'ın vefat tarihiyle ilgili farklı yorumlar olsa da, kaynaklarda en çok kabul gören tarihin İbnu'l İmad'ın ifade ettiği şekliyle (868/ 1463) yılında olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁹

2.7. ALÂDDİN MUSANNİFEK (ö. 875/ 1470)

2.7.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Alâaddîn Ali b. Muhammed Mecdüddin b. Muhammed b. Mes'ûd b. Mahmud eş-Şahrûdî el-Bistâmî el-Herevî er-Râzî el-Ömrî el-Bekrî'dir.¹²⁰ Küçük yaşında pek çok eser

¹¹⁵ Arvası, Yusuf Bin Abdulmelik ve “el-Mazbût fî Şerhi'l-Maksûd” Adlı Eseri, 19.

¹¹⁶ Çadır, Kara Sinan Yûsuf B. Abdulmelik B. Bahşîş'in “ el-Mazbût fî Şerhi-l Maksûd” İsimli Eserinin Tahkiki, Değerlendirmesi ve Birgivi'nin İm'ânü'l-Enzâr Şerhi ile Metodolojik Olarak Karşılaştırılması, 14.

¹¹⁷ Katip Çelebi, Keşfü'z- Zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l- funûn, 1/253.

¹¹⁸ Carl Brockelmann, Geschichte der arabischen Litteratur (GAL) (Leiden, 1949), 2/24; Brockelmann, Geschichte der arabischen Litteratur Supplement band, 2/14; Tahsin Özcan, “Kara Sinan”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/365.

¹¹⁹ Çadır, Kara Sinan Yûsuf B. Abdulmelik B. Bahşîş'in “ el-Mazbût fî Şerhi-l Maksûd” İsimli Eserinin Tahkiki, Değerlendirmesi ve Birgivi'nin İm'ânü'l-Enzâr Şerhi ile Metodolojik Olarak Karşılaştırılması, 13.

¹²⁰ Uşame Arslan, Musannifek'in Haşîye Ala Şerhi'l-Miftah Li't-Teftazani adlı eseri inceleme ve 1-100 Varakların Tahkiki (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 12; Necmettin Öztürk, Alâaddin Musannifek Ve Arap Gramerindeki Yeri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 2020), 5; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye, 162-167; Ahmet Efendi Taşköprüzade, Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fî

kaleme aldığından kendisine Musannifek Farsça'da “küçük yazar” anlamına gelen lakabı verilmiştir.¹²¹ Bazı tarihî kaynaklarda Hz.Ebu Bekir (a.s)’ın neslinden geldiği için kendisine Bekrî denildiği rivayet olunur. Herevî ismi Horasan’ın büyük şehirlerinden biri Herat’tan, er-Razî ve Ömerî nisbeleri Fahrettin er-Razî soyuna nispet edildiğinden gelmektedir.¹²² Herat, Afganistan’ın batısında Herîrûd nehri kıyısında bulunan bir eyalettir.¹²³ Kendisine nisbet edilen diğer lakaplar ise, el- Fahrî, el- Bistâmî, er- Rûmî, eş-Şahrûdî, el- Haneffî, Alâü’l- milleti ve’ddin, el-Âlim, el-Âmil, el-Fâdil, el- Mevlânâ, es-Sûfi’dir.¹²⁴

Âlim, müellif, fâkih, müfessir, mutasavvıf ve diğer ilimlerde de derin bilgi sahibidir. 36 adet kitabı vardır.¹²⁵

2.7.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Musannifek, hicri 803/1400 yılında Horasan’a bağlı Bistâm kasabasının Şahrûd köyünde dünyaya gelmiştir.¹²⁶ İlim ehli bir ailede dünyaya gelen müellifin büyük dedelerinden Muhammed b. Ömer er-Razi usul, mantık, kelam dallarında eser veren âlim bir zattır. Dedesinin soyundan da pek çok ilim ehli insan yetişmiştir, hatta oğullarından Mecdüddin pek çok ilimde önde gelen bir zattır, uzak diyarlardan insanlar ilim tahsil etmek için yanına gelmiştir.¹²⁷

Küçüklüğünden itibaren ilim tahsil etmek amacıyla kardeşiyle beraber Herat’a seyahat etti. (812/1409) Daha bu yaşlarda¹²⁸ eser telif etmeye başlamış, eserlerinin bir kısmını dönemin önemli mimari yapılarından biri olan Gıyâsiyye medresesinde kaleme almıştır. (807- 850/ 1405- 1447).¹²⁹

Müellifimiz Horasan Velayeti, Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti gibi pek çok velayette bulunmuş, özellikle neşet ettiği Horasan’ın sosyal, siyasi ve kültürel miraslarını

Mevdû’ati’l- Ulûm (Kahire: Dâru’l- Kütûbi’l- Hadîse, 1968), 1/187-189; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunun an esam-il kütub ve’l-fünun* (İstanbul, 1360), 1/67-68,113.

¹²¹ Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez- Ziriklî ed-Dımaşkı, *el- A’lâm* (Darü’l-İlim li’l- Melayin, 2002), 5/9.

¹²² Arslan, *Musannifek’in Haşiye Ala Şerhi’l-Miftah Li’t-Teftazani adlı eseri inceleme ve 1-100 Varakların Tahkiki*, 12.

¹²³ Öztürk, *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 10.

¹²⁴ Öztürk, *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 10.

¹²⁵ Taşköprüzade, *Miftâhu’s- Sa’âde ve Misbâhu’s- Siyâde fi Mevdû’ati’l- Ulûm*, 1968, 102.

¹²⁶ Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu’maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi), 1/100.

¹²⁷ Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu’maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi), 1/101.

¹²⁸ İbnu’l İmâd Abdu’l- Hayy el- Hanbeli Ebu’l Felah, *Şezerâtü’z-Zeheb*, (Daru İbn Kesir,1986).

¹²⁹ Ümit Karaver, *Musannifek’e Nisbet Edilen “ ’ Avâmil-i Atîk ” Şerhi (Tahkik ve Tahlil)* (İstanbul: Kitâbî, 2019).

Anadolu topraklarına taşımıştır. Osmanlı Döneminin zengin ilim miraslarını gerek yetiştirdiği talebeler, gerekse telif ettiği eserler yoluyla geleceğe aktarmıştır.¹³⁰

2.7.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

Musannifek yaşadığı dönem itibariyle eğitim merkezi sayılan, kendisinin de ilim tahsil etmek amacıyla ziyaret ettiği Herat, İznik, Bursa, Edirne, Konya, İstanbul gibi şehirler dönemin önemli ilim şehirlerindendir. Kendisi Bistâm'da doğmuş, tahsilini Herat'ta tamamlamış buradaki ilim, kültür ve sanat ortamından istifade etmiş, (848/1444) de müderrislik yapmak amacıyla Konya'ya gelmiş burada Karatay ve Nalıncı medreselerinde talebe yetiştirmiştir.¹³¹

Dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet, Musannifek'e, ilmine değer vermiş, kendisini himaye etmiş, maddî açıdan desteklemiş, ondan bir Kur'ân tefsiri yazmasını istemiştir.¹³²

- Celâleddîn Yûsuf el-Evbehî (Yusuf el-Hallâc) (ö. 833/1429- 1430): Horasan, Irak ve Mâverâünnehir'de tanınmış bir âlimdir. Müellif kendisinden edebiyat alanında dersler almıştır. Ayrıca bu hocası döneminin ilmin zirvesi lakabıyla anılan¹³³ Taftazani (ö. 792/1390)'nin yakın öğrencilerinden biridir.

- Kutbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd b. el-İmâmî el-Herevî (ö. 878/1474)'den, el-Ulûmü'l- Arâbiyye derslerini ve edebi ilimleri tahsil etmiştir. Bu hocası Yusuf el-Evbehî'nin öğrencisidir.¹³⁴

- Abdülaziz b. Ahmed b. Ebherî'den Şâfîî fikhını¹³⁵ ve *el- Hâvî* eserini okumuş, fetva verme icazetini almıştır.¹³⁶

- Muhammed b. Muhammed 'Alâ¹³⁷ dan, Hasan el-Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sini okumuştur. Alâ' dan Hanefî fikhını ve diğer İslâmî ilimleri okumuş ve icazetini almıştır.¹³⁸

¹³⁰ Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu'maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi), 1/101; İbn 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ts., 9/476; *Fatih Sultan Mehmed Han'ın Emriyle Yazılan Farsça Tefsir "Kitâbüş-şifâ fî tefsiri Kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ"*, *Osmanlı Döneminde Tefsir (I)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 132.

¹³¹ Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu'maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi), 1/101; 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ts., 9/476; *Fatih Sultan Mehmed Han'ın Emriyle Yazılan Farsça Tefsir "Kitâbüş-şifâ fî tefsiri Kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ"*, *Osmanlı Döneminde Tefsir I*, 132.

¹³² Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn* (Beyrut: Muesesetu'r-risale yayınları, 1993), 12/228.

¹³³ Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 12/228.

¹³⁴ Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu'maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi), 1/101.

¹³⁵ Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu'maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi), 1/101.

¹³⁶ Abdu'l- Hayy el-İbnu'l İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb* (Daru İbn Kesir, 1986), 9/476; Taşköprüzade, *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's- Siyâde fî Mevdû'ati'l- Ulûm*, 1968, 1/177.

¹³⁷ İbnu'l İmâd Abdu'l- Hayy el- Hanbeli Ebu'l Felah, *Şezerâtü'z-Zeheb*, (Daru İbn Kesir, 1986); Ahmet Efendi Taşköprüzade, *Eş- Şekâikü'n- Nu'maniyye fî Ulemai'd- Devleti'l- Osmâniyye* (Beyrut: Dârü'l- Kütübî'l- Arabî, ts.), 101.

¹³⁸ Taşköprüzade, *Miftâhu's- Sa'ade ve Misbâhu's- Siyâde fî Mevdû'ati'l- Ulûm*, 1968, 1/179.

- Fahrüddin Muhammed b. Mecdüddin Muhammed, müellifin abisidir. Musannifek kendisinden bahsederken “ O, ana- baba bir kardeşim olmaktan öte eğitim, öğretim, tekâmül, hem dünya, hem ahiret maslahatlarına irşat hususunda babamdır” demiştir.¹³⁹
- Abdüllatîf el- Kudsi (ö. 856/1452) ’den ilim almıştır.¹⁴⁰
- Kutbuttahtani Ebu Abdullah er- Razi¹⁴¹
- Fasîhuddin Muhammed b. Muhammed, ’den Hanefî fikhını okumuştur. (el-Makrîzî, 1997)¹⁴²
- Kutbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Herevi (ö. 878/1474) ’den *el-Ulûmu ’l- Arâbiyye* derslerini ve edebî ilimleri okumuştur.
- Abdülazîz Ebherî’den, *el-Hâvî* eserini okumuş ve Şafîî fikhını öğrenmiştir.
- Zeynüddin Hâfi’nin (ö. 838/1435) haleflerinden irşad için izin almıştır.

2.7.4. Aldığı Görevler

Musannifek, Sultan Şahruh’a danışmanlık yapmış, 839/1435 yılında yapılan Karabağ- Tebriz seferine katılmıştır.

840/ 1445- 860/ 1455 yılında Karamanoğlu- Osmanlı çekişmelerinin devam ettiği bir dönemde Anadolu’ya gelmiş Konya’da Nalıncı ve Karatay medreselerinde hocalık yapmıştır. Fâtih Sultan Mehmed’e Mahmûd Paşa tarafından takdim edilmiş ve 867/1463 yılında Mahmûd Paşa ile Bosna seferine iştirak etmiştir.¹⁴³

2.7.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Müellifin birçok şehirde eğitim faaliyetinde bulunarak, pek çok medresede müderrislik yaptığı göz önüne alındığında kaynaklarda ulaşabildiğimizden daha fazla talebesi olması muhtemeldir. Bizim kaynaklarda rastladığımız isimlerden kendisine talebe olanlar,

¹³⁹ Alâaddîn Ali b. Muhammed Musannifek, *Şerhu ’l Misbâh* (Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 0824, 2a-184b, ts.), 249.

¹⁴⁰ Abdullatîf b. Abdîrrahmân b. Ahmed el- Kudsi (İstanbul: Diyanet İşleri Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988).

¹⁴¹ Ebü’s-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkı İbn Kadi Şühbe Takıyyüddin, *Tabakatü ’ş- Şâfi’iyye* (Alemü’l-Kutub, 1407/ 1987), 3/ 136.

¹⁴² Ebu Muhammed Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *Es-Sülû li-ma’ rifeti düveli’l-mülûk* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 7/366.

¹⁴³ Ümit Karaver, *Musannifek’e Nisbet Edilen “Avâmil-İ Atîk” Şerhi (Tahkik Ve Tahlil)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, 2018), 52-62.

- Karamânî Mehmed Paşa (ö. 886/1481)¹⁴⁴
- Mustafa Efendi (Taşköprüzâde'nin (ö. 968/1560) babası)
- Müellifimizin oğlu Muhammed b. Şeyh Ali b. Mecdüddîn Muhammed eş-Şahrûdî el-Bistâmî (d. 845/1441)
- Müellifimizin yeğeni Yahya b. Şeyh Muhammed b. Mecdüddîn Muhammed eş-Şahrûdî el-Bistâmî
- Hızır b. Fakih Evfâ es-Sindî'
- Gıyâsüddin b. Safiyyullah el-Bistâmî'dir.

2.7.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

2.7.6.1. Nahivle ilgili eserleri

- ***er-Reşâd fî şerhi İrşâdi'l-hâdî***: Müellifin 823 (1420/1421) yılında Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *İrşâdü'l-hâdî* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. (Süleymaniye Kütüphanesi Amcazâde Hüseyin Paşa nr. 417, vr. 97 yt. 963, Şehit Ali Paşa nr. 2388, 2477; Pervez Paşa nr. 542; Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi nr. 2683/3'de).¹⁴⁵ Melik Bahadır Han'a armağan etmiştir. Taftâzânî'nin *İrşâdü'l-hâdî* adlı eseri İbnü'l-Hacîb (ö. 646/1249)'in *el-Kâfiye* adlı eserinin özetidir.¹⁴⁶

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 4845, Kasidecizade nr. 0731, Laleli nr. 3151, Reisülküttab nr. 1040, Şehid Ali Paşa nr. 2795, Yazma Bağışlar nr. 0119, Topkapı Ahmed III Kütüphanesi nr. 2206, Kütahya Vahidpaşa Kütüphanesi nr. 0910, 0911, Manisa İl Halk Kütüphanesi nr. 1564/2'de nüshaları bulunmaktadır.¹⁴⁷

- ***Şerhu'l-Misbâh fî'n-nahv***: Müellifin *el-Misbâh fî'n-nahv* adlı esere yazdığı şerhtir. Eseri Ebü'l-Feth Burhânuddin Nâsır b. Abdisseyyid b. Ali el-Mutarrizî el-Harizmî (ö. 610/1213)¹⁴⁸ oğlu için kaleme almıştır. Bu eser de Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79)

¹⁴⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, "Musannifek" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/239-240.

¹⁴⁵ Bu eserle ilgili olarak Halil Özcan tarafından doktora çalışması yapılmıştır (2003, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

¹⁴⁶ H. Murat Kumbasar, "Taftâzânî (h. 722-792/m. 1322-1390)'nin Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 152-153; Şükrü Özen, "Teftâzânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/299-308; Ebül'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa (İstanbul 1946)* (Ankara, 1996), 14-15.

¹⁴⁷ Necmettin Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 40.

¹⁴⁸ Karaver - Danışmanı, "Musannifek'e Nisbet Edilen 'Avâmil-İ Atık' Şerhi (Tahkik ve Tahlil)", ts., 87.

Mietü âmil, et-Tetimme ve *el-Cümel fi'n-nahv* adlı eserlerinin muhtasarından oluşur. Müellifimiz bu eseri 824 Şevval/ 1421 Eylül tarihinde Gıyasiyye Medresesinde kaleme almıştır. Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 5032'da bulunur. Bu eser, 275*180 (200*150) mm. ebadında 125 varak olup her varak 22, 23, 24, 25 olmak üzere farklı satırdadır. Kahverengi meşin bir cilt içindedir. Nesih yazılı olan *el-Misbâh* metni, kırmızı çizgilerle şerhten ayrılmıştır.¹⁴⁹

Türkiye kütüphanelerimizde eserimizin 215 civarında yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı Süleymaniye Kütüphanesi Amcazade Hüseyin nr. 0419, Aşir Efendi nr. 0365, 0367, Ayasofya 4828; Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 6405, 6451, 6452, 6502 (üç nüsha), 6537, 6545, 6546, 6547 vb birçok nüsha bulunmaktadır.¹⁵⁰

Müellif bu eseri *el-Misbâh* adlı eserdeki lafızların siyak ve sibak bağlantılarını sağlamak, lafızları açıklamak için kaleme almıştır.¹⁵¹ Eser beş bölümden oluşmak üzere, birinci bölüm nahiv terimleri adı altında isim, fiil, harf tariflerinden, ikinci bölüm lafzî kıyasi âmillerden, üçüncü bölüm lafzî semâî âmillerden, dördüncü bölüm manevî âmillerden, son bölüm ise Arapça diline dair muhtelif başlıklardan müteşekkil olmak üzere marife- nekre, müennes- müzekker, te'kid, sıfat ve irâb çeşitlerini ihtiva eder.¹⁵²

- **Şerhu Lübbü'l-i'râb:** Eserin ismi bazı kaynaklarda *Lübbü'l- elbâb*, *Şerhu'l- Lübbâb* adıyla geçmektedir. Müellifin şerhettiği eser Tâcuddîn Muhammed b. Muhammed el- İsferyânî'dir (ö. 684/1285). Eserin bir mukaddime ve dört bölümden müteşekkil olduğu, birinci bölümde i'râb, ikinci bölümde murab, üçüncü bölümde âmiller, son bölümde i'râbla ilgili hususların olduğuna değinilmiştir. Müellif bu eseri kendisine verilen ilahi bir yardımla, çok çaba sarf ederek hazırladığını beyan etmiştir.¹⁵³ Eserin şerh ediliş sebebini müellif, diğer şarihlerin çalışmalarının yetersiz kalmasıyla açıklamıştır. Musannifek, eseri 827 Şaban/1424 Haziran- Temmuz tarihinde Herat'ta yazmaya başladığını, 829 Şaban /1426 Haziran- Temmuz'da tamamladığını, 859 Ramazan/ 1455 Ağustos- Eylül tarihinde Konya Meram'da gözden geçirerek yeniden düzenlediğini ifade etmiştir.¹⁵⁴

- **Lübbü'l-elbâb fi ilmi'l-i'râb**, adında İsferyânî'nin nahiv alanındaki başka bir eseridir,

¹⁴⁹ Öztürk, *Alâaddin Musannifek Ve Arap Gramerindeki Yeri*, 10.

¹⁵⁰ Öztürk, *Alâaddin Musannifek Ve Arap Gramerindeki Yeri*, 10.

¹⁵¹ Öztürk, *Alâaddin Musannifek Ve Arap Gramerindeki Yeri*, 10.

¹⁵² Öztürk, *Alâaddin Musannifek Ve Arap Gramerindeki Yeri*, 46.

¹⁵³ Öztürk, *Alâaddin Musannifek Ve Arap Gramerindeki Yeri*, 53.

¹⁵⁴ Mustafa Ubeydullah Yalçın, *Şeyh Ali B. Mecdüddîn Musannifek ve Şerhu'l-Misbâh adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2022), 31.

- *Lübbü'l- elbâb, Şerhu'l- Lübâb* ile karıştırılabilmektedir.

(859/ 1455) yılında Konya Meram'da Musannifek'in kendi hattıyla yazılı olan *Şerhu Lübâbi'l-i'râb* Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 5004 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eser 282*175 (170*120) mm. ebadında 726 varak, her varakta 17 veya 18 satır bulundurmaktadır. 1a nolu sayfada müecelifin kaydı vardır. Nesih yazılı, kenarları hâşiyeli ve tezhiblidir.

Eserin yazma nüshalarının diğerleri Murad Molla Kütüphanesi nr. 1705, Feyzullah Efendi Kütüphanesi nr. 1988, Ragıp Paşa Kütüphanesi nr. 1361; Nuru Osmaniye Kütüphanesi nr. 4594; Köprülü Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa nr. 1494'te mevcuttur. Millet Kütüphanesi Feyzullah 1988 nolu nüshada *Şerhu Lübâbi'l-i'râb* adıyla geçmektedir.¹⁵⁵

2.7.6.2. Belagatle ilgili eserleri

- *Hâşiye 'alâ Şerhi'l- Miftâh li's- Seyyid*: Eser bazı kaynaklarda *Hâşiye alâ'l-Misbâh Şerhi'l-Miftâh* ismiyle geçer.¹⁵⁶ Müellifin bu eseri, es-Seyyid eş- Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 816/1413)'nin *el- Misbâh* adlı eserinin *Miftâhu'l- ulûm* adlı şerhine yazdığı haşiyedir. *el- Misbâh* adlı eser ise Sekkâkî'nin (ö. 626/ 1229), *Miftâhu'l- ulûm* adlı eserinin üçüncü kısmının şerhidir. Müellifin bu eseri, 849/ 1445- 1446 yıllarında Karaman Larende'de *Misbah* üzerine aldığı notlardan müteşekkildir,¹⁵⁷ 850/1447 yılında tamamlamıştır.¹⁵⁸

Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Ağa Camii nr. 159; Kılıç Ali Paşa nr. 858; Damat İbrahim Paşa nr. 1011, 1012, 1013, 1014, 1016; Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 867); Şehit Ali Paşa nr. 2207, 2208, 2215; Hacı Selim Ağa nr.1093; Kadızâde Mehmed nr. 443; Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt nr. 6001; Tire Kütüphanesi Necip Paşa nr. 438; İzmir Milli Kütüphanesi nr. 1747; Âtıf Efendi Kütüphanesi nr. 2301, 2339, 2340; Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu ilçe Halk Kütüphanesi nr. 747, Medine Şeyhulislam Arif Hikmet Kütüphanesi nr. 415/97'de nüshaları bulunur.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Abdulaziz b. Salih b. Abdullah el-Ömerî, "Alaudîn Alî b. Mecdüddîn b. Muhammed el Bistâmî,'Şerhu Lübâbi'l-i'râb', (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye), 1429/2008, (Erişim: 29 Eylül 2024). dir.

¹⁵⁶ Öztürk, *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 55.

¹⁵⁷ Karaver, *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-İ Atik" Şerhi (Tahkik Ve Tahlil)*, 89.

¹⁵⁸ Yalçın, *Şeyh Ali b. Mecdüddîn Musannifek ve Şerhu'l-Misbâh adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)*, 31.

¹⁵⁹ Öztürk, *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 56.

- **Şerhu Şerhi'l-Miftâh li't-Taftazânî:** Eser bazı kaynaklarda *Hâşiye alâ Şerhi'l- Miftâh li't-Teftâzânî*¹⁶⁰ ismiyle geçer. Müellifimiz bu eseri Taftazânî'nin *Miftâhu'l- ulûm* adlı şerhine şerh olarak yazmıştır. Eser 834/ 1430-1431 yıllarında yazılmıştır.¹⁶¹

Bu eser için bazı kaynaklarda geçen isimler *Hâvâşî'l-Miftâh*, *Hâşiyetü Şerhi'l-Miftâh*, *Hâşiye ala Şerhi'l-Miftâh li't-Teftâzânî*, *Şerh-i Miftah Mevlânâ Sa'deddin*, *Şerh-i Miftâh*, *Miftâh Şerhine Hâşiye*, *Hâşiye ala Şerhi Sa'diddin*'dir.¹⁶² Eserin, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez Kütüphanesi nr.006039-III, Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa nr.859'da nüshaları mevcuttur.¹⁶³

- **Hâşiye ale'l-Mutavvel:** Müellif bu eseri Sa'duddîn et-Taftazânî'nin (ö. 792/1390) *Mutavvel* adlı eserine haşiye olarak yazılmıştır. Taftazânî bu şerhi *Telhîsu'l-Miftâh*'a yazmıştır. *Telhîsu'l-Miftâh* eseri ise, Celaledin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni (ö. 739/1338)'nin *Miftâhu'l- 'ulûm* adlı eserinin üçüncü kısmının belâgat alanında yazıldığı özet mahiyetindeki bölümüdür. Müellifimiz eserin yazımına 830/1426 senesinde Herat'ta başlamış, Bistam'da 832/1428 senesinde bitirmiştir. Musannifek 837/1433 yılında gözden geçirdiği esere birtakım eklemeler yapmıştır.

Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 4585, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi nr. 5531 kayıtlı ve 421 varaklı yazma nüshası vardır. 148 Esad Efendi nr. 2974; Şehid Ali Paşa nr.2187; Turhan Valide Sultan nr. 284; Hamidiye nr. 1234; Pertev Paşa nr.528; Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt nr. 6079; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hacı Selim Ağa nr.1028-1034; Nuru Osmaniye Kütüphanesi nr. 4422; Atıf Efendi Kütüphanesi nr. 2333, 2340; Tire Kütüphanesi Necip Paşa Vakfı nr. 434; Manisa Halk Kütüphanesi nr. 1918; Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi nr. 1788'de ve Damat İbrahim nr. 1017'de bulunur.¹⁶⁴

Musannifek'e nisbet edilen eserlerin diğerleri:

- **Şerhu'l-Avâmilü'l-mie:** Nahiv alanında yazılan eserdir. Abdulkâhir b. Abdurrahman Cürcânî (ö. 474/1080)'ye atfedilen *Avâmil-i Atîk* adıyla bilinen *Avâmilü'l-mie* adlı eserin şerhidir. Eserin nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye nr. 1300, Yazma Bağışlar nr. 5003, Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey nr. 594, Çorum Hasan Paşa İl Halk

¹⁶⁰ Öztürk, *Alâaddîn Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, 55.

¹⁶¹ Yalçın, *Şeyh Ali B. Mecdüddîn Musannifek ve Şerhu'l-Misbâh adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)*, 31.

¹⁶² Karaver, *Musannifek'e Nisbet Edilen "Avâmil-i Atîk" Şerhi (Tahkik Ve Tahlil)*, 92.

¹⁶³ Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddîn Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 55.

¹⁶⁴ Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddîn Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 55.

Kütüphanesi nr. 5383/2, Kayseri Râşid Efendi nr. 793, Burdur İl Halk Kütüphanesi nr. 955, Ankara Milli Kütüphane nr. 6269/2’de bulunur.¹⁶⁵

- **Şerhu’l- Kâfiye:** Nahiv alanında yazılmıştır. Bu eser İbnü’l-Hâcib Cemâlüddîn Ebû Amr Osman b. Ömer (ö.646/1249)’in *el-Kâfiye* adlı eserinin şerhi olarak yazılmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 5002, Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah nr. 1897,

Tire Kütüphanesi Diğer vakıflar nr. 1291’de kitabın nüshaları vardır.¹⁶⁶

- **Şerhu Merâhi’l Ervâh:** Sarf alanında yazılan eserdir. Ahmed b. Ali b. Mesûd’un (ö. 610/1213) *Merâhu’l-ervâhadlı* eserine yazılan şerhtir.

- **ed-Dürü’l-Menkûd fî Şerhi’l-Maksûd:** Belâgat ilimine dair yazılan eserdir. Ragıp Paşa Kütüphanesi nr. 1364-2’te 186-237 varakları arasında bulunur.¹⁶⁷

2.7.7. Vefatı

Musannifek, (ö. 875/1470) yılında İstanbul’da vefat etmiş, Eyyûp Sultan kabristanına defnedilmiştir. Kabrinin tam olarak yeri ve mezar taşı bilgisine ulaşamamıştır.¹⁶⁸

2.8. ŞEMSEDDİN AHMED B. ALİ DİNKÖZ-DUNKÛZ, DİKGÖZ (ö.874/1470)¹⁶⁹

2.8.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Şemseddin Ahmed b. Abdullah b. Ali’dir. Lakabı Dinkoz’dur. Bazı kaynaklarda Dunkûz, Dikgöz olarak da geçer. Dinkoz kelimesi Bursa’da sağlam vücutlu anlamına geldiği için kendisine bu lakap verilmiştir. Babası Abdullah Bursavî’dir.

¹⁶⁵ Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 66-68.

¹⁶⁶ Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 66-68.

¹⁶⁷ Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 66-68.

¹⁶⁸ Öztürk, *Fatih Dönemi Âlimlerinden Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*, (İstanbul: İlahiyat yay. Kasım 2021), 38.

¹⁶⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, 1996), 5/1577.

2.8.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Şemseddin Dinkoz Antalya'nın Teke beldesinde doğmuştur.¹⁷⁰ II. Murad dönemi âlimlerinden olup¹⁷¹ faziletli bir kişiliğe sahiptir.¹⁷² Hayatı hakkında yeterli malumatımız yoktur. Ancak Fatih döneminde yaşadığı, uzun yıllar Bursa Yıldırım Bâyezîd Medresesinde müderrislik yaptığı ve yazdığı eserlerle geleceğe önemli bir miras bıraktığı söylenebilir.¹⁷³

Müellifimizin, hocaları, aldığı dersler ve yetiştirdiği öğrenciler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.8.3. Aldığı Görevler

Dinkoz, Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde ve Bursa Yıldırım Bayezid Medresesinde müderrislik yapmıştır.

2.8.4. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Müellifimiz Arap Dilinin özellikle sarf ilmiyle daha çok meşgul olmuş bu alanda günümüzde hala önemini koruyan eserler ortaya koymuştur.

- **Şarh al- Maksud:** Dinkoz'un bu eseri sarf alanında yazılan (Müellifi bilinmeyen) *al- Maksud* adlı esere şerh olarak yazdığı bilinmekle beraber herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

- **Şarh al- Marah al- Arvah:** Müellifimiz bu eseri Ahmed b. Ali b. Mes'ud (ö. 700/1300)'un *Marah al Arvah*'ına şerh olarak yazmıştır. Sarf alanında yazılmıştır. Kaynaklarda tespit edilebilen altmışdan fazla nüshanın olduğu, bunlardan elli tanesinin tarih bilgisi olduğu kayıtlıdır.¹⁷⁴

Eserin kayıtlı olduğu kütüphaneler ve bilgileri şöyledir.

- Topkapı A., 2216, baş 1^b, son 133 ^a
- Bayezid, 6743 baş 1^b, son 75 ^b

¹⁷⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, ts., 1/298.

¹⁷¹ Mehmet Yavuz, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Alimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1991), 183.

¹⁷² Eyyüp Beyhan, *Selimağa Kütüphanesindeki Arapça Nahiv ve Sarfla İlgili Yazma Eserlerin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, 2008), 31.

¹⁷³ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/298.

¹⁷⁴ Yavuz, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv)'e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Alimleri*, 119-123.

- Atıf Efendi baş 1^b, son 84^a
- Ali Emîrî Efendi (Fatih Kütüphanesi) 3488 baş 10^a, son 138^b
- Topkapı E. H., 1858 baş 1^b, son 137^b
- Samsun 19 Mayıs Kütüphanesi 641, 117 varak, 971 h., tâlik
- Carullah 1994, 161 varak, 985 h.
- Bayezid 6647, 132 varak, 986h., tâlik
- Topkapı Kütüphanesi 1089, 138 varak, 986 h., Hasan Abdullah, tâlik
- Feyzullah Efendi 2051, 84 varak, 988 h., Yahya b. Dede b. Mustafa, nesih.
- Nurosmaniye 4135, 4670, 89 varak., 990 h., Hasan b. Emirhan, tâlik.
- Bayezid 6741, 83 varak, 995 h., talik.
- Atıf Efendi 2662, 194 varak., 999 h., Ali b. Durak Yenişehrî, Üsküp, tâlik
- Antalya Tekelioğlu 634, 92 varak, 1002 h., İbrahim, tâlik
- Nazif Efendi. 77/3, 88 varak, 1005 h., Muhammed b. Ahmed, nesih.
- Damat İbrahim Paşa 1107, 110 varak, 1005 h. , nesih.
- İzmir 728, 129 varak. , 1006 h. , tâlik.
- Yazmabağışlar 131, 96 varak, 1019 h., Muhammed b. Hızır, tâlik
- Atıf Efendi 2626, 152 varak, 1019 h., Muhammed b. Ramazan Filibevî Kostantiniya, tâlik.
- Samsun 19 Mayıs Kütüphanesi 327, 93 varak., 1041 h. , tâlik.
- Samsun 19 Mayıs Kütüphanesi 647, 137 varak, 1045 h., tâlik.
- Ali Emîrî Efendi (Arabî) 3937, 162 varak 1047 h. tâlik.
- Çelebi Abdullah Efendi 365, 119 varak, 1051 h., tâlik.
- Ayasofya Kütüphanesi 4631, 92 varak, 1054 h., nesih.
- Topkapı Sarayı 1088, 125 varak, 1055 h., tâlik
- Nurosmaniye 4134 ,4689, 108 varak, 1056 h., Muhammed Hallfe, tâlik.
- Kemankeş 627, 94 varak, Recep b. Abdullah, 1057 h. , tâlik.

- Bağdatlı Vehbi Efendi 1825, 96 varak, 1058 h., tâlik.
- Atıf Efendi 2665, 81 varak, 1059 h. , Muhammed. b. Kurtubalı, nesin.
- Serez 3407, 121 varak, 1062 h., Ali b. Şeyh Pir Mehmed, Veterne, tâlik.
- Yazmabağışlar 1232, 139 varak , 1065 h., Ali b. Hüseyin, nesih.
- Hacı Mahmud Efendi 6057, 83 varak, 1080 h., tâlik.
- İzmir 727, 112 varak, 1093 h., tâlik.
- Topkapı Kütüphanesi 1091, 72 varak, 1093 h., tâlik.
- Antalya Tekelioğlu 546, 118 varak, 1094 h., Mustafa, nesih, Edirne.
- Denizli 303/8, 77 varak, 1099 h., Mehmed, nesih.
- Hacı Mahmud Efendi 6040, 114 var., 1099 h., rika.
- Hacı Selim Ağa 1203, 78 varak , Musa b. Mustafa, 1105 h., nesih.
- Ali Emiri Efendi 4690, 292 varak, 1322 h., İstanbul
- Antalya Tekelioğlu 412, 146 varak, Abdulkadir, nesih.
- Ayasofya Kütüphanesi 4615, 301 varak, tâlik.
- Ayasofya Kütüphanesi 4628, 83 varak, tâlik.
- Ayasofya Kütüphanesi 4632, 95 varak, nesih.
- Amcazâde Hüseyin Paşa 424, 140 varak, tâlik.
- Atıf Efendi 2663, 68 varak, Hüseyin b. Hacı Ahmed, nesih.
- Bağdatlı Vehbi Efendi 1837, 96 varak, tâlik.
- Bayezid 6228, 60^b - 151 varak, tâlik.
- Denizli 306, 105 varak, nesih.
- Dârulmesnevî 536, 121 varak, tâlik.
- Esat Efendi 3136, 89 varak, tâlik.
- Fatih 4800, 159 varak, tâlik.
- H.K. 187, 94 varak, tâlik.
- H.K. 285, 90 varak.

- H.K. 178, 1^b – 114^b varak, nesih.
- Lâleli 3110, 172 varak, tâlik.
- Mesih Paşa 75, 21 varak, tâlik.
- Râgıp Paşa 1225, 1399, 111 varak, tâlik kırması.
- Samsun 19 Mayıs Kütüphanesi 600, 103 varak, tâlik.
- Samsun 19 Mayıs Kütüphanesi 611, 86 varak, tâlik.
- Samsun 19 Mayıs Kütüphanesi 128, 49 varak, tâlik.
- Topkapı E.H. 1859, 80 varak, tâlik.
- Topkapı Kütüphanesi 1090, 124 varak adi nesih.
- Topkapı R. 1804, 129 varak, nesih.¹⁷⁵

2.8.5. Vefatı

Dinkoz 874/1469-1470 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁶ Kabri Bursa’da Mevlevihane karşısındaki Kükürtlü civarındaki Yoğurtlu Baba Mezarlığı’nda metfundur.¹⁷⁷

2.9. ŞEMSÜDDİN AHMED HAYALÎ (Ö. 875/1470)

2.9.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Şemseddin Ahmed’dir. Babası Kadı Musa Efendi’dir. Hayâlî lakabını uslubundaki nezaket ve ince araştırmaları sebebiyle almıştır.¹⁷⁸

2.9.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifin doğum tarihi ve yeri hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Bursa İznik’te küçük yaşlarda ilim tahsil etmiş olması buralarda doğmuş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Yine otuz üç yaşında vefat ettiği bilgisinden yola çıkarak 842/1437 yıllarında doğmuş olduğu söylenebilir. İlk tahsilini babasının yanında yapmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Yavuz, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv) ’e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Alimleri*, 119-123.

¹⁷⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 5/1577.

¹⁷⁷ “Dinkoz (Dikgöz) Ahmed Efendi”, *Bursa Haberleri* (Erişim 03 Kasım 2024); Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 5/1577.

¹⁷⁸ Mehmet Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku ’ş-Şekaik (trc. Mehmed Mecdi Efendi)* (İstanbul, 1409), 1/158.

¹⁷⁹ Taşköprizâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ ’iku ’n-nu ’mâniyye fî ’ulemâ ’i ’d-devleti ’l- ’Osmâniyye*, 139-142; Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku ’ş-Şekaik (trc. Mehmed Mecdi Efendi)*, 1/158.

2.9.3. Hocaları

Hayali'nin ders okuduğu hocaları şunlardır;

- Alâeddin Ali et-Tûsî
- Hızır Bey
- Molla Yegân
- Molla Fenârî¹⁸⁰

2.9.4. Aldığı Görevler

- Müellif önce Filibe'de Şehâbeddin Paşa Medresesi'ne müderris oldu. Daha sonra Hatibzâde'nin vefatı sonrasında Fâtih Sultan Mehmed tarafından İznik Orhaniye Medresesi müderrisliğine getirildi. Buradaki görevi kısa sürmüş, otuz üç yaşında vefat etmiştir.¹⁸¹

2.9.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Emrullah b. Akşemseddin
- Paşa Çelebi Gıyâseddin
- Kara Kemal İsmâil el-Karamânî¹⁸²

2.9.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **et-Ta'likat 'ale'l-Mutavvel:** Hayâlî bu eseri, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm adlı eserinin* üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılan *et-Telhîs* adlı eserine Teftâzânî'nin yazdığı *el-Mutavvel* adlı şerhe ta'lik olarak yazmıştır. Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır. (nr. 2313).¹⁸³

¹⁸⁰ Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 139-142; Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku's-Şekaik (trc. Mehmed Mecdi Efendi)*, 1/158.

¹⁸¹ Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 139-142; Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku's-Şekaik (trc. Mehmed Mecdi Efendi)*, 1/158.

¹⁸² Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 141.

¹⁸³ Adil Bebek, "Hayâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17/5.

2.9.7. Vefatı

Hayâlî (ö. 875/1470) tarihinde Bursa’da vefat etmiş olup kabri Bursa Zeyniler ilçesinde, Molla Hüsrev’in kabri yakınındadır.¹⁸⁴

2.10. ALÂADDİN ALİ B. MUHAMMED SEMERKANDÎ (ö. 879/ 1474)

2.10.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Alaaddîn Ali b. Muhammed el- Kuşçi es- Semerkandî’dir. Lakabı olan Kuşçu ismi, babası Muhammed’in Uluğ Bey’in doğancı başıcısı olması ve av kuşu beslemesinden kaynaklı olduğu söylenmiştir. Müellifin en çok rastlanan lakabı ‘Alâaddin’dir. Bursa’daki eserlerinde bu ismine çokça rastlanmıştır. Nesebi es- Semerkandi’dir.¹⁸⁵

2.10.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifin doğum tarihi ile ilgili olarak kesin bir tarihe rastlanmasa da 15. yüzyılın başlarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Semerkant’ta küçük yaşlarda ilim tahsil etmesi münasebetiyle burada doğduğu tahmin edilmektedir.

Ali Kuşçu’nun tahsil amacıyla kısa süreliğine İran’ın Kirman şehrine gitmesi dışında İstanbul’a gelene kadar Semerkant’ta ilköğrenimini tamamladığı düşünülmektedir. Müellifimiz daha sonra Uluğ beyin teşvikiyle ilmini geliştirmek amacıyla Çin’e gönderilmiştir.¹⁸⁶

2.10.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

Müellifin eğitim hayatıyla ilgili yaptığımız araştırmalarda ulaştığımız sonuçlar yetersizdir. Ancak, Ali Kuşçu’nun doğduğu yerin Semerkant olması itibariyle ilk eğitimini burada almış olması muhtemeldir. Kendisinin öğrendiği ilk ilimlerden olan matematik ve astronomiyi dönemin önemli ilim adamlarından olan Uluğ Bey ve Kadızâde-i Rûm’dan almıştır. Bir ara hocasından izin alamayacağı düşüncesiyle ondan habersiz Kirman’a giden müellifimiz bu ilim yolculuğunun dönüşünde kendisini hocasına affettirebilmek amacıyla burada kaleme aldığı

¹⁸⁴ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri 1*, 1/291.

¹⁸⁵ Murat Sula, *Trabzon il Halk Kütüphanesindeki Arap Dili ve Belagatı Alanındaki Yazmalar ve Ali Kuşçunun "Risale Fil-Mecaz vel-istiare" sinin Edisyon Kritiği* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 53.

¹⁸⁶ Muhammed Emin Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmau'l- Müellifin ve Asaru'l-Musannifin* (Tahran, 1951), 1/736; Cengiz Aydın, “Ali Kuşçu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2./408-410.

“*Hallü Eşkâli'l- Kamer*” adlı eserini hocasına takdim etmiştir. Bu hediyesi neticesinde hocası Uluğ Bey’in eseri incelemesi sonucu, onun takdirini celp etmiştir.¹⁸⁷

Müellifimizin yine matematik ve astronomi gibi ilimlerde kendisinden istifade ettiği hocalarından bir diğeri de kaynaklarda Gıyâseddin Cemşîd el-Kâşî olarak geçmektedir.

Müellifimizin ortaya koyduğu eserlere bakarak matematik ve astronomi gibi ilimlerin dışında, fıkıh, kalam, dil, gramer gibi eğitimleri aldığı hocalarının olduğu muhakkaktır.¹⁸⁸

2.10.4. Aldığı Görevler

Müellif hocası Uluğ Bey tarafından Semerkat’ta rasathane müdürlüğü görevine getirilmiştir.

Uluğ Bey’in vefatı sonrası korumasız kalan müellifimiz hac vazifesini ifa etmek maksadıyla Mekke’ye giderken Tebriz’e uğramış, burada Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan’dan gördüğü ihtimamla birlikte Fatih Sultan Mehmet’e elçilik göreviyle gönderilmiştir. Anadolu’ya gelen müellifimiz İstanbul’da önce Sahn-ı Seman medresesi müderrisliğine daha sonra da Ayasofya Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.¹⁸⁹

2.10.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Semerkandi’nin hayatında İstanbul’a yerleştikten sonraki dönemi öğretim alanında daha aktif olarak görmekteyiz. Dönemin önemli medreselerinde müderrislik yaptığı düşünüldüğünde çok sayıda öğrencisinin olduğu çıkarımını yapmak yanlış olmaz. Ancak kaynaklarda ulaşabildiğimiz öğrencileri azdır. Ayasofya medresesi müderrisliği zamanında derslerine çok sayıda öğrenci ve âlimin katıldığı belirtilmektedir.

- Sinan Paşa, Molla Lütfi’nin hocasıdır. Kaynaklarda kendisinin bizzat Ali Kuşçu’nun talebesi olmasından ziyade bu eğitimini öğrencisi Molla Lütfi aracılığıyla aldığı geçmektedir.
- Tokatlı Molla Lütfi
- Mîrim Çelebi (ö. 931/1525), müellifin torunudur.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Sula, *Trabzon il Halk Kütüphanesindeki Arap Dili ve Belagatı Alanındaki Yazmalar ve Ali Kuşçu’nun "Risale Fil-Mecaz vel-istiare" sinin Edisyon Kritiği*, 63; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./409.

¹⁸⁸ Sula, *Trabzon il Halk Kütüphanesindeki Arap Dili ve Belagatı Alanındaki Yazmalar ve Ali Kuşçu’nun "Risale Fil-Mecaz vel-istiare" sinin Edisyon Kritiği*, 63.

¹⁸⁹ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, 1949, 2/305; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./408-410.

¹⁹⁰ Çelebi, *Keşfü’z-zunun an esam-il kütub ve’l fûnun*, 1360, 1/286, 448, 572, 883,888; Çelebi, *Keşfü’z-zunun an esam-il kütub ve’l fûnun*, 1941, 2/1676; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./409-410.

2.10.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

2.10.6.1. Nahivle ilgili eserleri

- **Şerhu'l- Kâfiye:** Kafiye adlı eserin şerhidir. Farsça yazılmıştır.
- **el-İfsâh fi İ'râbi'l- Fatiha ve'l- Kâfiye:** Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Râşid Ef. Eki, 9226, 11188 ve 11248 numaralarıyla kayıtlı yazmadır.¹⁹¹
- **Fâ'ide li-tahkiki lâmi't-ta'rif.** Harf-i ta'rifin bazı özelliklerini anlatan eser tek varaktan müteşekkildir. Eser Köprülü (nr. I, 1593/21) ve Süleymaniye (Reşid Efendi, nr. 1032/39) kütüphanelerinde mevcuttur.¹⁹²

2.10.6.2. Sarfla ilgili eserleri

- **Şerhu's- Şâfiye li'b-i Hacib:** eş-Şâfiye fi't- Tasrif adlı eserin şerhidir. Farsça yazılmıştır. (Eserin şerhedilen bazı bölümleri için bk. Keşfü'z-zunûn, II, 1021). Köprülü Kütüphanesi'ndeki (nr. I, 1598) mecmuada bulunan eş-Şâfiye'nin sonundaki Farsça risâlenin bu şerh olabileceği tahmin edilmiştir.¹⁹³
- **el-Unkûdu'z- Zevâhir fi Nazmi'l- Cevâhir:** Eser Kahire ve İstanbul'da basılmıştır. Yazma nüshaları Süleymaniye (Fâtih, nr. 4676; Yenicami, nr. 1181/1; Esad Efendi, nr. 3087; Lâleli, nr. 3030/10; Şehid Ali Paşa, nr. 2576, 2577, 2578) ve Nuruosmaniye (nr. 4512/4) kütüphanelerinde mevcuttur. Aynı zamanda eserin şerhi Müftîzâde Abdürrahim tarafından yapılmıştır. (Şerhu 'Unkûdi'z-zevâhir, İstanbul, ts., 200 sayfa; yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3070) de bulunur.¹⁹⁴

2.10.6.3. Belâgatla ilgili eserleri

- **Risâle fi'l- Mecaz ve'l- İsti'âre**
- **Risâle Mâ ene kültü:** Taftazaninin *Telhîsü'l- Miftâh* adlı eserine yazdığı *el- Mutavvel* adıyla bilinen şerhteki “mâ ene kültü” ibaresiyle ilgili olarak yazılan şerhtir. *Risâle fi beyâni sebebi takdîmi'l- müsnedi ileyh* diye geçer. (Nüshaları bk. Köprülü Kütüphanesi, nr. III, 704/3;

¹⁹¹ Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1360, 1/286, 448, 572, 883,888; Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1941, 2/1676; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./409-410.

¹⁹² Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1360, 1/286, 448, 572, 883,888; Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1941, 2/1676; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./409-410.

¹⁹³ Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1360, 1/286, 448, 572, 883,888; Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1941, 2/1676; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./409-410.

¹⁹⁴ Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1360, 1/286, 448, 572, 883,888; Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1941, 2/1676; Aydın, “Ali Kuşçu”, 2./409-410.

Râgıb Paşa Kütüphanesi, nr. 374, vr. 208-211; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 1032/30).¹⁹⁵

2.10.7. Vefatı

Semerkindî, hicri 5 Şaban 879 (15 Aralık 1474) de İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁹⁶ Kabri Eyüp Sultan Türbesi civarındadır.¹⁹⁷

2.11. MUHYİDDİN KAFİYECİ (ö. 879/ 1474)

2.11. 1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Muhyiddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mesud er- Rûmî el-Bergamavî el- Hanefî'dir.¹⁹⁸ el- Kâfiyeci lakabı ile tanınan müellifimizin bu ismi almasına vesile olan Cemâleddin İbnü'l Hacıb'in *el- Kâfiye* (Arapça dil bilgisi kitabı mahiyetinde olan) adlı eseri ile çok iştigal etmiş olması olarak nakledilir.¹⁹⁹ Babası Muhyiddin Mehmed'dir. Takva ehli, ilme meraklı ve istekli, başına gelen sıkıntılara karşı sabırlı bir kişiliğe sahip olması insanlar nezdinde kendisini müstesna bir dereceye getirmiştir.²⁰⁰

2.11.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Kafiyeci'nin doğum tarihi ve yeri hakkında farklı söylemlere ulaştık. Ancak bu söylemlerden en doğrusu, "Kâfiyeci'nin (788/1386)'de Bergama'da doğduğu bilgisidir.²⁰¹ Yaşadığı dönem itibariyle siyasi olarak Saruhanoğulları, Osmanlı ve Memlûk dönemlerine şahit olmuştur.²⁰² İlk tahsiline yaşadığı bölgeye yakın olması münasebetiyle Kütahya'da başlayan Kâfiyeci daha sonra dini ilimlere vukufiyetini arttırmak amacıyla İran, Horasan, Tataristan'a seyahatler gerçekleştirmiştir. Anadolu'nun çeşitli beldelerinde bulunan Kâfiyeci, buralarda çeşitli

¹⁹⁵ Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1360, 1/286, 448, 572, 883,888; Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*, 1941, 2/1676; Aydın, "Ali Kuşçu", 2./409-410.

¹⁹⁶ Sula, *Trabzon il Halk Kütüphanesindeki Arap Dili ve Belagatı Alanındaki Yazmalar ve Ali Kuşçunun* "Risale Fil-Mecaz vel-istiare" sinin Edisyon Kritiği, 53-79.

¹⁹⁷ Aydın, "Ali Kuşçu", 2./409.

¹⁹⁸ Safa Yavuz, *Muhyiddin el-Kafiyeci'nin Nüzhetü'l-İhvân Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, Tefsir ve Dil Yönünden İncelenmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Tez, 2015), 2.

¹⁹⁹ Akif Yıldırım, *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih Örneğinde Tefsir Usûlü ve İçeriği* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 22.

²⁰⁰ İbnü'l İmâd Abdu'l- Hayy el- Hanbeli Ebu'l Felah, *Şezerâtü'z-Zeheb*, (Daru İbn Kesir,1986), 10/489.

²⁰¹ İbn 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ts., 10/488; *Hediyyetu'l-Ârifîn* (el- Bağdâdî, ts.), 2/208; Taşköprüzade, *Şakâik-i Nu'maniyye Tercümesi*, (Edirneli Mecdi Efendi), 1/85; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, ts., 4/1109; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatu'l-Müfessirin Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 2/602; Kasım Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 24; Hasan Gökbulut, *Kâfiyeci (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/154.

²⁰² Murat Tala, "Kâfiyeci'nin Eserleri ve Arap Dil Bilimine Katkıları: Tespit, Tasnif ve Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (Aralık 2020), 1084.

âlimlerin de iştirak ettiği topluluklara Zemahşerî'nin *el- Keşşâf'ını* talim etmiştir. Suriye'ye ve Eşref Barsbay zamanında Kahire'ye gitmiş, katıldığı ilim meclislerinde adından söz ettiren biri haline gelince, dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'de dâhil birçok âlimin dikkatleri celbetmiştir.²⁰³ Yaşadığı çevre itibariyle ilme ve öğrenmeye olan tutkusu diri kalmış, çevresindeki âlimlerin farklı ekollerden, düşünce yapılarından oluşması kendi fikir yapısının oluşmasında hiç şüphesiz etkili olmuştur.²⁰⁴

Müellifimizin hayatıyla ilgili olarak elde ettiğimiz bilgilerin Mısır'da yoğunluk arz etmesi müellifimizin hayatının büyük bir bölümünü burada geçirmiş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.²⁰⁵

2.11.3. Hocaları

- Eminüddîn İbn Ferište (ö. 821/1418)
- Mevlânâ Abdolvâcid Muhammed el-Kütâhî (ö. 838/1435), Kütahya'da
- Mevlana Şemseddin Fenârî (ö.834/1431), Bursa'da
- Burhâneddin Haydare b. Mahmûd el- Herevî (ö.829/1426), Teftâzânî'nin dil âlimi olan öğrencisidir.
- Hâfızuddîn Muhammed el-Bezzâzî (ö. 827/1424)
- eş-Şems el-Ğazzî
- Şemsuddîn Muhammed el-Bisâtî (ö. 842/1439) istişare ettiği hocasıdır.
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) istişare ettiği hocasıdır.²⁰⁶
- Şemseddin Muhammed b. İbrâhim eş-Şîrâzî (ö. 854/1450)
- Haydar b. Maḥmûd eş-Şîrâzî
- İbn Melek
- Molla Şemsuddîn Fenârî (ö. 834/1431),²⁰⁷
- el-Herevî el-Hâvâfî (ö. 820/1417 yılından sonra).²⁰⁸

²⁰³ es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Beyrut: Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 2003), 7/229.

²⁰⁴ Muhammed Yusuf eş-Şurbecî, *el-İmam Süyûtî* (Dimeşk: Daru'l-Mektebe, 1421), 116.

²⁰⁵ es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 7/230.

²⁰⁶ Yıldırım, *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih Örneğinde Tefsir Usûlü ve İçeriği*, 25.

²⁰⁷ İhsan Fazlıoğlu, “Muhyiddin Kâfiyeci”, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 26 Ekim 2024).

²⁰⁸ Tala, “Kâfiyeci'nin Eserleri ve Arap Dil Bilimine Katkıları: Tespit, Tasnif ve Değerlendirme, The Works of al-Kafiyaji and Its Contribution to the Arabic Linguistic: Identification, Classification and Evaluation”, 1086.

2.11.4. Aldığı Görevler

Kafiyeci, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, fıkıh, tarih, felsefe, tasavvuf, mantık gibi alanlarda kendini geliştirmiş bir âlimdir.²⁰⁹

Müellif döneminin Memlûk Sultanı Melikü'z Zâhir'in oğlu Nâsırî'ye ders okuturken Sultan'ın dikkatini çekince, önce Berkûkiye Şeyhlihi görevine daha sonra Mısır'da Hanefî mezhebinin fetva yetkisi görevine getirilmiş²¹⁰ daha sonradan ise dönemin önemli ilim merkezinden Şeyhûniye Medresesi'ne baş müderris olarak tayin edilmiştir.²¹¹ Müellifimiz yine el-Melikü'l-Eşref Barsbay Türbesi'nde, el-Melikü'l-Eşref Şa'bân Zâviyesi ve Türbesi'nde ve Şeyhûniyye meşihatlığı görevlerinde bulunmuştur.

2.11.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Müellifimizin yetiştirdiği pek çok öğrenciler arasından birkaçı;

- Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505)
- Zekeriyyâ el-Ensârî, (ö. 926/1520)
- Takıyyüddin İbn Müşhir
- Şehâbeddin İbn Esed, (ö. 872/1468)
- Abdülkadir b. Ahmed ed-Demîrî (ö. 895/1490)²¹²
- Muhammed b. Ebi'l-Feth es-Sûfî²¹³
- İbn Muzhir (ö. 893/1488)
- Ebu's-Se'âdât el-Bulkînî (ö. 896/1491)
- Bedruddîn Muhammed b. Cum'a (ö. 924/1518)
- es-Sa'dî (ö. 900/1495)

2.11.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Muhyiddin Kafîye'cinin yüzün üzerinde eser kaleme aldığı bilinmekle birlikte ekserisinin küçük risalelerden oluştuğu ifade edilmektedir.²¹⁴

²⁰⁹ Gökbulut, *Kâfiyeci*, 24/154-155.

²¹⁰ es- Sehavî, ed- *Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 7/229.

²¹¹ 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ts., 10/488.

²¹² Gökbulut, *Kâfiyeci*, 24/154-155.

²¹³ Fazlıoğlu, "Muhyiddîn Kâfiyeci" (Erişim 26 Ekim 2024).

²¹⁴ Brockelmann, *Supplement Bande*, (Leiden: 1938), 2/141.

- **Şerhu'l-i'râb 'an Kavâ'idi'l-i'râb:** Bu eser İbn Hişâm en-Nahvî'nin "*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l- i'râb*" adlı eserinin şerhidir. Fahreddin Kabâve tarafından *Şerhu Kavâ'idi'l-i'râb* adıyla neşredilmiştir (Dımaşk 1409/1988, 1993).
- ***el-Unmûzec fî Bahsi'l-İsti'âre***²¹⁵
- ***Şerhu'l-İsti'âre***
- ***Risâle fî Kâne Zeydun Kâimen***
- ***Risâle fî Zeydun Kâimun***, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, no:3829/006.)
- ***Risâle fî'l-Mebâhisi'l-Mute'allika bi Emmâ:*** (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, no:3032 (7 varak)).
- ***Nuzhetu'l-Mu'rib fî'l-Meşrık ve'l-Magrib:***²¹⁶(Kahire Kütüphanesi 7/310; 2/70 de ve İstanbul Yeni Cami Kütüphanesi 1181/3 noda bulunur).
- ***Nuzhetu'l-Ashâb fî Mes'eleti'l-Kuhl***
- ***Remzu'l-Esrâr fî Mes'eleti Ekmel:*** (Kahire Kütüphanesi 7/311; 2/115; 2/145; Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü 239/5 de bulunur.)
- ***en-Niseb li Ehli'l-Edeb***
- ***el-İşrâk fî Meratibi't- Tıbâk:***²¹⁷Müellif bu eseri Belâgat üslubu hakkında kaleme almıştır. (Dublin-The Chester Beatty Kütüphanesi'nde 3666/6'da yazma eser. Bkz: Abdulvahhab Cahdânî, *Allâme Muhyiddin el-Kâfiyeci Hayatuhû ve Musannefâtuhû*, s.105.-116. Kahire Ktp. 7/446; 2/176) .²¹⁸

2.11.7. Vefatı

Kâfiyeci 879/1474 yılı Muharrem ayının başında rahatsızlanmış, 4 Cemâziyelevvel 879 (16 Eylül 1474) Cuma günü sabah Kahire'de vefat etmiştir. Kabri Eşrefiyye Türbesi yakınlarındaki kabristanlığa defnedilmiştir.²¹⁹

²¹⁵ Brockelmann, *Supplement Bande*, (Leiden: 1938), 2/141.

²¹⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/379.

²¹⁷ Tala, "Kâfiyeci'nin Eserleri ve Arap Dil Bilimine Katkıları: Tespit, Tasnif ve Değerlendirme, The Works of al-Kafiyaji and Its Contribution to the Arabic Linguistic: Identification, Classification and Evaluation", 1083.

²¹⁸ (Dublin-The Chester Beatty Kütüphanesi'nde 3666/6'da yazma olarak bulunan bu eseri Abdulvahhab Cahdânî tahkik etmiştir. Bkz: Abdulvahhab Cahdânî, *Allâme Muhyiddin el-Kâfiyeci Hayatuhû ve Musannefâtuhû*, s.105.-116. sayfaları arasında)

²¹⁹ Tala, "Kâfiyeci'nin Eserleri ve Arap Dil Bilimine Katkıları: Tespit, Tasnif ve Değerlendirme, The Works of al-Kafiyaji and Its Contribution to the Arabic Linguistic: Identification, Classification and Evaluation", 1088.

2.12. HACI BÂBÂ ET-TOSYEVÎ (ö. 871/1476)

2.12.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Hacı Bâbâ b. Şeyh b. İbrâhîm b. Abdülkerim b. Osmân et- Tosyevî Rûmî bazı kaynaklarda et-Tusutî nisbesiyle de anılır. Doğum tarihini net olarak bilemediğimiz müellifimizin Kastamonu ilinin Tosya ilçesinde doğduğu ya da burada bir müddet yaşadığı tahmin edilmektedir.²²⁰

Dinî, edebî ve lisanî ilimlere vukûfiyeti ile asrının tanınan âlimi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet (ö. 836/1481) döneminin önemli âlimlerinden biridir.²²¹

2.12.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Tosyevî'nin kaç yılında doğduğu tam olarak bilinmese de Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşadığı kaynaklarda geçmektedir.²²²

Hayatı boyunca ilme olan düşkünlüğü sebebiyle önce zamanının önemli ilimlerini öğrenme konusunda şevkli olmuş, ömrünün sonuna kadar da çeşitli medreselerde müderrislik yapmaya devam etmiştir.²²³

Araştırmalarımız neticesinde müellifimizin hangi hocalardan hangi ilimleri aldığı ve yetiştirdiği talebelerin isimleri konusunda bir bilgiye ulaşamadık.

2.12.3. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

et-Tosyevî kaynaklarda zikredilen eserlerinin büyük bir çoğunluğu nahiv alanındadır. Yazılan eserlerin tarzı şerh türüdür. Müstakil bir eser olmaktan çok Osmanlı dönemi medreselerinde en çok okutulan, yaygın olarak bilinen eserlere yapılan şerhleri ihtiva etmiştir.²²⁴

Müellif Arap Dili üzerine yazmış olduğu şerhlerinde kendisinden önce Arap Diline hizmet etmiş dil, edebiyat, belâgat, tefsir âlimlerinden istifade etmiş, ayrıca Bağdat, Basra, Kûfe, Mısır gibi dil mekteplerinin farklı görüşlerinden zaman zaman faydalanma yoluna gitmiş ve eserlerinde ayet ve hadislere de yer vermiştir.²²⁵

²²⁰ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts., 1, 1/ 273; Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifin*, 12/38.

²²¹ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts., 1, 1/ 273.

²²² Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts., 1, 1/ 273.

²²³ Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifin*, 12/38.

²²⁴ Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifin*, 12/38.

²²⁵ İsmail Demir, «Tosyalı Hacı Baba b. İbrahim ve Mi'e Kâmile fi Şerhi Mi'e ' Amile Adlı eseri (İnceleme-Tahkik).» (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 24.

et-Tosyevî'nin eserlerinde ve özellikle nahiv konularına yaklaşımlarında, geniş düşünebilen bir zihin yapısına sahip, alanın da yazılan eserlere eleştiriler getirme konusunda cesur bir kimliğinin olduğu ifade edilir. el-Kisâi (ö. 189/805) ve el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi büyük nahiv âlimlerini eleştirebilmesi alanında yetkin olduğunu ifade sadedinde önem arz eder.²²⁶

- **Evfe'l- Vâfiye fî Şerhi'l- Kâfiye (Mu'ribu'l- Kâfiye):** Müellifimizin, İbnu'l- Hâcib (ö.646/ m. 1267)'in ' el- Kâfiye fî'n- Nahv' adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir.²²⁷ Bu şerh günümüze ulaşmış olup 1311/1893 yılında matbu olmuştur.²²⁸

- **Letâifu'l-İ'râb fî Şerh Kavâ'idu'l- İ'râb:** Müellifimizin, İbnu'l- Hişâm (ö. 761/m. 1382) " el- İrâb 'an Kavâ'idu'l- İ'râb" eserine yazdığı şerhtir.²²⁹

- **Mi'e Kâmile fî Şerh-i Mi'e 'Amile:** Müellifimizin 1480 yılında, Abdulkâhir el-Cürcanî'nin (ö 471/ m. 1078) 1070 yılında telif ettiği Arapçanın dil ve belâgat ilmine dair " el- Avâmilü'l- Mi'e" adlı esere yaptığı şerhtir.²³⁰

- **Hâşiye' Âlâ Şerhi Dîbâceti'l- Misbâh:** Müellifimiz, bu eseri el- Mutarrazî'nin (610 / m. 1213) "el- Misbâh" ı üzerine kendisinin yazdığı şerhe haşiye olarak yazmıştır.

- **er- Risâletu's- Sultâniye fî Kitâbi'n- Nûrâniyye:** Müellifimizin bu eseri Mutarrazî'nin " el- Misbâh" adlı eseri üzerine yaptığı şerh çalışmasıdır. Bu eserin nüshaları Bayazıt Devlet Kütüphanesi Nr. 12322 ve Süleymaniye Kütüphanesi Nr. 48223' de mevcuttur.²³¹

- **Hulâsatu'l İ'râb 'Ale'l Misbâh:** Müellifimiz bu eseri el- Mutarrazî'nin " el- Misbâh fî'n- Nahv" adlı eseri üzerine şerh olarak yazmıştır.²³²

2.12.4. Vefatı

et-Tosyevî hayatının son döneminde Bursa'ya yerleşmiş ve vefatına kadar burada kalmıştır. Müellifimiz 871/1476 yılında Bursa'da vefat etmiştir. Kabri Bursa Setbaşı Çelebi Sultan

²²⁶ Mehmet Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Âlimleri* (İstanbul: Çantay Kitapevi, 2001), 81.

²²⁷ Eser üzerine Kahire'de Tahir Mehmet et-Tevîl tarafından yüksek lisans tezi yazılmıştır, 2008.

²²⁸ Yavuz, *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Âlimleri*, 81.

²²⁹ Demir, «Tosyalı Hacı Baba b. İbrahim ve Mi'e Kâmile fî Şerhi Mi'e ' Amile Adlı eseri (İnceleme- Tahkik).».; (Bu eserin yazma nüshaları Riyad kütüphanesindeki 4150 numarada kayıtlıdır.) Bkz. Hizâtü't-Türâsi'l-İslami, no: 27972.

²³⁰ Muhammed Hasan. et-Tûnkî, ' el- Edib İbrâhîm et- Tûsî ' Mu'cemu'l- Musannifin (Beyrut: Vezenkûğrâf tabbâra yayınları, 1928), 3/ 199-200.; Eser üzerine İstanbul'da İsmail Demir tarafından yüksek lisans tezi yazılmıştır, 2014.

²³¹ İdris Ekşi, *Hâcî Bâbâ b. İbrâhîm b. Abdilkerîm et- Tosyevî'nin Hayatı ve Hulâsatu'l- İrâb adlı eseri*. (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Yüksek lisans Tezi, 1998), 11.

²³² Bu şerh üzerine Ekşi, İdris'in (Hâcî bâbâ b. İbrâhîm b. Abdilkerîm et-Tosyevî'nin Hayatı ve Hulâsatu'l-İ'râb adlı eseri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Yüksek lisans Tezi, 1998, 11) çalışması vardır.

Mehmet'e (I. Mehmet) giden caddenin sağ tarafında adına yaptırılmış medresenin haziresinde medfundur.²³³

2.13. MOLLA HÜSREV (ö.885/1480)

2.13.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Mehmed b. Ferâmurz (Ferâmerz) b. Hoca Ali'dir. Babasının adı Ferâmurz, dedesinin adı Hoca Ali'dir.²³⁴ Taşköprüzâde'nin ifadesine göre Molla Hüsrev lakabını almasına sebep olan durumun kaynağı şudur ki, Mehmed'in kız kardeşini babası Ferâmurz, Hüsrev Bey adında biriyle evlendirmiş ve vefatı sonrası halk tarafından Müellifimiz "Hüsrev kaynı" şeklinde anılır olmuştur. Zamanda "kaynı" ifadesi düşünce Hüsrev ismi baki kalmış, eğitim sürecinde de Molla lakabı da eklenince günümüze Molla Hüsrev ismiyle tanınmıştır.²³⁵

2.13.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifimizin doğum tarihi bilinmemekle beraber 885/1480 yılında vefat etmesinden mütevellit 802/1400'lü yılların başında doğmuş olması muhtemeldir. Molla Hüsrev'in Tokat ve Sivas şehirleri arasında konumlanan Sivas'ın Yıldızeli ilçesi, Çırçır kasabasına bağlı Kargın köyünde doğduğu tahmin edilmektedir.²³⁶ İlköğrenimini Bursa ve Edirne şehirlerinde almıştır.²³⁷

Molla Hüsrev'in özellikle yaşadığı çağa ışık tutması açısından Osmanlı Devleti üzerinde katkıları çok büyüktür. Zira kendisi ilim faaliyetlerini yürütmekle kalmamış aynı zamanda dönemin kilometre taşı sayılan Sahn-ı Seman Medreselerinin programlarının hazırlanmasında bizzat rol oynamıştır.²³⁸ Ayrıca döneminin padişahlarından Fatih Sultan Mehmed'in kendisi için "Zaman'ın Ebû Hanîfesidir" dediği nakledilir.²³⁹

²³³ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts., 1, 1/ 273.

²³⁴ İsmâüddin Ahmet Efendi Taşköprüzade, *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fî Mevdû'ati'l- Ulûm* (Beyrut, 1405), 2/171; Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Pasa Livâsi: vakıflar, mülkler, mukataalar* (Üçler Basımevi, 1952), 172.

²³⁵ 'İsâmu d-dîn Ebu l'hayr Ahmed Efendi Taşköprülü- zâde, *Eş- Şeka'ikun- Nu'maniye fî Ulema'i d-Devleti l-'Osmaniye*, 116; Bayram Ali Çetinkaya (ed.), *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 10/350.

²³⁶ Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/349-350.

²³⁷ Ferhat Koca, "Molla Hüsrev" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/252-254.

²³⁸ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (İstanbul, 1983), 79; Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/355.

²³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965), 22; Koca, "Molla Hüsrev", 30/252-254.

2.13.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Yusuf Bâli (ö. 840/1436-1437): Molla Fenâri'nin oğludur, Müellifimiz Bursa kadısı olan bu hocadan icazet almıştır.
- Molla Yegân (ö. 865/1461 civarı) Bursa'da kendisinden ders almıştır.
- Molla Şeyh Hamza, Müellifimiz kendisinden Bursa'da ders almıştır.
- Burhaneddin Haydar Herevi (ö. 825-830/1422-1427): Sa'deddin et-Teftâzânî'nin öğrencilerindendir. Müellifimiz kendisinden Edirne'de ilim tahsil etmiştir.
- Molla Süleyman: Taftâzanî'nin talebelerindendir.²⁴⁰

2.13.4. Aldığı Görevler

Molla Hüsrev icazetini aldıktan sonra, Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı Yeşil Medrese'de (Çelebi Mehmed Medresesi, Bursa Sultâniyesi) ilk müderrislik görevini yapmıştır. Daha sonra ise, Edirne'deki el-Medresetü'l- Halebi'ye (Çelebi Medresesi) de müderrislik yapmıştır.

Edirne'de müderrislik görevini ifa ederken Osmanlı ordusunun hukuki ve dini işlerinden sorumlu olarak kazaskerlik görevini de yapmıştır.²⁴¹

II. Murad'ın tahta yeniden oturmasından sonra (850/1446) yılında Molla Hüsrev kazaskerlik görevinden ayrılarak, 851-854/(1447-1450) yılları arasında Edirne kadısı olmuştur.²⁴²

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethedince Ayasofya kilisesini camiye, kilise yanındaki papaz odalarını da medreseye çevirmiş ve 857/1453 yılında Molla Hüsrev'i müderris olarak tayin etmiştir.

863/ 1459 Hızır Bey (İstanbul'un ilk kadısı) vefat edince İstanbul kadısı olarak atanmıştır. Ve kendisine Eyüp (Havâss-ı refîa) Kadılığı, Üsküdar ve Galata kadılıkları görevleri tevdi edilmiştir. (İstanbul kadılığından önce Molla Hüsrev Bursa kadılığı yapmıştır.)

Müellifimiz İstanbul kadısı iken ilmi hassasiyeti ile bağdaştıramadığı bir olay sonrası İstanbul'u terk edip 867/1462'de Bursa'da Hüsrev Medresesini yaptırmış ve burada müderrisliğine devam

²⁴⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm* (İstanbul, 1319), 1/3; Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/351-352.

²⁴¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/3; Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/351-352.

²⁴² Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/3; Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/351-352.

etmiştir. Molla Hüsrev 874/1469 yılı Fatih Sultan Mehmed'in daveti sebebiyle İstanbul'a dönerek İstanbul Müftülüğü ve Şeyhülislamlık adıyla fetva makamına getirilmiştir.²⁴³

2.13.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Müellifimiz Bursa, Edirne ve İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan bulabildiğimiz bazı öğrencileri şunlardır;

- Muhyiddin Mehmed Efendi (İbn Mağnisa, Manisaoğlu) (ö. 888/1483)
- Fenârî Hasan Çelebi (ö. 891/1486)
- Hasan b. Abdussamed es-Samsûnî (ö. 891/1486)
- Yusuf b. Cüneyd et-Tokadî (ö. 902/1496-97)
- Kemâleddin İsmail Karamânî (ö. 920/1514)
- Ümmüveledzade Abdülevvel b. Hüseyin, Zenbilli Ali el-Cemali Efendi (ö. 932/1526).²⁴⁴

2.13.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Haşiye ale'l-Mutavvel**²⁴⁵: Müellifimiz bu eseri Taftâzânî'nin *Mutavvel* adlı eserine haşiye olarak yazmıştır. (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1791, 1792; Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4411; Râgıb Paşa Kütüphanesi, nr. 1232, 1233;²⁴⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Şehîd Ali Paşa, nr. 2186; Yeni Cami, nr. 1024).²⁴⁷

2.13.7. Vefatı

Molla Hüsrev 885 Şaban, 1480 Ekim Cuma günü İstanbul'da vefat etmiştir. Molla Hüsrev'in vasiyeti üzerine kabri Bursa Zeyniler semtine götürülmüş olup, burada kendi adına yaptırmış olduğu Hüsrev Medresenin haziresine defnedilmiştir.²⁴⁸

²⁴³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/3; Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/351-352.

²⁴⁴ Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/354.

²⁴⁵ Sekkaki (ö. 626/1299), dil ilimleri hakkında *Miftahu'l-ulum* eserini, Kazvini (ö. 739/1338) ise bu eserin üçüncü kısmını özetleyip *Telhis* adıyla bir eser yazmıştır. Teftazani de *Telhis'e*, *Mutavvel* ve *Muhtasar* adında iki şerh yazmıştır. *Haşiye ale'l-Mutavvel* eserini ise Molla Hüsrev kaleme almıştır.; Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/354,1080.

²⁴⁶ Koca, "Molla Hüsrev", 30/252-254.

²⁴⁷ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl, Ma'hedü'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010); Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev" (Erişim 04 Kasım 2024); Çetinkaya, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, 10/352.

²⁴⁸ Orhan Ençakar, "Molla Hüsrev" *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 04 Kasım 2024);

Ayrıca Molla Hüsrev İstanbul'un Fatih ilçesi Vefa semtinde Molla Hüsrev Camini (Vefa/Eminönü), yine Fatih ilçesinde Molla Hüsrev Camini (Küçük Mustafa Paşa Mescidi), Molla Hüsrev Camini (Sofular Mescidi), İstanbul Şehzadebaşı'nda Hüsrev Camini²⁴⁹, Bursa'da Zeyniler Cami'nin güneyindeki Molla Hüsrev Medresesi'ni kendi imkânlarıyla yaptırarak bizlere armağan etmiştir. Adı geçen camiler ve medrese için, İstanbul'un önemli ticaret merkezlerinden olan Mahmut Paşa ve Beyazıt semtlerinde, toplamda 72.603 akçe gelirli vakıflar olmak üzere 179 dükkân, 42 oda, Bursa'da 2 dükkân vs. bırakmıştır. Molla Hüsrev'in dükkânlarından 160 tanesi Beyazıt'taki Kapalıçarşı'da (Büyük Çarşı) bulunmaktadır.²⁵⁰

2.14. EBUL- KASIM ALİ EL-LEYSÎ ES-SEMERKANDÎ (ö. 889/ 1484)

2.14.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Ebü'l-Kasım İbrâhim b. Ebû Bekir Muhammed el-Leysî es-Semerkindî'dir. Kaynaklarda müellifimizin ismi ile alakalı olarak isim benzerliği veya künyesinden dolayı, isminin, Ebü'l-Kasım İbrâhim b. Muhammed es-Semerkindî el-Leysî el-Hanefî, Ebü'l-Kasım b. Ebû Bekir, Ebü'l-Kasım Ali b. Ebû Bekir veya Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ebû Bekir olabileceği görüşleri vardır. Ancak biz kaynaklarda en çok zikredilen ismi ilk sırada vermiş olduk Bu isimden yola çıkarak adının Ali veya Muhammed olabileceği ihtimali üzerinde durulmuş olup, lakablarının Ebu'l Kasım, el-Leysî, es-Semerkindî²⁵¹ olduğunu söylemek isabetli olacaktır.²⁵²

2.14.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

15. yy. âlimlerinden biri olan Semerkandî'nin doğum yeri, eğitim hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak müellifimizin eserlerine düştüğü şerhler itibariyle pek çok eserini Semerkant'ta yazmış olmasından hareketle burada doğmuş olabileceği kanısı kuvvetlenmiştir. Müellifimizin *Şerhur-Risaleti'l- Vaz'îyye* adlı eserinden yola çıkarak eserini 889/1484 yılında tamamladığı ve Mekke yolculuğu sırasında eserin okumasını yaptığı

²⁴⁹ Koca, "Molla Hüsrev", 30/252-254.

²⁵⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi - Omer Lütfi Barkan, *İstanbul vakıfları tahrir defteri: 953 (1546) tarihli* (Baha Matbaası/ Türkiye Vakıflar Müdürlüğü, 1970), 165-166.

²⁵¹ Akın İşleme, *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkindî'nin Şerhu'r Risaleti'l-Vaz'îyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 9.

²⁵² Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm: kâmusu terâcim* (Kahire, 1373), 1/65; İsmail Durmuş, "Semerkandî, Ebü'l-Kasım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 36/472-473.

bilgilerinden hareketle Semerkant ve Mekke’de ilmi faaliyetlerini gerçekleştirmiştir denilebilir.²⁵³

Müellifimizin, hocaları ve aldığı dersler, yetiştirdiği öğrenciler ve aldığı görevler hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.14.3. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- ***Ferâ'idü'l- fevâ'id ('avâ'id) li- tahkikı me'âni'l- isti'ârât:*** Müellif bu eseri belagat alanında kaleme almıştır. Eserin kayıtlara geçen diğer isimleri *er-Risâletü'l-feride, el-Feride, el-Ferâ'id, Risâletü'l-İsti'ârât, er-Risâletü't terşîhiyye, er-Risâletü's-Semerkandiyye'* dir. Eser üç bölümden oluşmak üzere, eserin önsözünde Semerkandî, istiare sanatı hakkında eski ve yeni alanda yazılan eserler konusunda karşılaştırma yapar, birinci bölüm mecaz ve istiare türleri, ikinci bölüm istiâre-i mekniyye hakkındaki ihtilâflar, üçüncü bölüm de ise istiarede karîne ve terşihle ilgili mesellerle anlatılır. Semerkandi bu eserde terşih meselesini ayrıntılı bir biçimde ele aldığı ve kendine özgün bir uslubla konuya değindiği için esere *er-Risâletü't-terşîhiyye* adı da verilmiştir. (İstanbul 1274, 1276, 1288, 1290, 1291, 1292, 1308; Kahire 1276, 1295, 1297, 1303, 1304, 1306; Cezayir 1905).

- ***Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-Mutavvel:*** Müellif bu eseri Sekkâkî'nin *Miftâhu'l- 'Ulûm* adlı eserine Hatîb el- Kazvînî'nin yazdığı *Tehîsu'l- Miftâh* 'a Teftâzânî'nin yazdığı şerhe haşiye olarak yazmıştır. Eser belâgat alanında yazılmıştır. (Tahran 1304; İstanbul 1307).

- ***Hâşiye 'alâ Şerhi'l-kısmi's- sâlis mine'l-Miftâh:*** Semerkandî bu eseri Sekkâkî'nin *Miftâhu'l- 'ulûm* adlı eserine Teftâzânî'nin yazdığı şerhe haşiye olarak yazmıştır. Belâgatla ilgilidir. (Köprülü Kütüphanesi, nr. 502; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1812).

- ***Şerhu Telhîsi'l-Miftâh:*** Arap dilinin belagat kurallarını açıklayan eserdir. (yazmaları için bk. Akseki Kütüphanesi, nr. 293; Tekeli Kütüphanesi, nr. 856; bk. *Mu'cemü'l-Mahtûtât*, I, 43).²⁵⁴

- ***Hâşiye Ala Şerhi'l-Miftâh li't-Teftâzânî ve's-Seyyid eş-Şerîf:*** Semerkandi bu eseri Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulum* adlı eserine Teftâzânî ve Seyyid Şerif el-

²⁵³ İşleme, Ebu'l-Kasım Ali el-Leyisî es-Semerkandî'nin *Şerhu'r Risaleti'l-Vaz'İyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 10.

²⁵⁴ Durmuş, “Semerkandî, Ebü'l-Kasım”, 36/472-473.

Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı şerhlerin ikisine birlikte haşiye olarak yazmıştır. (Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah koleksiyonu 01783).²⁵⁵

2.14.4. Vefatı

Semerkândî'nin vefat tarihi konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Bu konudaki bilgiyi müellifimizin eserlerinden biri olan *Şerhu'r- Risaleti'l- Vaz'ıyyeti'l- Adudiyye* adlı esere yazılan şerhlere düşülen kayıtlardan biri olan Kılıç Ali Paşa nüshasından öğrenmekteyiz. Müellifin 889/1484 tarihinde bu eserini bitirmiş olduğu bilgisinden yola çıkarak vefat tarihi tahmin edilmiştir.²⁵⁶

2.15. MOLLA HASAN B. ABDUSSAMED ES- SAMSÛNÎ (ö. 891/ 1486)

2.15.1.İsmi, Nesebi ve Lakabı

Müellifimizin asıl adı Hasan veya Hasen²⁵⁷ b. Abdussamed'dir. Lakabı Samsûnî'dir.

2.15.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Samsûnî'nin doğum yılı ve eğitimi hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte Samsun ilinde doğmuş olduğunu söyleyebiliriz. İlköğrenimini Anadolu âlimlerinden tahsil etmiş, önce Kur'an ve Arapça ilimleri üzerine yoğunlaşmıştır. Eğitimini hem aklî ilimler hem de naklî ilimler açısından tamamlayarak kendini geliştirmiş ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde müderrislik faaliyeti yürütmüştür. Kendisinin bilgili, alçak gönüllü, fakir ve ihtiyaç sahiplerini gözeten, mutasavvıf, sağlam karakterli, adaletli, haramlardan sakınan bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.²⁵⁸

2.15.3. Hocaları

- Molla Hüsrev (ö. 885/1480)'den ders okumuştur.

2.15.4. Aldığı Görevler

Samsûnî Anadolu'nun çeşitli yerlerinde muallimlik yaptıktan sonra önce İstanbul'la Sahn-Seman medresesine muallim olarak tayin edilmiş daha sonra bu görevden alınarak Fatih Sultan

²⁵⁵ İşleme, *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkandî'nin Şerhu'r Risaleti'l-Vaz'ıyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 13.

²⁵⁶ İşleme, *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkandî'nin Şerhu'r Risaleti'l-Vaz'ıyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 10.

²⁵⁷ "Hasen es- Samsûnî (Hasen bin Abdüssamed) - İslam Âlimleri Ansiklopedisi (Erişim 11 Kasım 2024).

²⁵⁸ Derya Örs, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) Eş- şakâ'iku'n- nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l- Osmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 266; "Hasen es- Samsûnî (Hasen bin Abdüssamed) - İslam Âlimleri Ansiklopedisi (Erişim: 30 Kasım 2024)".

Mehmed'in özel hocalığı görevine getirilmiş, daha sonra ise kazasker olarak vazifesini sürdürmüş, sonra tekrar Sahn-ı Seman müderrisliği ve en nihayetinde İstanbul kadılığı görevine getirilmiştir. Kadılık görevini adaletle yaptığı, âlimlerin övgüsüne mazhar olduğu bilinmektedir.

Yine kendisinin hat yazısı ile meşhur olduğu, Fatih Sultan Mehmed'e kendi hattıyla yazdığı “*Şihâh-ı Cevherî*” adlı lügat kitabını hediye ettiği rivayet olunur.²⁵⁹

2.15.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Samsûnî'nin yetiştirdiği öğrencilerden kaynaklarda ismine rastladığımız öğrencisi Fatih Sultan Mehmed'dir.²⁶⁰

2.15.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *Hâşiyetü alel Mutavvel*: Samsûnî bu eseri Belâgat alanında yazılan, Sa'deddin et-Teftâzanî'nin *el-Mutavvel* adlı Telhis şerhine haşiye olarak yazmıştır.

2.15.7. Vefatı

Müellifin en son görev yaptığı yer İstanbul kadılığı görevi olduğundan 891/1486 yılında İstanbul'da vefat etmiştir dinilebilir.²⁶¹

2.16. HASAN ÇELEBİ FENÂRÎ (ö. 891/ 1486)

2.16.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Bedreddin Hasan Çelebi Fenârî Hanefidir.²⁶² Fenârî lakabını dedesi Molla Şemseddin Fenârî'den almıştır ve bütün ailesi Hanefî'dir.²⁶³

²⁵⁹ Derya Örs, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) eş- Şakâ'iku'n- Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 266.

²⁶⁰ Örs, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) eş- Şakâ'iku'n- Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 266.

²⁶¹ Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV.- XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 38; Örs, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) eş- Şakâ'iku'n- Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 266.

²⁶² Mehmet Yalar, “XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 97-116; Eşref Altaş, “Hasan Çelebi”, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 15 Ekim 2024).

²⁶³ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l Müellifin Terâcimü Musannifi'l Kütübi'l Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957), 3/313-314.

2.16.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Hasan Çelebi 840/1436 yılında Bursa’da doğmuş, kendisi doğmadan kısa süre önce babası Mehmed Şah hac farızasından dönerken Karaman’da vefat ettiği için amcalarının himayesinde büyümüştür ²⁶⁴. Sultan İkinci Mehmed ve Sultan İkinci Bayezid dönemlerinde yaşamıştır.

Müellifimiz küçük yaşlarda Arap dili, meânî, beyan, kelam, fıkıh usulü dersleri aldı, Bursa, Kahire, İznik gibi şehirlerde ilim tahsil etmek amacıyla bulunmuştur. Yaşadığı dönemin önemli âlimlerinden olan Hasan Çelebi oldukça mütevâzi, gününü ilim öğrenmek, öğretmek ve ibadet etmek ile geçiren biridir. ²⁶⁵

2.16.3. Hocaları

- Fahreddin-i Acemi
- Alâeddin Ali et-Tûsî
- Molla Hüsrev (ö. 885/1480)
- Şemseddin et- Tilimsânî
- Kutbüddinzâde Muhyiddin Mehmed Efendi. ²⁶⁶

2.16.4. Aldığı Görevler

Müellif genç yaşta kendisini geliştirmiş, güzel ahlakı, alçak gönüllülüğü, ibadetlerine olan düşkünlüğü ile tanınan biri olmuş ve ilk olarak Edirne’deki Halebîye Medresesinde müderrislik yapmıştır.

870/1465’de Şam’a oradan da Şam kafilesiyle hac farızası için Mekke’ye gitmiştir. Döndükten sonra bir müddet daha Edirne müderrisliğini devam ettirmiş, daha sonra Kahire’ye Faslı bir âlimden icazet almak için gitmiştir. Orada kaldığı süre boyunca rahatsızlandığı için bir yıl kadar talebe okutamamıştır. Kahire sonrası Mekke’ye giden müellifimiz orada kısa süre geçirmiş olmasına rağmen öğrenci yetiştirmeyi ihmal etmemiştir. ²⁶⁷

875/1470 ’de Hasan Çelebi, hocası Şemseddin et- Tilimsânî’den aldığı icazet metni ile ve kendi el yazısı ile yazdığı *Muğni’l-Lebîb* kitabının bir nüshasını Fatih Sultan Mehmed Han’a takdim edince, Fatih Sultan Mehmed’in takdirini kazanarak önce İznik Orhan Gazi medresesine

²⁶⁴ es- Sehavî, ed- *Dav’u’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi* (Beyrut: Daru’l- Kutubi’l- İlmiyye, 2003), 9/79.

²⁶⁵ Mustafa İsmail Dönmez, *Hasan Çelebi ve Belâgatçılara Yönelik Tenkitleri (Mutavvel Hâşiyesi Çerçevesinde)* (İstanbul: ideal-kültür yayıncılık, 2016) 48-50.

²⁶⁶ Dönmez, *Hasan Çelebi ve Belâgatçılara Yönelik Tenkitleri (Mutavvel Hâşiyesi Çerçevesinde)* 48-50.

²⁶⁷ Dönmez, *Hasan Çelebi ve Belâgatçılara Yönelik Tenkitleri (Mutavvel Hâşiyesi Çerçevesinde)* 48-50.

muallim tayin edilmiş sonra da 881/1476 yılında Sahn-ı Seman Medreselerinden birine tayin olmuştur.²⁶⁸

2.16.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Vezir el- Hatip Mekke’de kendisinden ders okuyanlardandır.²⁶⁹ Muhyiddin Mehmed el-Kocevî (Seydi Çelebi lakabıyla anılmıştır)

2.16.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Hâşiye ‘ale’l- Mutavvel:** Eser belâgat alanında yazılmıştır. Bu eseri müellifimiz, Sa’dettin el- Tefâtânî’nin *Telhîsu’l- Miftâh* adlı esere yazdığı *el- Mutavvel* adlı şerhi üzerine haşiye olarak kaleme almıştır. Bu haşiyenin büyük, orta ve küçük şekliyle üç çeşidinin olduğundan bahsedilir. Ülkemizde kırk kadar nüshası mevcuttur. Nüshaların keyfiyeti hakkında ayrıca bir çalışmaya ihtiyaç vardır. (Veliyyüddin Cârullah Efendi, s. 32). Müellif hattı Süleymaniye kütüphanesinde (Damad İbrâhim Paşa, nr. 995) mevcuttur. Seyyid Mahmûd b. Eyyûb bu haşiyeyi *el- Hâşiyetü’l- Muhtasara min Haşiyeti’l- Mutavvel* adıyla muhtasar şekliyle kaleme almış ve eser 1292/1875’de İstanbul’da basılmıştır.

- **Hâşiye ‘ale’l- Muhtasar fi’l- me’ânî:** Bu eser de Tefâtânî’nin *Telhîsu’l- Miftâh*’a *Muhtasarü’l- Me’ânî* adıyla yazdığı şerh üzerine müellifimiz Hasan Çelebi Fenârî’nin yazdığı haşiyedir. Eserin küçük bir nüshası Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, nr. 2757) ve Râgıb Paşa (nr. 1253) kütüphanelerinde bulunur.²⁷⁰

2.16.7. Vefatı

Hasan Çelebi’nin vefat tarihi hakkında çeşitli yorumlar olsa da kaynaklarda daha çok müellifin Cemaziyelahir 891/Ağustos 1486 tarihinde vefat ettiği geçmektedir.²⁷¹

²⁶⁸ Dönmez, *Hasan Çelebi ve Belâgatçılara Yönelik Tenkitleri (Mutavvel Hâşiyesi Çerçevesinde)*, 48-50.

²⁶⁹ es- Sehavî, ed- *Dav’u’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi*, 2003, 9/115.

²⁷⁰ Cemil Akpınar, “Fenârî Hasan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16/313-315.

²⁷¹ Mehmet Süreyya vd., *Sicilli Osmânî* (İstanbul: Sebil yayınları, 1996), 2/127.

2.17. HOCAZÂDE MUSLİHİDDİN MUSTAFA (ö. 893/1488)

2.17.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Müellifin tam adı Muslihuddîn Mustafa b. Yusuf b. Salih el-Bursevî'dir, Hocaîade lakabıdır.²⁷² Bu lakabı, o dönemde yaşayan ticaret ehline 'hoca' denildiği için aldığı tahmin edilmektedir. Bursavî lakabı ise Bursa'da doğduğu için verilmiştir. Ayrıca çok akıllı ve birçok ilmi bilgiye vakıf olması sebebiyle döneminin Bursa sultaniye şeyhi Hızır Bey²⁷³ tarafından "akl-ı selim" lakabı ile de anılmıştır. Babası Bursa tüccarlarının en zenginlerinden biri Hoca Sinan (Yusuf Efendi)'dir.²⁷⁴

2.17.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifimiz 838/ 1434 yılında Bursa da doğmuştur. Babasının Bender²⁷⁵ den Bursa'ya geldiği bilinmektedir.²⁷⁶ Babası Hoca Sinan oldukça zengin biridir, oğlu Hocaîade'nin de kendisi ve kardeşleri gibi ticaretle uğraşmasını istemiştir. Ancak Hocaîade Muslihiddin içindeki öğrenme şevkini babasının ısrarlı karşı çıkmalarına rağmen terk etmemiştir. O ailesinin en fakirlerinden biri olsa da, çoğu zaman kitap almaya parası yetmediğinden alabildiği en ucuz kâğıtları alıp çoğunlukla kendi kitaplarını kendi yazsa da bu azminden vazgeçmemiştir. Hatta bir ara Emir Sultan'ın öğrencilerinden Şeyh Veli Şemseddin, Hocaîade'nin tahsili için babasını ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Kardeşleri süslü ve gösterişli kıyafetler giyip dolaşırken Hocaîade Muslihiddin için günlük sadece bir akçe harçlık ayrılmıştır.²⁷⁷

Küçük yaşta başladığı ilim hayatını Bursa'da geçirmiş, Ağras²⁷⁸ (Atabey)²⁷⁹ Medresesinde Isparta'da fıkıh, tefsir, hadis usulü, meânî ve beyân ilimlerini okumuştur.²⁸⁰

²⁷² Zâde: Farsça kökenli bir kelime olup Arapçada "ibn" anlamının, Türkçede ise "oğlu" anlamının karşılığıdır. Muhammed el-Dehman, *Mucemu'l Eلفaz et-Tarihiyye fi Asrı'l Memlukiyye* (Beyrut: Dar'ul Fikr, 1990), 85.

²⁷³ Hızır Bey (ö 863/1459): Hızır bin Celalüddin bin Ahmed bin Paşa el- Hanefi, Rum ulemasından olup, İstanbul fethedilince ilk atanan kadıdır. Arap, Türk ve Fars edebiyatına hâkim bir kişi olup, Fatih Sultan Mehmet tarafından Bursa'daki kendi dedesi için ayrılan medreseyi Hızır beye vermiştir. Muhammed bin Aburrahman es-Sakhavi, *ed-Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Beyrut: Dar'ul Hayat, ts.), 3/178.

²⁷⁴ Emre Ünal, *Hocazade Ve Haşıya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 25.

²⁷⁵ "Bender", *Vikipedi*, 22 Eylül 2024.

²⁷⁶ Seyyid İsmâil Belîğ Efendi Bursevî, *Güldeste-i Rıyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân*: (Bursa: Hüdavendigar Matbaası, 1870), 270.

²⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), 230.

²⁷⁸ Bazı kaynaklarda Ağros olarak geçmektedir.

²⁷⁹ Abdullah Çakmak - Mehmet Yağci, "Mubarizuddin Ertokus and Atabey Madrasah Foundation in the Ottoman Period", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (20 Haziran 2017), 64.

²⁸⁰ Örs, *Taşköprülüzade Ahmed Efendi (ö. 1561) Eş- şakâ'iku'n- nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l- Osmâniyye.*, 214-216.

Hocazâde Muslihiddin ilmi kimliği ile pek çok alanda ve çevrede kendini kabul ettirmiş biridir. Devrin padişahlarından Fatih Sultan Mehmed'e hocalık yapmış ve padişahın isteğiyle *Tehâfütü'l- Felâsife* adlı eseri yazmıştır. Hatta Fatih Sultan Mehmed onun için “ Ne Arap ve ne Acem’de eşi yoktur.” demiştir.²⁸¹

II. Bayezid 1481’de padişah olduğunda Hocazâde’nin nâmı Orta Asya’dan, İran’a kadar ulaşmış, kalam, usul-i fıkıh, felsefe ve mantık alanlarında önde gelen mütefekkirlerden sayılır olmuştur.²⁸²

2.17.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Ayasnuğ Çelebi Mehmed: Ayasuluk kadısının oğludur. Kendisinden usul, meânî, beyân dersleri almıştır.
- Celal-zâde Hızır Bey: Hocazâde kendisinden Bursa Sultaniye medresesinde ders almıştır. Hızır Bey aynı zamanda ilk İstanbul kadısıdır.²⁸³

Hocazade yaşadığı döneme felsefi bakış açısıyla damga vurmuş, anlaşılamayan konuları vuzuha kavuşturmuş ve yazdığı eserlerle devrini aydınlatmıştır.

2.17.4. Aldığı Görevler

Hocazâde Muslihiddin ilk dönemler Mevlana Hızır bin Celal’den ders okuyunca hocası onu II. Murad’a göndermiş, II. Murad kendisini önce Kestel kadılığı görevine getirmiş, sonra Bursa Esediyye medresesinde müderris olarak tavzif etmiştir. Daha sonra devrin Sultanı Fatih Sultan Mehmed ile tanışınca bir müddet padişaha İzzeddin ez-Zencani’nin sarf ilmiyle alakalı “*Metnu’z- Zencânî*”sini ve “*fi’t- Tasrif*”inde geçen metinleri okutmuş ve bu eserin şerhini de kendisi yazmıştır.²⁸⁴ Bu dönemden sonra Fatih Sultan Mehmed Hocazâde’yi Bursa’da Sultaniye medresesi müderrisliğine tayin ettiyse de o kazaskerlik yapmak istemiştir.²⁸⁵ Daha sonra yine Sultan tarafından önce Bursa Sultaniye medresesi müderrisliğine ve ardından İstanbul’da Sahn-ı Semân müderrisliğine tayin edilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed’in isteği üzerine felsefi tehafütlere (tutarsızlık ve çelişiklere) cevap vermesi amacıyla *Tehâfütü'l- Felâsife* adlı eseri yazmıştır. Esere olan beğeni sonrası 871/1466-

²⁸¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 230.

²⁸² Emre Önal, *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 16-18.

²⁸³ Önal, *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri*, 15.

²⁸⁴ Ebu’l Hayr Isameddin Taşköprüzade, *Eş-Şekâikü’l Nomaniye Fi Ulemai’d-Devlet’til Osmaniye* (Beyrut: Dar’ul Kitâbu’l Arabi, 1975), 77; Önal, *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet Al- Hikma Adlı Eseri*, 16.

²⁸⁵ Luay Hatem Yağmoob, *Hocazade’nin Kitabı’t Tehafüt Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 8-9.

1467 tarihlerinde Edirne kadılığına, 872/1468'de Molla Hüsrev yerine İstanbul kadılığına ve müftülük görevlerine tayin edilmiştir. 872/1467- 1468'de Edirne kadılığı görevini, İznik kadılığı görevini ve İznik Medresesi müderrisliğini yapmıştır. Daha sonra kadılığı bırakıp yalnızca müderrislik yapmış, bu görevi Fatih Sultan Mehmet'in vefatına kadar devam ettirmiştir. Fatih Sultan Mehmed vefat edince ilmi çalışmalarına engel olması sebebiyle görevinden ayrılmıştır.²⁸⁶

II. Bayezid 1481'de padişah olunca, Hocaşâde'yi önce Bursa Sultâniye Medresesi müderrisliğine, sonra Bursa müftülüğüne tayin etmiştir.²⁸⁷ Müellif hayatının son döneminde felç olmuş, sağ elini kullanamaz hale gelmiştir. Ancak padişahın *Şerhu'l- Mevâkıf* adlı esere şerh yazması konusunda ısrarcı olması üzerine, padişahı kıramamış ve sol eliyle yazıyı tamamlamaya çalışmıştır, ancak buna da ömrü vefâ etmemiştir. Ne var ki, haşiyeyi temize çekmek öğrencilerinden Molla Bahâeddîn'e düşmüştür.²⁸⁸

2.17.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Fatih Sultan Mehmed²⁸⁹
- Molla Bahâeddin (ö.895/1490)
- Molla Siraceddin
- Yarhisarlı Molla Mustafa Muslihuddin
- Nûreddîn Yûsuf Karesî (ö.927/1521)
- Zeyrek-zâde Ahmed Rukneddin (ö.939/1532)
- Kadızâde Kutbüddin Mehmed
- Mîrim Çelebi (ö. 931/1525)
- Gıyâseddin Kutbî (Paşa Çelebi)
- Yusuf b. Hüseyin Kirmastî (ö.906/1500)
- Hacı Çelebi (ö. 944/1537).²⁹⁰

²⁸⁶ Katip Çelebi, *Keşfü 'z- Zünûn 'an esâmi 'l-kütüb ve 'l- funûn*, 1/497.

²⁸⁷ Hayreddin Zirikli, *Kâmûsu Terâcim li-Eşheri 'r-Ricâl ve 'n-Nisâ mine 'l Arab ve 'l-Musta 'ribin ve 'l-Mustaşrikîn* (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1984), c. 8/ 148.

²⁸⁸ Katip Çelebi, *Keşfü 'z- Zünûn 'an esâmi 'l-kütüb ve 'l- funûn*, 1/497.

²⁸⁹ Taşköprüzâde, *Eş- Şekâikü 'n- Nu 'mâniyye fi Ulemai 'd- Devleti 'l- Osmâniyye*, 77.

²⁹⁰ Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevaidü 'l-Behiyye Fi Teracimi 'l-Hanefiyye; Et-Ta 'likatü 's-Seniyye Ale 'l-Fevaidi 'l-Behiyye* 1304/1886 (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1906), 215; Saffet Köse,

2.17.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Şerhu'l-‘izzî fi’t- Tasrif:** Müellif bu eseri İzzeddîn ez- Zencânî’nin sarf konusundaki eserine şerh olarak yazmıştır. (Antalya-Tekelioğlu, nr. 628; Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi, nr. 07 Tekeli 628 / 1, vr. 1b-55b, nesih; Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi nr. 60 Zile 372 / 2, vr. 20b-85a, nesih).²⁹¹

- **Hâşiye ‘alâ Şerhi Telhîsi’l-Miftâh:** Eser aslında Sekkâkî’nin yazdığı *Miftâhu’l-Ulûm* adlı belagâta dair eserin üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvînî tarafından muhtasar olarak yazılan *Telhîsi’l-Miftâh* adlı eserine Teftâzânî’nin yazdığı şerhin Hocazâde tarafından yazılan hâşiyesidir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, nr. 838; Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya-Tekelioğlu, nr. 838. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi (koleksiyon) (Retorik)’tir. nr. 07 Tekeli 838/1, vr. 1a-50a. Yazı türü Nestalik).²⁹²

2.17.7. Vefatı

Hocazâde Muslihiddin 893/1488 yılında Bursa’da vefat etmiş olup, kabri Bursa Emir Sultan civarında, Seyyid Buhari olarak bilinen Şeyh Mehmed bin Ali el- Huseyni’nin yanına medfundur.²⁹³

2.18. ABDURRAHMÂN EL-CÂMÎ (ö. 898/1492)

2.18.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Nûrûddîn Abdurrahmân bin Nizâmuddîn Ahmed bin Şemseddîn Muhammed el-Câmî’dir. Lakabı Nuruddîn ve İmaduddîn’dir.²⁹⁴ Kaynaklarda daha çok Molla Câmî²⁹⁵ ismiyle anılır. Bu ismi Câm şehrine nisbetle ve üstadı Ahmed-i Nâmeki-yi Câmî’nin (ö. 536/1141)

“Hocazâde”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1998; Yavuz, *Kuruluşun Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv) ’e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Alimleri*, 182-184; Köse, “Hocazâde”, 18/207-209.

²⁹¹ Emre Önal, *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 45.

²⁹² Önal, *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri*, 46.

²⁹³ Taşköprüzâde, eş- Şekâikü’n- Nu’mâniyye fi Ulema’i’d- Devleti’l- Osmâniyye, 69; Süreyya, *Sicill-i Osmani*; Süreyya vd., *Sicilli Osmânî*, c. 2, sy IV/ 74.

²⁹⁴ Ayhan Can, *Abdurrahman el-Câmî’nin Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz’iyye adlı eserinin edisyon kritiği* (Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 4.

²⁹⁵ Abdulgafur Radiyyeddin Lari, *Tekmile-i Havâşi-i Nefehâtü’l-Üns Şerh-i Hâl-i Mevlânâ Câmî*, ed. Beşir Harevi (Neşriyat-ı Encümen-i Câmî, 1964-1965, 1343); Yakup Kara - Şamil Öçal, “Molla Câmî”, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 09 Ekim 2024).

hatırasına saygının gereği olarak almıştır. Babası Nizâmuddin Ahmed ismiyle tanınan Ahmed bin Muhammed'dir. Dedesi ise Şemsüddîn Muhammed'dir.²⁹⁶

2.18.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

el-Camî 23 Şaban 817/7 Kasım 1414 tarihinde Horasan'ın Câm şehri Harcird kasabasında dünyaya gelmiştir.²⁹⁷

Müellifin dedesi Şemseddin Muhammed'in İsfahan'dan Horasan'a göç ettiği, burada Ebu Hanife'nin talebelerinden İmam Muhammed b. Hasan eş- Şeybânî'nin (ö. 189/805) neslinden birinin kızıyla evlendiği bu evlilikten Molla Câmî'nin babasının dünyaya geldiği söylenir.²⁹⁸ Câmî ise Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin büyük oğlu Hâce Kelân'ın kızı ile evlenmiş, bu evlilikten dört oğlu olmuş, biri hariç diğerleri Câmî'den önce vefat etmiştir.²⁹⁹

Müellif ilk eğitimine babası Nizâmuddin Ahmed'in yanında başlamış, beş yaşındayken babası Herat Nizamiye Medresesinde müderris olunca eğitimine orada devam etmiştir. (823/1420). Daha sonra Semerkant'da dokuz yıl kalmış, burada Uluğ Bey medresesinde Bursalı Kadızâde-i Rûmî'nin (ö. 841/1437) ve Mevlânâ Fethullah-ı Tebrîzî'nin derslerine katılmıştır.

Öğrenim hayatı Mirza Şâhruh'un saltanatı döneminde geçmiştir.(1404-1446). Mirza Ebu'l-Kasım Bâbü devrinde Timur sarayı ile bağlantı kurmuş, Ebû Said döneminde (1451-1468) ilk divanını yazmıştır. Müellifin sanat alanında gerek ilmî, gerekse mânevî olarak otoritesinin güçlü olduğu yıllar Hüseyin Baykara dönemine rastlar. (1470-1505).³⁰⁰

el-Camî döneminde Mâverâünnehir, Horasan, Hindistan, Balkanlara kadar anılan bir âlim olmuştur. Dönemin önemli sultanları, şairleri ve âlimlerinin saygı ve hürmetini kazanmıştır. Dönemin önemli Sultanlarından Fâtih Sultan Mehmed çeşitli vesilelerle kendisini İstanbul'a davet etmek istemesine rağmen muvaffak olamamıştır. Kaynaklarda Fâtih Sultan Mehmed'in kendisinden kelimciler, felsefeciler, mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını istemiş ancak Sultan Fâtih eseri göremeden vefat etmiştir.³⁰¹

²⁹⁶ Abdurrahman-ı Câmî, *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, 290; Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94-99.

²⁹⁷ İslamoğlu İsam "Molla Cami ve Tefsirinden Fatih Suresi" (Erişim 09 Ekim 2024).

²⁹⁸ İsam "Molla Cami ve Tefsirinden Fatih Suresi" .

²⁹⁹ Regaib Albayrak, *Hasan Necati'nin Molla Câmî Divanı Tercümesi*, (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 10.

³⁰⁰ Albayrak, *Hasan Necati'nin Molla Câmî Divanı Tercümesi*, 7-9.

³⁰¹ Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/94-99.

2.18.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

Müellif zekâsı, yeteneği, ilmî meseleleri kavrama gücü, görüşünü açık ve anlaşılır olarak ortaya koyabilme kabiliyeti sayesinde hocalarının da hayranlığını kazanmıştır. Hatta Ali Kuşçu kendisine astronomi hakkında zor sorular sormuş, cevabını hemen alınca hayranlığını ve takdirini ifade etmiştir.³⁰²

- Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'den Arap dili ve edebiyatının temel eserlerini okumuştur.
- Ali es-Semerkandî: Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin öğrencisidir. Müellifimiz kendisinden ders okumuştur.
- Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî: Teftâzânî'nin öğrencisidir. Müellifimiz kendisinden ders okumuştur.
- Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den (ö. 841/1437) riyâziyyât dersleri almıştır.
- Mevlânâ Fethullah-ı Tebrîzî'den ders almıştır.
- Sa'deddîn-i Kâşgarî' tasavvufta intisap ettiği hocasıdır.
- Hâce Ubeydullah Ahrâr tasavvufta intisap ettiği hocasıdır.³⁰³

2.18.4. Aldığı Görevler

Müellif 8 Şâban 878/8 Ocak 1474 tarihinde Heratta Sultan Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir alanlarında müderrislik yapmıştır. el-Camî küçük yaşlarından itibaren ilim öğrenmeye başlamış, hayatı boyunca ilim öğrenmekten ve öğretmekten geri durmamıştır. Tasavvufî yönü, farklı alanlarda da kendini gösterdiğinin kanıtıdır. Bununla birlikte Câmî, şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'den irşad için izinli olduğu halde tekkede şeyhlik yapmak yerine medresede ders verip talebe yetiştirmeyi tercih etmiştir.³⁰⁴

2.18.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Müellifin (öğrenci) müridlerinden,

- Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501)
- Süheylî
- Abdülgafûr-i Lârî (ö. 912/1506)'yi sayabiliriz.

³⁰² Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehât*, 413; Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/94-99.

³⁰³ Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehât*, 413; Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/94-99.

³⁰⁴ Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehât*, 413; Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", 7/94-99.

2.18.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Müellifin gerek kendi döneminde gerek kendinden sonraki dönemde yazdığı eserler açısından kendinden çokça söz ettirmiş, Arapça ve Farsça kırk beşin üzerinde eserinin olduğu kaynaklarda yer etmiştir. Eserleri kendi döneminden günümüze çeşitli araştırmacının araştırmaları arasında yerini almış, dilden edebiyata, hadisten fıkha, tasavvuftan tefsire manzum ve mensur eserleri elliye geçmiştir.

- ***Kitâb-i Sârf: Risâle-i Şarf*** adıyla da anılan bu eser Arapça'nın sarf ilmini Farsça olarak açıklar (Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3646, vr. 248-252).³⁰⁵

- ***el- Fevâidü'z-Ziyâiyye***: Müellifin İbnü'l- Hâcib'in *el- Kâfiye* adlı nahiv kitabına yazdığı şerhtir. Eser özellikle Türk medreselerinde son zamanlarda çokça okutulmuş, Molla Câmi veya Câmi diye tanınan esere haşiyeler yazılmıştır. Pek çok baskısı vardır.³⁰⁶ (Eserin çok sayıda baskısı için bk. Ethé, Catalogue of the Persian Manuscripts, s. 1357).

2.18.7. Vefatı

el-Cami 18 Muharrem 898/9 Kasım 1492 tarihinde Cuma günü Herat'ta vefat etmiştir. Cenazesi, Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî gibi dönemin ileri gelenlerinin iştirakiyle kaldırılmıştır. Kabri Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.³⁰⁷

2.19. YUSUF EL-KİRMÂSTÎ (ö. 900/ 1494)

2.19.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Yusuf bin Hüseyin el- Hanefî el- Kirmâstî'dir. Yusuf Efendi olarak da bilinen müellifimizin lakabı Kirmâstî³⁰⁸, Kirmastîzâde'dir.³⁰⁹ Bazı kaynaklarda er-Rûmî ve el- Hanefi nisbelerinin eklendiği görülmüştür.³¹⁰ Bazı kaynaklarda Sinaneddin, Cemâluddîn³¹¹ lakabı da kullanıldığı görülmüştür.³¹²

³⁰⁵ Okumuş, "Câmi, Abdurrahman", 7/98.

³⁰⁶ İsam İslamoğlu, *Molla Câmi ve Tefsiri'nden Fatiha Suresi, Edisyon kritik* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 18.

³⁰⁷ Okumuş, "Câmi, Abdurrahman", 7/95.

³⁰⁸ Sahip Aktaş, *Yusuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 10.

³⁰⁹ Cemalettin Gezgici, *Yusuf el-Kirmastî ve "Risale Fi Akaidi'l-Firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 11.

³¹⁰ Aktaş, *Yusuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 10.

³¹¹ Bu lakabın müellifimizin vefatından sonra kullanıldığı düşünülmektedir. (Devlet Kütüphanesi, Beyazid, No:11889, İstinsah Yılı h. 1060, 5. vr., Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, No: 01862, İstinsah Yılı h. 1060, 61. vr.)

³¹² Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009).

2.19.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifin doğum tarihi ve yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak Kirmâstî'nin Bursa iline bağlı günümüzün Mustafakemalpaşa, o dönemin Kirmâstî ilçesinde yaşamış olmasından mütevellit burada doğduğu tahmin edilmektedir. Kâtip Çelebi'nin ifadesine göre soyu Lala Şâhin Paşa'ya (ö. 788/1386) dayanır.³¹³ Babasının adı kaynaklarda Hüseyin olarak geçmektedir.³¹⁴

Kirmâstî, ilk eğitimi fakih olan babasından almış, daha sonra büyüdüğü yer olan Bursa ve İstanbul'da eğitim hayatını sürdürmüştür. Müellifin Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed döneminde yaşadığı düşünülürse, Osmanlı döneminin ilmi açıdan en yetkin âlimlerine sahip olduğu bir dönemde bu şehirlerin dışında eğitim faaliyetleri için seyahat etme ihtiyacı da hissetmediği tahmin edilmektedir.³¹⁵

2.19.3. Hocaları

- Mustafa b. Yusuf b. Sâlih Hocaşâde³¹⁶
- Alâddin Musannifek (ö. 875/1470).³¹⁷

2.19.4. Aldığı Görevler

Kirmâstî döneminin önemli âlimlerinden bir olmak üzere üç farklı görevde bulunmuştur. Bunlardan biri tahrir eminliğidir. Osmanlıda adına tahrir denilen vergi ve vergi sayım işi vardı bu işi yapan kimselere de tahrir emini denilirdi. Kaynaklarda 889/1484- 891/1486 yılları Bursa merkezine bağlı Hudâvendigâr sancağı'na ait Bursa Kadı Sicil defterlerine kayıtlı hükümlerde isminin geçtiği belirtilir.³¹⁸

Müellifin tahrir eminliği görevini yapabilmesi için kaynaklardaki bilgilerden hareketle kadı ve kazaskerlik alanında yetkin olması gerektiği bilgisinden yola çıkarak Kirmâstî'nin 889 /1484 öncesi müderrislik yaptığı yorumuna ulaşılmıştır. Yine elde edilen bilgiler ışığında 890 /1485-

³¹³ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl İlâ Tabakâtî'l-Fuhûl* (İrcica yayınları, 2010), 5/243.

³¹⁴ Aktaş, *Yusuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri Ve El-Muntehab Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 22.

³¹⁵ Mefail Hızlı, *Mahkeme sicillerine göre Osmanlı klasik dönemi Bursa medreselerinde eğitim-öğretim*, (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 98-99.

³¹⁶ Cemalettin Gezgiç, *Yusuf El-Kirmastî ve "Risale Fi Akaidi'l-Firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 12.

³¹⁷ Abdurrahman Haçkalı, *Bir Osmanlı Fıkıh Usûlcüsü Olarak Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî ve Eserlerindeki Metodu, Osmanlı'da İlm-i Fıkıh, Kirmastî* (İstanbul: İsar Yayınları, 2017), 33-53.

³¹⁸ Haçkalı, *Bir Osmanlı Fıkıh Usûlcüsü Olarak Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî ve Eserlerindeki Metodu', Osmanlı'da İlm-i Fıkıh*, 33-53.

900/1495 yıllarında Sahn-ı Semân medresesi müderrisliği yaptığı bilgisine ulaşılabilir.³¹⁹ Müellifimiz (899/1494- 901/1496) yıllarında Bursa ve (901/1496) yılında İstanbul kadılığı yapmıştır.

2.19.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde (ö. 940 /1534)³²⁰
- el-Mevlâ Şu‘ayb et-Turâbî³²¹

2.19.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **et-Tebyîn fî'l-me‘ânî ve'l-beyân**³²²: Kirmastî'nin belagât alanında yazdığı tafsilatlı bir eser olmakla birlikte en çok bilinen eseridir. Daha sonra bu eserin özet ve şerhi de müellifimiz tarafından literatüre kazandırılmıştır. (Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, nr. 2780; İsmihan Sultan, nr. 347).³²³
- **et-Tebyîn**: Eser için çeşitli isimler zikredilse de (*Tebyîn fî'l-Me‘ânî ve'l-Beyân ve et-Tibyân fî'l-Me‘ânî ve'l-Beyân*), Kirmastî kendi ifadesiyle Tebyin ismini kullandığını eserinde belirtmiştir. Belâgat alanında yazılan bu eser giriş, iki bölüm (me‘ânî, beyan) ve hatimeden (bedî') oluşur. (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, No: 005606-III, İstinsah Yılı h. 888, varak 139b-242a; 119 Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan, No: 00347, İstinsah Yılı h. 889, varak. 1b-84a; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, No: 02780, t.y., varak. 1b-96a).³²⁴
- **et-Tibyân**: Kirmastî'nin bu eseri *Tebyîn* adında yazdığı esere şerh olarak yazmıştır. Belâgat alanındadır. Eser çeşitli kaynaklarda *et-Tibyân fî şerhi't-Tebyîn* ve *el-Beyân fî şerhi't-Tibyân* şeklinde geçmiştir. (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi blm. nr. 2987, 237 varak, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli nr. 2857, 203 varak, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet nr. 1071'de 251 varak).³²⁵
- **el- Muhtar fî'l-meânî ve'l-beyân**: Müellifimiz bu eseri *Tebyîn* adlı eserine muhtasar bir risale olarak yazmıştır. (Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya, nr. 4415; Serez, nr. 2364;

³¹⁹ Mustafa Agâh, Sahip Aktaş, “Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Aralık 2018), 221.

³²⁰ Haçkalı, *Bir Osmanlı Fıkıh Usûlcüsü Olarak Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî ve Eserlerindeki Metodu*, *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh*, 33-53.

³²¹ Agâh - Aktaş, “Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı ve Eserleri” ,227.

³²² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn ân Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Bağdat: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/343.

³²³ Gezgiç, *Yusuf el-Kirmastî ve “Risale fî Akaidi'l-Firaki'n-Naciye” adlı Eserinin Tahkiki*, 14.

³²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn* (Beyrut: Dâru'l Kutübü'l-İlmiyye, 1992), 3/ 430.; Aktaş, *Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 25.

³²⁵ Gezgiç, *Yusuf el-Kirmastî ve “Risale fî Akaidi'l-firaki'n-Naciye” Adlı Eserinin Tahkiki*, 15.

Beyazîd Devlet Kütüphanesi nr. 5359,5958; Topkapı Sarayı Kütüphanesi III. Ahmet kitaplığı nr. 1686'da, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi nr. 1052'de, Süleymaniye Kütüphanesi. Serez nr. 3879'da, Laleli nr. 3755 ve 3048'de, Süleymaniye Kütüphanesi. Hamidiye nr. 617'de ve Süleymaniye-Esat Efendi nr. 3574).³²⁶

- **el-Müntehab:** Müellifimizin *Tibyân* adlı eserinden bazı bölümleri seçerek ve muhtasar olarak hazırladığı bir risâledir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 2283'te 53 varak; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet nr. 1075'te 93 varak).³²⁷

- **Usûlü'l-İstılâhâtî'l-beyânîyye (Risale fî kavâidi'l-beyânîyye)**³²⁸: Kirmastî bu eserinde Arap dili kaidelerine değinmiş ancak bu eseri muhtasar olarak yazmıştır. (Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümü, nr. 3753'te; ikincisi Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü, nr. 2226; Bağdatlı Vehbi Efendi nr. 1794)

- **Hâşiye 'ale'l-Mutavvel**³²⁹: Bu eseri Kirmastî, Hatip el- Kazvinî'nin *Telhîsü'l- Miftâh* adlı eserine Sadeddin Taftazânî'nin yazdığı şerhe haşiye olarak yazmıştır. (Süleymaniye Kütüphanesi nr. 888'de, Şehit Ali Paşa nr. 2193, Çorlulu Ali Paşa nr. 383 ve Beyazîd Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi blm. nr. 2797, 2798).³³⁰

- **Muhtasaru'l- Hâşiye 'ale'l-Mutavvel:** Kaynaklardan tespit edilebildiğine göre Kirmastî'nin bu eseri *Hâşiye 'ale'l- Mutavvel* olarak bilinen eserin kısaltılmış halidir. Yedi nüshasına ulaşılan eserin dört tanesinde me'ânî ve beyan kısımlarına rastlanmış olup diğer üç eserde ise sadece me'ânî bölümü vardır. Bu sebeple eserde me'ânî ve beyan kısımları ayrı zamanlarda yazılmış olabilir kanısı doğmuştur. (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr: 02193, t.y., varak 1^b-89^b (me'ânî, beyân); Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr: 02797, t.y., varak 1^b-125^b (me'ânî, beyân); Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr: 00529, t.y., varak 30^b-141^b (me'ânî, beyân); İstanbul Ragıp Paşa Yama Eser Kütüphanesi, nr: 01234, t.y., varak 1^b-80^b (me'ânî, beyân); Bayezid Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr: 02798, istinsah yılı h. 999., varak 1^b-92^b (me'ânî); Bayezid Devlet Kütüphanesi, Giresun Yazmalar, nr: 02843, t.y., varak 63^b-151^b (me'ânî); Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, nr: 00383, t.y., varak 1^b-62^b (me'ânî). 02193 nolu Şehid Ali Paşa; karşılaştırma için ferağ kaydı-

³²⁶ Gezgiç, Yusuf el-Kirmasti ve "Risale fî Akaidi'l-firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki, 15.

³²⁷ Gezgiç, Yusuf el-Kirmasti ve "Risale fî Akaidi'l-firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki, 15.

³²⁸ Gezgiç, Yusuf El-Kirmasti ve "Risale fî Akaidi'l-firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki, 14-16.

³²⁹ Aktaş, Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili, 24.

³³⁰ Gezgiç, Yusuf el-Kirmasti ve "Risale fî Akaidi'l-firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki, 15.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr: 02987, h. 888, varak 1^b- 234^b ve Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr: 00561, telif tarihi h. 894, vr. 1^b-205b- bakılabilir).³³¹

- **İkdâru vâhibu 'l-kuder**³³²: Kirmastinin belâgat alanında yazdığı eserdir. (Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya blm. nr. 4415; Süleymaniye Kütüphanesi Serez blm nr: 2364; Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 5958 ve 5359).³³³

- **el-Hâşîye 'ale'l-Misbâh**: Kirmastî'nin bu eseri, bazı kaynaklarda *Hâşîye 'ale'l-Hâşîyetu's-Seyyîd li'l-Mutavvel* olarak da geçmektedir. Müellifimizin bu eseri, Seyyid Şerif Cürcânî (816/ 1413)'nin *el-Misbâh fî şerhi 'l-Miftâh* adlı eserinin “dibacesinden “mekâsidu'l-haber” konusuna kadar olan kısmına yazdığı haşiyelerden oluşmaktadır.

- **et-Ta'lik 'ala'r-Risâle fî'l-isti'âre li-'Alî Kuşçu**: Bu risale Kirmastî'nin belâgat alanında yazdığı eserdir. Bu risale “*Risâle fî mebâhisi'l- alâka*” adıyla kayıtlardadır. Risâlenin başında Kirmastî'ye aidiyet bildiren bilgilendirme mevcuttur. Eserde, Ali Kuşçu (ö. 879/1474)'nın *Risâle fî'l-isti'âre* adlı eserine eklenen ta'likler vardır. (Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi, No: 00989, t.y., varak 11^b-14^a).³³⁴

2.19.7. Vefatı

Kirmasti, ömrünü ilme adayan bir kişi olarak arkasında sayısız eser bırakmasının yanında kendi adına yaptırdığı bir medrese ve bir kütüphane bırakmıştır.³³⁵

Kirmastî'nin vefat tarihiyle alakalı ihtilaflar vardır. Taşköprüzâde Kirmastî'nin (900/1494)'de, Katip Çelebi *Keşfü'z- Zünûn*'da (906/1500)'de, (Bursalı Mehmed Tahir 920/1514)'de, İbnü'l-İmâd (899/1493)'de vefat ettiğini bildirmiştir. Kirmastî'nin *Hâşîyetu's-Şerhi 'l-Mutavvel li't-Telhîs* adlı eseri II. Bayezid'in oğlu Ahmed'e dokuzuncu Osmanlı sultanı ifadesiyle bahsederek ithaf ettiği düşünülürse II. Bayezid'in oğlu Ahmed'i önce Sultan etmek istemiş sonra bu kararından vazgeçerek dokuzuncu Osmanlı Sultanlığı görevini Yavuz Sultan Selim'e vermiştir. Bu olaylar göz önüne alındığında tarihler (917-918/1511- 1512) yıllarını göstermektedir. Bu durumda Bursalı Mehmed Tahir'in (920/1514) tarihi ifadesi daha isabetli görünmektedir.³³⁶

³³¹ Aktaş, *Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 28.

³³² Gezgiç, *Yusuf El-Kirmasti ve “Risale fî Akaidi'l-Firaki'n-Naciye” Adlı Eserinin Tahkiki*, 15-16.

³³³ Gezgiç, *Yusuf El-Kirmasti ve “Risale fî Akaidi'l-Firaki'n-Naciye” Adlı Eserinin Tahkiki*, 15-16.

³³⁴ Aktaş, *Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 29.

³³⁵ Aktaş, *Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 18-19.

³³⁶ Aktaş, *Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 18-19.

Müellifimiz (920/1514) yılında İstanbul'da vefat etmiş, Fatih Cami yakınında bulunan kendi yaptırdığı mektebin haziresine defnedilmiştir.³³⁷

2.20. MOLLA LÜTFİ (900/1495)

2.20.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Lutfullah olup daha çok Molla Lütî olarak bilinse de Sarı Lütî, Deli Lütî, Mevlânâ Lütî, Lütfullah Tokadî, Maktûl ve Şehid gibi lakaplar ile de tanınırdı. Babası döneminin âlimlerinden Kutbüddin Hasan'dır.³³⁸ Kişilik olarak oldukça nüktedan ve münekkit olduğu, zaman zaman bu durumun yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.³³⁹

2.20.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Molla Lütî Tokat'ta doğmuş olup, doğum tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşamamakla birlikte kaynaklarda 850/1446' lı yıllarda dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.³⁴⁰ Babası dönemin âlimlerinden olup, müellif ilköğrenimini babasından almıştır. Molla Lütî'nin dil, hadis, fıkıh, tefsir gibi ilimlerin yanı sıra, metafizik, matematik, felsefe gibi alanlarda çalışmalar yaptığı bilinmektedir.

2.20.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Sinan Paşa (ö. 1486)
- Ali Kuşçu (ö. 1474) riyazî ilimleri okuduğu hocasıdır.³⁴¹
- Kıvımuddin Kasım Efendi.³⁴²

2.20.4. Aldığı Görevler

Molla Lütî (875/1470) yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından saray kütüphanesine hâfız-ı kütüb olarak tayin edilmiş, (886/1481)'de İstanbul'da müderris olmuş, daha sonra II. Bayezid

³³⁷ Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l funun*, 1941, 2/2021; Osman Şaik Gökyay - Şükrü Özen, "Molla Lutfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/255-258.

³³⁸ Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1943), 60; Gökyay - Özen, "Molla Lutfî", 30/255-258.

³³⁹ Şükrü Özen, "İslam Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lütî'nin İdamının Fıkhihiği", *İslam Araştırmaları Dergisi* 6 (2001), 43-62; Şükran Fazlıoğlu, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: el-Metalib el-İlahiyye fi Mevzuat el-Ulum el-Luğaviyye* (İstanbul: Kitabevi, 2012); Şükran Fazlıoğlu, "Molla Lütî", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 20 Ekim 2024).

³⁴⁰ Gökyay - Özen, "Molla Lutfî", 30/255.

³⁴¹ Molla Lutfî, *Şerhu Risâleti'l-'ulûmi's-şer'iyye ve'l-'Arabîyye* (Beyrut, 1994), 79; Gökyay - Özen, "Molla Lutfî", 30/255.

³⁴² Fazlıoğlu, "Molla Lütî".

tarafından Bursa Yıldırım Bayezid (veya Sultan Murad) Medresesi müderrisi olmuştur. Bu görevlerinden sonra da sırasıyla Filibe’de Şehâbeddin Paşa Medresesinde, Edirne’de Dârülhadis Medresesinde, İstanbul’da Semâniye Medresesinde, Bursa’da Murâdiye Medresesinde ve tekrar İstanbul’da Semâniye medreselerinde müderrislik yapmıştır.³⁴³

2.20.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Kemal Paşazâde (ö. 940/1534)
- Hayâlî-i Evvel
- Abdurrahman Çelebi (ö. 922/1516) (Fâtih Sultan Mehmed’in hocası Molla Halebî’nin oğludur.)
- Kıvâmüddin Kasım, (Taşköprizâde’nin amcasıdır.)
- Vâsiî (Abdülvâsi) Çelebi
- Molla Dâvûd-i Kocevî (Kara Dâvud İzmitî)
- Molla Alâeddin Çerçin
- Menteşeli Molla Ayı Seyyidî
- Seyyid Mahmud
- Küçük Bedreddin
- Kazâbâdlı Kâzımî
- Molla Hâkim İshak’dır.³⁴⁴

2.20.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- ***Zübdetü’l- Belâga:*** (Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih, nr. 5130) Eser Hatîb el-Kazvînî’nin *Telhîsü’l-Miftâh* adlı eserinin özeti mahiyetindedir. Mehmet Sami Benli tarafından *Molla Lutfi ve Zubdetu’l-Belâga adlı eseri* ismiyle yayımlanmıştır (İstanbul 2003). Eser *Risâletü Mevlânâ Lutfî min ‘İlmi’l-Belâga* adıyla kayıtlıdır. Kanûnî Sultan Süleyman’a ithaf edilen eser, Arapça ilk 38 varaktan sonraki 67 varağı Türkçe olan *Risâle*’nin bir nüshası Molla Lutfî’nin idamından sonra oğlu tarafından temize çekilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde (III. Ahmed, nr. 1693, vr. 1^b-38^a) kayıtlıdır.³⁴⁵

³⁴³ Gökyay - Özen, “Molla Lutfi”, 30/255-256.

³⁴⁴ Gökyay - Özen, “Molla Lutfi”, 30/255-256.

³⁴⁵ Çelebi, *Keşfü’z-zunun an esam-il kütub ve’l-fünun*, 1941, 2/1765; Gökyay - Özen, “Molla Lutfi”, 30/257.

- **Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh:** (Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Efendi, nr. 1793) Müellifimiz bu eseri, Cürcânî'nin, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l- 'ulûm* adlı eserine yazdığı şerhin üçüncü kısmına haşiye olarak kaleme almıştır.³⁴⁶
- **Risâle fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye (Risâle fî Mevzû'ati'l-Ulûm):** Müellifimizin bu eseri II. Bâyezîd'e sunmak amacıyla yirmi dokuzu Arap dili, kırk dördü de İslam diniyle ilgili olmak üzere toplam yetmiş üç ilim üzerine yazdığı risaleden oluşur.³⁴⁷
- **el-Metâlibu'l-Îlâhiye fî Mevzû'ati'l-Ulûm:** Müellifimiz bu eserini, *Risâle fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye (Risâle fî Mevzû'ati'l-Ulûm)* adlı risâlesindeki bazı kapalı noktaları açıklamak amacıyla yazmıştır.³⁴⁸
- Müellifin adına olduğu düşünülen bir adet **Risâle** mevcuttur ki, bu eser Arapça bilmeyenlere belâgat ilmini öğretmek amacıyla yazılmış olup, klasik Arapça belâgat ilminin yazım kuralları dikkate alınarak hazırlanmış, Molla Lutfî'nin oğlu tarafından temize çekilip Şehzâde Süleyman'a ithaf olunmuştur.³⁴⁹

2.20.7. Vefatı

Molla Lutfî'nin hayatını incelediğimizde onun, sözünü esirgemeyen, insanları sözleriyle kırmaktan çekinmeyen bir tabiata sahip olduğunu ve bu durumun onun pek çok düşman kazanmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kendisine kin besleyen hasımları, kaynaklarda “aşere-i muhabbese” (on habis insan) hadisesi diye anılan, fakat ayrıntısı bilinmeyen bir olay bahanesiyle onu ortadan kaldırmayı planlamışlardır. Yine onunla ilgili, zındık (Namaz aleyhinde konuşmak ve ileri sürdüğü fikirlerle ortalığı karıştırmak) ve varlığı din için zararlı bir mülhid olduğu ithamında bulundular. Molla Lutfî kendini her ne kadar ifade etmek amacıyla önemli devlet adamlarına bir takım manzumeler göndererek masumluğunu ortaya koymaya çalışsa da bu yeterli olmamış, II. Bayezid'in emriyle toplanan iki yüz kadar şahidin dinlendiği duruşmada (900/1495) yılında Atmeydanı'nda boynu vurularak idam edilmiştir. Kabri Eyüp'te Defterdar Mahmûd Çelebi Mescidi yakınındadır.³⁵⁰

³⁴⁶ Çelebi, *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l funun*, 1941, 2/1765; Gökyay - Özen, “Molla Lutfî”, 30/257.

³⁴⁷ Gülçiçek Akçay, “Mollâ Lutfî, Sarı Lutfî, Deli Lutfî, Maktûl Lutfî, Lütfullâh”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 22 Ekim 2024).

³⁴⁸ Refik el-Acem, *Molla Lutfî, Risâle fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye* (Beyrut:, 1994).

³⁴⁹ Mustafa Aksoy, *Molla Lutfî'nin Risâle-i Mevlânâ Lutfî'si* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1991) 39.

³⁵⁰ Şükrü Özen, “İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfî'nin İdamının Fikhîliği”, *İslam Araştırmaları Dergisi* (Haziran 2001), 17-62.

2.21. FENÂRİZADÊ ALÎ ÇELEBÎ (ö. 902/1497)

2.21.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Alâ'eddîn 'Alî b. Yûsuf Bâlî b. Şemseddîn el-Fenârî'dir. Babası Yûsuf Bâlî, dedesi ise Osmanlı devletinin ilk Şeyhülislâmı olan Molla Şemseddin Mehmed b. Hamza Fenârî'dir.

2.21.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellif Bursa'da doğmuştur, doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ali Çelebi küçük yaşta ilim tahsil etmek amacıyla Herat, Semerkant ve Buhara'ya gitmiştir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde Bursa'ya dönmüş ve burada müderrislik yapmıştır.

Müellifin hangi hocalardan ders aldığı konusunda bilgimiz sınırlıdır. O'nun Ali Kuşçu'dan ders aldığı bilgisi yer almaktadır.

2.21.3. Aldığı Görevler

Fatih Sultan Mehmed döneminde Bursa'da Bursa Manastır ile Gazi Murad Han medreselerinde müderrislik yapmıştır. (872-877/1467-1472) yıllarında Bursa kadılığı yapmış, bir yıl sonra kazaskerlik görevine başlamış ve (881/1476-1477) yıllarına kadar bu mesleği devam ettirmiştir. İkinci Bâyezîd dönemi 894/1488-1489 yıllarında Rumeli kazaskerliğine atanmış ve (900/1494-1495) yılına kadar görevine devam etmiş, daha sonra Anadolu kazaskeri olmuştur.³⁵¹

2.21.4. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *el-Vâfiye Şerhu'l-Kâfiye*: Müellifimiz bu eseri İbnu'l-Hâcib'in ünlü eseri *Kâfiye*'sine şerh olarak yazmıştır.

- *Hâşiye alâ Şerhi's-Seyyid ale'l-Miftâh*: Müellifimiz bu eseri Sekkâkî'nin *el-Miftâh* adlı eseri üzerine Seyyid Şerif Cürcânî'nin yazdığı şerhe hâşiye olarak kaleme almıştır.

³⁵¹ Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 181-185; Katib Çelebi, *Keşfuzzunûn* (İstanbul: Cihannuma yayınevi, 1362), 2/1371, 1767; Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları", 112; Hasan Umut, "Fenârîzâde Ali Çelebi", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 17 Ekim 2024).

2.21.5. Vefatı

Ali Çelebi (903/1497) yılında vefat etmiş olup, Bursa'da Molla Fenârî Camî civarına defnedilmiştir.³⁵²

2.22. HACİHASANZÂDE EFENDİ (MUHYİDDİN MUHAMMED CAMÎ) (ö.911/1505-1506)³⁵³

2.22.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Muhammed b. Mustafa b. Hâcî Hasan'dır. Balıkesir'de doğmuş olup Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamıştır. İlk tahsilini Balıkesir'de almış, daha sonra Bursa'da eğitimine devam etmiştir.³⁵⁴ Kendi adına kurulan Hacı Hasanzâde medresesinde uzun yıllar ilim öğretmiştir.

2.22.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Kaynaklardaki bilgileri göz önüne aldığımızda Hasanzâde'nin uzun yıllar yaşadığı, Şekaik Tercümesinde işaret edildiği üzere 115 yıl yaşadığı düşünülürse 1390'lı yıllarda doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.³⁵⁵

2.22.3. Hocaları

Molla Yegân (ö. 865/1461 civarı) hocasından İstanbul'da ders aldığı belirtilir.

2.22.4. Aldığı Görevler

Hacı Hasanzade Dimetoka ve Malkara'da müderrislik yapmış, sonra Gelibolu kadısı olmuştur. O zamanlar şöhreti İstanbul ve çevresinde yayılınca, vezir Mahmûd Paşa'nın da vesilesiyle Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilmiş ve Sultan tarafından Bursa Murad Han Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. (886/1451) yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Anadolu

³⁵² Taşköprizâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 181-185; Katib Çelebi, *Keşfüzzunûn*, 2/1371, 1767; Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları", 112; Umut, "Fenârizâde Ali Çelebi".

³⁵³ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/321-322.

³⁵⁴ Mustafa Bilal Öztürk, "Hacı Hasanzâde'nin Mukaddimât-ı Erbaa Haşiyesinin Tahkiki", *Tasavvur- Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021), 896-897.

³⁵⁵ Nev'îzâde Atâullah (Atâî), *Zeyl-i Şekaik Hadâiku'l-hakaik fî tekmileti's-Şekaik* (İstanbul: 1989), 392, 532; Mehmet İpşirli, "Hacıhasanzâde Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 14/503-504.

Kazaskerliği görevine tayin edilmiştir.³⁵⁶ Sahn-ı Semân müderrisliği yaptığı ve İstanbul kadılığı görevi verildiği bilgisi kaynaklarda geçmektedir.³⁵⁷

II. Bayezid'in tahta geçmesinden sonra Sultan tarafından 1488'de Rumeli Kazaskerliğine tayin olmuş olup vefatına kadar burada görevine devam etmiştir. Bununla birlikte âlimler arasında - aralıksız yedi yıl Anadolu kazaskerliği, on sekiz yıl Rumeli Kazaskerliği görevi itibariyle- toplam yirmi beş yıl kazaskerlik yapan ender âlimlerdendir.³⁵⁸

2.22.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Ahmed b. Seyyid³⁵⁹
- Tâcîzâde Câfer Çelebi (ö. 921/1515)
- Tâcîzâde Sâdî Çelebi (ö. 922/1516)
- Kara Dâvud İzmitî (ö. 948/1541).³⁶⁰

2.22.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Mîzânü't-tasrîf:** Sarf dair telif edilen bu eserimizle ilgili Müellifimizin bu isimli bir eseri olduğu bilgisi kaynaklarda vardır, ancak esere ulaşılammıştır.
- **Garâib-i Lugât**³⁶¹ adlı eseri tamamlanamamıştır.

2.22.7. Vefatı

Müellifimiz (911/1505) yılında vefat etmiştir. Kabri İstanbul Fatih'te kendi yaptırdığı mescid ve medresenin haziresinde medfundur.³⁶²

³⁵⁶ Mehmet Yavuz, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv) 'e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Âlimleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 191.

³⁵⁷ Mehmet İpşirli, "Hacıhasanzâde Efendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 14/503; Mustafa Bilal Öztürk, "Hacı Hasanzâde'nin Mukaddimât-ı Erbaa Hâşiyesi nin Tahkiki", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (2021), 896.

³⁵⁸ İpşirli, "Hacıhasanzâde Efendî", 14/504.

³⁵⁹ Öztürk, "Hacı Hasanzâde'nin Mukaddimât-ı Erbaa Hâşiyesi nin Tahkiki", 897.

³⁶⁰ Yavuz, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv) 'e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Âlimleri*, 183.

³⁶¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/273-274.

³⁶² İpşirli, "Hacıhasanzâde Efendî", 14/504.

2.23. TÂCİZÂDE SÂDÎ ÇELEBÎ (ö. 922/1516)

2.23.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Sâdî b. Tâc er- Rûmî el- Hanefî olup Tâcîzâde lakabı ile tanınır. Babası dönemin önemli isimlerinden biri olup, şehzadelîği döneminde Bayezid'in defterdarlığını yapmış, Amasya seraskeri, şair, hattat Tâcî Ahmed Bey'dir. Câfer Çelebi de abisidir.³⁶³

2.23.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Tâcîzâde'nin doğum tarihi hakkında bir bilgimiz yoktur, kendisinin Amasya'da doğduğu kaynaklarda geçmektedir. Müellifin ilim tahsilini Anadolu'da yaptığı konusunda bilgiler kaynaklarda geçmektedir.³⁶⁴

2.23.3. Hocaları

- Seyyid Ali-zâde
- Muhyiddin Çelebi (ö. 954/1548)
- Kadızâde Kasım Efendi (ö. 988/1580)
- Hacıhasanzâde (ö. 911/1505-1506)

2.23.4. Aldığı Görevler

Tâcîzâde ilköğrenimini tamamladıktan sonra Dimetoka Medresesi ve Filibe'de Şehâbeddîn Paşa medreselerinde müderrislik yaptığı ve yine aynı yıllarda Kanuni'nin şehzadesi Mehmed'e hocalık yaptığı bilinmektedir. Tacîzâde'nin (897/1492-906/1501) yılları arasında Bursa'da bulunduğu ve bu dönemde Bursa Gazi Murad Medresesinde müderrislik görevi üstlendiği, (907/1502) yıllarında İstanbul'a gelmiş olacağı tahmin edilmiş olup bu dönemde Ali Paşa Medresesi müderrisi olduğu söylenir. Kısa bir süre sonra da (909/1503) tarihli bir kayıda göre Semâniye Medreselerinden birine tayin olduğu ve hayatının sonuna kadar İstanbul'da kaldığı bilinmektedir.³⁶⁵

³⁶³ İsmail E. Erünsal, "Tacîzâde Sâdî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/356; İshakoğlu, *Türklerin XV.- XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*, 52.

³⁶⁴ Erünsal, "Tacîzâde Sâdî Çelebi", 39/356; İshakoğlu, *Türklerin XV.- XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*, 52.

³⁶⁵ Örs, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) Eş- şakâ'iku'n- nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l- Osmâniyye*, 520; İshakoğlu, *Türklerin XV.- XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*, 52; Erünsal, "Tacîzâde Sâdî Çelebi", 39/356.

Başka bir rivayete göre ise İstanbul'da Akdeniz cihetindeki Sahn medreselerinden Çifte Başkurşunlu Medresesinde müderrislik yaptığı, daha sonra Amasya müftüsü olduğu, en sonunda Bursa'daki Muradiye Medresesinde müdersliğe tayin edildiği ve bu müderrislik vazivesini (922/1516) yılına kadar devam ettirdiği geçmektedir.³⁶⁶

Müellifimizin öğrencileri hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.23.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- ***Haşiye alâ Haşiyeti's-Seyyid ale'l-Mutavvel:*** Tâcîzâde bu eseri Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* adlı belâgat alanındaki eserine Seyyid Şerif'in yazdığı haşiyenin üzerine haşiye olarak yazmıştır. (Topkapı Müzesi Kütüphanesi nr. 8126 A. 1729).³⁶⁷

- ***Haşiye 'alâ Şerhu'l- Miftah li Seyyid Şerif:*** Tacîzâde'nin Seyyid Şerif'in *el- Miftah* eseri üzerine yazdığı böyle bir haşiyesi olduğu kaynaklarda geçmektedir ancak kütüphanelerde rastlanmamıştır.³⁶⁸

2.23.6. Vefatı

Tâcîzâde (922/1516)'da bir rivayete göre Bursa, başka bir rivayete göre İstanbul'da vefat etmiştir. Ancak kabrinin Balat'ta inşa ettirdiği mektebin haziresinde olduğu bilgisinden hareketle ömrünün son kısmını İstanbul'da geçirmiş olduğu söylenebilir.³⁶⁹

2.24. MUHYİDDİN SAMSUNİ (Ö. 929/1522)

Müellif hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Kendisinin Sultan birinci Selim tarafından Edirne kadısı olarak vazifelendirilmiştir. Arap dili alanındaki eseri basılmamış olup şöyledir:

- ***Haşiye Alâ Şerh-i Miftah***

Müellif Edirne'de emekli iken vefat etmiştir.³⁷⁰

2.25. YA'KUB B. SEYDİ ALİ (Ö. 931/1524)

Müellifin asıl adı, künyesi, doğum tarihi ve yeri konusunda bilgimiz yoktur. Seydi Ali'nin Bursa Hamza Bey Medresesi, Yıldırım Bayezid Medresesi, Sultaniye Medresesi ve Muradiye

³⁶⁶ İshakoğlu, *Türklerin XV.- XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*, 52.

³⁶⁷ Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları", 113-114.

³⁶⁸ Yalar, "XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları", 113-114.

³⁶⁹ Erünsal, "Tacîzâde Sâdi Çelebi", 39/356.

³⁷⁰ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, ts., 1/388.

medreselerinde uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra hacca gittiği ve sonrasında vefat ettiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.³⁷¹

Müellifin ailesi, hocaları, talebeleri hakkında bilgiye ulaşamadık.

Müellifin Arap Dili alanında yazdığı eserler;

- **Farâid:** Seydi Ali bu eserini el-Mutarrazî'nin nahiv alanında yazdığı *el-Misbah* adlı eserin dibacesi (önsöz) olan *Dibace Şerhi* adıyla meşhur esere yazdığı şerh olarak yazmıştır. Eserin kütüphanelerdeki nüshaları (Bursa İnebey Eski Eserler Kütüphanesi nr. 1528, 492- 7., Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Bölümü nr. 2040, Köprülü Kütüphanesi III, 591, Topkapı Sarayı Müzesi, nr. 772.6.K.1129, Antalya Kütüphanesi, nr. 07 EL 2936/808.)

- Seyyid Şerif ait *el-Miftah* şerhine Kara Seydi-i Hamidî (ö. 912/1505)'nin yönelttiği itirazlara Seydi Ali'nin verdiği cevapları kapsayan bir eseri vardır.³⁷²

- **Muhtasaru Mir'ati'l- Cihan:** Eserin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi, II, 330/16'da bulunur.³⁷³

2.26. CEMÂLEDDİN İSHAK B. MUHAMMED EL-KARAMÂNÎ (ö. 933/1527)

2.26.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Cemâleddin İshâk Karamânî olan müellifin, Cemâleddin lakabının zamanın âlimlerinden hocası Cemâleddin Aksarâyî'ye nispet edilen Cemâlî/Cemâlizâdeler ailesine mensubiyetlerinden geldiği kabul edilir. Kaynaklarda “Cemâl Halife” ve “Cemâleddin Cemâl” gibi isimlerle de anılmıştır, künyesi ise “Ebu Muhammed” dir.³⁷⁴

2.26.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifin doğum tarihi ve yeri konusunda net bilgilere ulaşılmasa da kendisinin 15. yy. da dünyaya geldiği ve Karamânî ismine nisbetle Karaman'da doğduğu tahmin edilebilir.

³⁷¹ Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku's-Şekaik* (trc. Mehmed Mecdi Efendi), 1/328.

³⁷² Katib Çelebi, *Keşfüzzunûn*, 2/1765; Taşköprizâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye*, 314-315; Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku's-Şekaik* (trc. Mehmed Mecdi Efendi), 1/329; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 5/1679; Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri* (İstanbul, 1976), 388.

³⁷³ Katib Çelebi, *Keşfüzzunûn*, 2/1765; Taşköprizâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye*, 314-315; Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku's-Şekaik* (trc. Mehmed Mecdi Efendi), 1/329; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 5/1679; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 388.

³⁷⁴ Duran Ekizer, *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin "et-Tevabi fî's-sarf" Adlı Eserinin Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2004), 12.

el-Karamânî ilköğrenimine döneminin önemli medreselerden biri olan Aksaray'da kurulan Karaman'a bağlı Cemaleddin Aksarâyî Medresesinde başlamış, Konya Medresesinde eğitime devam etmiş daha sonra İstanbul'a gelerek devrin önde gelen âlimlerinden ders alıp bu alandaki yetkinliğini göstermiştir.³⁷⁵

Müellimizin Buhara'ya gidip yine çeşitli âlimlerden ders aldığı kaynaklarda geçmektedir.³⁷⁶

Amasya'da dönemin önemli hattatlarından biri olan Şeyh Hamdullah'tan hat dersi alan ve Yakut el- Müsta'sımî uslubunda nesihte usta hattatlar sınıfına giren Karamânî'nin şöhreti saraya ulaşınca Fatih Sultan Mehmet tarafından İbnü'l- Hâcib'in *el- Kafiye* adlı eserini istinsah etmesi istenmiş karşılığında Hacca gidebilecek miktarda para ile ödüllendirilmiştir.³⁷⁷

2.26.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Kadızâde Mevlâ Kasım'dan Tefsir ve Arap Dili alanında eğitim almıştır.
- Muhammed Kerrârî, Buhara'da ilim halkasına katılmıştır.
- Şeyh Hamdullah'tan hat dersi almıştır.
- Mevlânâ Muslihuddin Kastallânî (Kestellî) (ö. 902/1496) Tasavvuf, Tefsir ve Arap Dili alanında eğitim almıştır.
- Habib Karamânî (ö. 902/1496)'den Tasavvuf eğitimi almıştır.

2.26.4. Aldığı Görevler

el-Karamânî, döneminin Arap dili ve belâgatı ve tefsir ilimlerinde mahirdir. Müellif dönemin önemli hattatlarından Şeyh Hamdullah'tan ders aldıktan sonra bu alanda önemli bir hattat olmuştur.

Müellif halkın faydası için çalışmış, vaaz, nasihat ve tefsir halkalarıyla dersler vermiştir. İstanbul'da sadrazam olan akrabası Vezir Pîrî Mehmet Paşa'nın Zeyrek'te kendisi için yaptırdığı tekkede, daha sonra Çapa'da Piri Paşa Zaviyesinde eğitim vermeye devam etmiştir.

³⁷⁵ İbrahim Aydın, "Cemâleddin İshâk el-Karamânî'ye ait 'el-Münâcâtü'l-Meymûne' Adlı Kasîdenin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19-2 (2019), 793-816.

³⁷⁶ Reşat Öngören, "Cemâleddin İshak Karamânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları İslâm Ansiklopedisi, 2001), 24/448-449.

³⁷⁷ Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye*, 370-371; Öngören, "Cemâleddin İshak Karamânî", 24/448.

Kaynaklarda, Vezir Pîrî Mehmet Paşa'nın Karamânî için üçüncü bir tekke daha yaptırdığı, ölünceye kadar burada kalarak halka irşat faaliyetlerini yürüttüğü geçmektedir.³⁷⁸

Müellifimizin yetiştirdiği öğrencilerin bilgisine ulaşılamamıştır.

2.26.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

2.26.5.1. Sarfla ilgili eserleri

- **et- Tevâbi fi's- sarf:** Müellifin sarf alanında yazdığı eser bazı kaynaklarda “*Tevâbi* yerine *Nevâbi*” şeklinden geçer ancak yanlıştır. Karamânî bu eserinde sarf ilminin kurallarını ayet ve hadislerle zenginleştirerek bol örneklerle açıklama yoluna gitmiştir. Eseri yazarken İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'den önce) “*es- Sîhâh*” adlı eserinden faydalanmıştır. Eserin 3 adet nüshası vardır. Süleymaniye Kütüphanesi Kasîdecizâde Süleyman Sırrı, nr: 620 ve Hüseyin Hüsnü Paşa nr: 1466'da kayıtlı olan iki nüsha ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi Beyazıt nr: 6595³⁷⁹/ 6596'a nüshası mevcuttur.³⁸⁰

Eserin Hüseyin Hüsnü Paşa nr.1466'a kayıtlı nüshasında Karamânî, fiil, isim ve sahih fiil tarifi yapmıştır. Eserde kitabın ne için yazıldığını anlatan ve müellifin Allah'a niyazda bulunduğu bir kısım da vardır. Ayrıca müellifimiz bu esere şerh de yazmıştır.³⁸¹

- **Şerh'u-Tevâbi Fi's-Sarf:** Müellifin “*et- Tevâbi*” adlı eseri için yazdığı şerhtir. Müellif bu eserinde anlamı kapalı kalan kelimeleri şerhetmiş, lügat manalarını açıklamış, sarf ilmine dair bilgiler vermiştir. Nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Beyazıt nr: 6596'da 94 varak, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi nr: 3059'da, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Ahmed III Kitaplığı nr: 2266'da 117 varak, Nuru Osmaniye Kütüphanesi nr: 4650'de 118 varak, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi nr: 3960'da 123 varak olarak mevcuttur.³⁸²

2.26.6. Vefatı

İshak Karamânî'nin ölüm tarihiyle ilgili olarak *Keşfu'z-Zünûn*'da 930/1523, *Sicilli Osmanî*'de 940/1533, *Osmanlı Müellifleri*'nde 923/1517 bilgilerine yer verilmiştir. Biz Taşköprizâde'nin Karamânî ile görüşmesine binaen kendisinin verdiği hicri 933/ miladi 1527 tarihinin daha muteber olduğunu düşünmekteyiz. Karamânî, İstanbul'da vefat etmiş ve Söğüt'deki

³⁷⁸ Ekizer, *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin “et-Tevabi fi's-sarf” Adlı Eserinin Tahkiki*, 15; Öngören, “Cemâleddin İshak Karamânî”, 24/448.

³⁷⁹ Ekizer, *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin “et-Tevabi fi's-sarf” Adlı Eserinin Tahkiki*, 28.

³⁸⁰ Öngören, “Cemâleddin İshak Karamânî”, 24/449.

³⁸¹ Ekizer, *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin “et-Tevabi fi's-sarf” Adlı Eserinin Tahkiki*, 30.

³⁸² Ekizer, *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin “et-Tevabi fi's-sarf” Adlı Eserinin Tahkiki*, 30.

tekkesinin yakınına defnedilmiştir. Kabri 1922’de Koruklu Tekkesi’nin hazîresine nakledilmiştir.³⁸³

2.27. MUHAMMED MUHYİDDİN VEFAÎ (Ö. 940/1533)

Müellifin asıl adı, doğum tarihi, yaşadığı çevre, hoca ve öğrencileri hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Vefai’nin Muğla’lı olduğu bilgisi geçmektedir. Kendisi Zeyniyye tarikatının Vefaiye kolundan Şeyh Vefai’ye bağlanmıştır. Hocaları, öğrencileri hakkında bilgimiz yoktur. Kendisinin Bursa Ferhadiye Medresesi müderrisi olduğu bilgisi kaynaklarda yer alır.

Eserlerini şu şekilde zikredebiliriz:

- *Tehzîbu’l- Kâfiye*
- *Şerhu Tehzîbi’l- Kâfiye*

Müellif 940/1533 yılında Bursa’da vefat etmiş olup, kabri Zeyniler Dergâhı’na defnedilmiştir.³⁸⁴

2.28. İBNİ KEMAL PAŞA (ö. 940/ 1534)

2.28.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Şemseddin Ahmed b. Süleyman Çelebi’dir. Fatih döneminin önde gelen komutanlarından olan dedesine nisbet ile Kemal Paşa, İbni Kemal veya Kemal Paşazâde lakapları ile tanınmıştır.³⁸⁵ Yine babası da aynı dönemin önemli komutanlarından Şücâeddin Süleyman Çelebi (879/1474)’dir. Annesi ise dönemin ünlü âlimlerinden biri olan Küpelizâde Molla Mehmed Muhyiddin’in kızıdır.³⁸⁶

³⁸³ Öngören, “Cemâleddin İshak Karamânî”, 24/449.

³⁸⁴ Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâ’îku’n-nu’mâniyye fî ‘ulemâ’i ‘d-devleti’l- ‘Osmâniyye*, 485-486; Mecdi Efendi, *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku’s-Şekaik (trc. Mehmed Mecdî Efendi)*, 1/480; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral yayınevi, 1333), 2/17; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4/1107; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 139.

³⁸⁵ Yunus Türkyılmaz, *Kemâlpâşazâde’nin Nesâyih adlı Eseri’nin Transkribi ve Felsefî Tahlili*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009) 24.

³⁸⁶ Küpelizâde Molla Mehmed Muhyiddin: Fatih Sultan Mehmet dönemi kazaskerleinden biri olan Küpelizâde’nin İran’dan gelip Tokat’ta yerleştiği bilinmektedir.

2.28.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Kemal Paşazâde (3 Zilkâde 873/15 Mayıs 1469) yılında Edirne’de doğmuştur.³⁸⁷ Annesi tarafından ilmiye sınıfından, baba tarafından da ümera sınıfından bir aileye mensup olan Kemal Paşazâde, Amasya’da Kur’an-ı Kerim’i ezberledikten ve burada Arapça ve Farsça öğrendikten sonra, II. Bayezid zamanında altı bölük askeri sipahisi olarak görev almış ve savaşlara katılmıştır. Aslî olarak askeri bir sistemle yetişen, ilk eğitimini muhterem babası ve dedesinden alan Kemal Paşa, önceleri meslek olarak bir gelenek haline gelen askerliği seçse de, bir mecliste vezirin ve dönemin önemli komutanlarından sayılan Evrenos-zâde Ali Bey’in, yine dönemin önemli âlimlerinden Molla Lütî’ye gösterdikleri saygı ve hürmeti müşahade edince ilmin üstünlüğü dikkatini celp etmiş ve kendisinin bu alana yönelmesinde milat olmuştur.³⁸⁸ Bu durum aynı zamanda dönemin Osmanlısındaki âlimin yerinin ne denli kıymete haiz olduğunun da bir göstergesi olması açısından önemlidir.

Kemal Paşazâde eğitim hayatına Edirne Darü’l- Hadis medresesinde ve Amasya’da devam etmiş dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır.³⁸⁹ Felsefe, kelam, fıkıh usûlü, tefsir, hadis, tarih, tasavvuf, edebiyat ve en önemlisi de dil alanında eğitimler alarak bu alanlarda önemli çalışmalar yapmıştır.³⁹⁰

2.28.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Molla Lütî (ö.900/1495) hocasından *Şerhu ’l-Metâli* okumuştur.³⁹¹
- Muslihiddin Mustafa Efendi (ö.901/1495- 1496)
- Hatibzâde Muhittin Mehmed Efendi (ö.901/1495- 1496)
- Müeyyedzâde Abdurrahman (ö. 922 /1516)

³⁸⁷ Bazı kaynaklarda Tokat, Dimetoka, Amasya şehirlerinde de doğmuş olabileceği zikredilmektedir. Genel olarak Edirne’de doğmuş olduğu bilgisi ağırlık kazandığından burada bu şekilde zikredilmiştir. *Heşt Bihişt’de, Hadâiku’ş-Şakâyk’ta, Sicil-i Osmanî’de, Enisü’l Müsamirin’de, Devhatü’l-Meşâyih’ta, İlmiye Salnâmesin’nde ve nihayet Kâmusu’l-A’lâm’da Edirne; Süllemü’l-Vusûl’da, Latîfî Tezkiresi’nde, Eslâf’da, Osmanlı Müelliflerin’de Tokat; Hüseyin Hüsameddin’in Amasya Tarihi’nde Amasya olarak gösterilmiştir.*

³⁸⁸ Nejdet Gürkan, “Kemal Paşazâde (873/1469-940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2009), 138.

³⁸⁹ Abdullah Karaca, *Kemal paşazâde’nin Dakâyıku’l- Hakâyık’ı (Metin- İndeks)* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 12,13; Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2022); Ahmet Arslan, *Kemal Paşa- Zâde Tehâfüt Hâşiyesi (Haşiya’ala Tahafut al-falasifa)* (Ankara: Kültür veTurizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 806.

³⁹⁰ Gürkan, “Kemal Paşazâde (873/1469- 940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, 138.

³⁹¹ Türkyılmaz, *Kemâlpâşazâde’nin Nesâyih adlı Eseri’nin Transkribi ve Felsefî Tahlili*, 26.

- Marufzâde (Muarrifzâde) Sinaneddin Yusuf Efendi³⁹²
- Germiyanlı Kasım Efendi (ö. 901/1495)³⁹³

2.28.4. Aldığı Görevler

1503 yılında Edirne Taşlık Medresesi müderrisliği görevi ve bununla birlikte, hocası Anadolu Kazaskeri Müeyyidzade'nin teşviki ve Sultan II. Bayezid'e ricası ile 30.000 akçe ücreti mukabilinde Osmanlı tarihini yazma görevi tevdi edilmiştir. Bu vazifesinden sonraki tavgizi Üsküp İshak Paşa Medresesi müderrisliğine olmuştur. Daha sonraları (911/1505) Edirne'deki Halebiye Medresesi, Üç Şerefeli Medresesi ve 1509' da Sultan Bayezid Medresesinde müderrislik yapmıştır.³⁹⁴

Yavuz Sultan Selim'in padişahlığı döneminde yine hocası Müeyyedzâde'nin desteğiyle 1515'de Edirne Kadısı olarak tayin edilmiştir. 1516'da Anadolu Kazaskeri olmuştur.

1516-1519 yıllarında Yavuz Sultan Selim ile beraber Anadolu kazaskerliği göreviyle Mısır seferine iştirak etmiştir. Bu seferden dönerken Kemal Paşazâde'nin atının ayağından sıçrayan çamur Yavuz Sultan Selim'in harmanisini kirletmiş, padişah bu durumu ülemanın atının ayağından sıçrayan çamuru kendisi için iftihar addetmiş, ve vefatından sonra sandukası üzerine örtülmesini emretmiştir. Bu durum padişahın Kemal Paşazâde'nin şahsında devlet otoritesinin ilme ve ulemaya ne derece ehemmiyetli yaklaştığı izahtan varestedir.³⁹⁵

Mısır seferi dönüşü 1520 yıllarında tekrardan Edirne Darü'l- hadis medresesi müderrisliği görevi verilmiştir. Daha sonra Edirne Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine getirilmiş ve yine aynı dönem Kanuni Sultan Süleyman'ın seferlerine iştirak etmiştir. 1526'da Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı ile boşalan şeyhülislamlık vazifesine getirilmiştir.

Döneminin İbni Sina'sı olarak adlandırılmış, zamanının Cürcanî ve Taftazânî'sine tercih edilecek konuma geldiği söylenmiştir.³⁹⁶

³⁹² Gürkan, "Kemal Paşazâde (873/1469-940/1534)'nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı", 137.

³⁹³ Kemal Sözen, *İbn Kemal'de Metafizik*, (Isparta: Fakülte Kitabevi,2001), 53-56.

³⁹⁴ Arslan, *Kemal Paşa- Zadê Tehâfüt Hâşiyesi (Haşiya'ala Tahafut al-falasifa)*, 2; Türkyılmaz, *Kemâlpasazâde'nin Nesâyih adlı Eseri'nin Transkribi ve Felsefi Tahlili*, 27-29.

³⁹⁵ Arslan, *Kemal Paşa- Zadê Tehâfüt Hâşiyesi (Haşiya'ala Tahafut al-falasifa)*, 2; Türkyılmaz, *Kemâlpasazâde'nin Nesâyih adlı Eseri'nin Transkribi ve Felsefi Tahlili*, 27-29.

³⁹⁶ Arslan, *Kemal Paşa- Zadê Tehâfüt Hâşiyesi (Haşiya'ala Tahafut al-falasifa)*, 2; Türkyılmaz, *Kemâlpasazâde'nin Nesâyih adlı Eseri'nin Transkribi ve Felsefi Tahlili*, 27-29.

2.28.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Muhyiddin Mehmed (941/1534-1535)
- Şâni (941/1534-1535)
- Hasan Çelebi, Aşçı-Zâde (942/1535-1536)
- Sa'di Sadullah Efendi (2 Şevval 945/1538)
- Hidayetullah b. Bar Ali el-Acemi (948-949/1548-1549)
- Muhyiddin Muhammed b. Abdullah (950/1543)
- Abdullatif Efendi, Kazasker (953/1546-1547)
- Kurbi Emirşah (954/1547-1548)
- Abdülkerim Vizeli (961/1554)
- Derviş Mehmed (962/1554-1555)
- Muhyiddin Muhammed b. Abdülkadir, Mala' (963/1555-1556)
- Hasan b. Zeyneddin Muhammed b. Muhammed Şah el-Fenâri (964/1566)
- Muslihiddin Mustafa b. Molla Seydi, Menteşevi (964/1556-1557)
- Yahya Çelebi b. Emin Nureddin, Emin zade (892-964/1487- 1556-1557)
- Muhyiddin Muhammed b. Hüsameddin, Hicri (965/1558)
- Dursun b. Hacı Murad (966/1558)
- Muhyiddin Muhammed b. İbrahim (969/ 1561-1562)
- Abdilvehhâb b. Abdurrahman Ali Siyavuş b. Evran el Müeyyedi (970/1562-1563)
- Leali (972/ 1565) Saruhan (Manisa)lı
- Celâl-Zâde Salih Çelebi (973/1565-1566)
- Taceddin İbrahim (Zırva Taceddin Efendi) (973-74/1565-1566)
- Molla Muhammed (973/1565-1566)
- Alâeddin Ali Manavgadi (974/1566-1567)
- Muhammed b. Muhyiddin b. eş-Şeyh Tavrud (975/1567-1568)
- Muhammed b. Abdelvehhab b. Abdülkerim (975/1567-1568)

- Mehmed b. Abdülvehhab (975/ 1567-1568)
- Mustafa b. Ali (Muhammed), (Muslihiddin Bostan diye meşhur) (904-977/1498-1499)
- Molla Bâli (Uzun Bak) Efendi (901-977/ 496-1569)
- Şeyh Hasan Zarifi (977/1569)
- Ebussuüd b. Şeyh Muhyiddin Mustafa el-Imadi, el-İskilibi (896-981/ İstanbul 1491-1573)
- Perviz Efendi (Molla Perviz) (987/1579)
- Sihri (Edirnelidir, Mehmed Divdest oğlu diye tanınmıştır.)
- Zuhûri (Manastırlı Dülbend-Zâde'lerdendir.)
- Selmân (Aydın doğumludur).
- Cevâni (Turhallı'dır).
- Mısır Kadısı Mehmet Bey³⁹⁷

2.28.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Müellif Türkçe, Arapça ve Farsça eserler vermiştir. En mühimi Arap dili alanında verdiği eserlerin sayısının diğer eserlerine oranla koca bir yekün tutmasıdır. Kemal Paşazâde eserlerini şerh, haşiye ve tercümeler şeklinde kaleme almıştır. Kaynaklarda tespit edilebildiğine göre eserlerinden 19 tanesini Türkçe, 7 tanesini Farsça, 183 tanesini ise Arapça olarak kaleme almıştır. Toplam 209, Ramazan Ege'nin tespit edebildiğine göre 215 eseri vardır.³⁹⁸

2.28.6.1. Sarfla ilgili eserleri

- “*Risâle fî ulumi 'l-luga*”
- “*Risâle fî 'l-furûk*”
- Arapça'dan Farsça'ya “*Muhîtu 'l-luga*” adlı sözlük
- “*Risâle fî tahkîki ta 'ribi 'l-kelîmeti 'l-'acemiyye*”
- “*et-Tenbih alâ galati 'l-câhil ve 'n-nebih*”
- “*Risâle fî 'l-eyys ve 'l-leys (veya el-leys ve 'l-eyys)*”

³⁹⁷ Mustafa Kılıç, “Kemal Paşa-Zâde (İbn-i Kemal) nin Talebeleri”, *Belleten* 58/221 (1994), 55-70.

³⁹⁸ Gürkan, “*Kemal Paşazâde (873/1469-940/1534) 'nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı*”, 138.

- “*Risâle fî beyânî ’l-cem*”: Süleymaniye Fatih bölümü 5366, (73a-74b varak), Müze 889 (6b-8a)’da kayıtlarda bulunmaktadır.
- “*Risâle fî tahkiki ’t-talîb*”
- “*Risâle fî vad’i ’l-müfredât*”
- “*Risâle fî ta’rîfî ’l-kelime*”, “*Risâle fî ’l-lafzi ’l-müfred vudî ‘a li ma ‘nen müfred*” adıyla da bilinmektedir.
- “*et-Tenbîh alâ vehni ba’zi ’l-ulemâ fî bazi ’l-elfâz*” veya “*Risâle fî ’l-fevâid*”
- “*Risâle fî mâ yete ‘allaku bi lafzi ’z-zindîk*”
- “*Risâle fî tahkiki ’l-müennesi ’s-semât*”
- “*Risâle fî resmi ’l-hemze*”
- “*Haşiye alâ şerhi ’l-kâfiye*”
- “*Şerhu ’l-Binâ*”
- “*el-Felah fî Şerhi ’l-Merah*”
- “*Sarfu Kemal Paşazâde*”
- “*Risâle fî cumûi ’t-teksîr*”
- “*Risâle fî uveyseti ilâli*”

2.28.6.2. Nahivle ilgili eserleri

- “*en-Nahv*”
- “*Risâle fî ’l-mâzi*”: “*Risâle fî ’n-nahv fî ’l-mâzi*” adıyla da bilinir.
- “*Risâle fî mâ yete ‘allaku bi ’d-damâir*”
- “*Risâle fî nisbeti ’l-cem*”
- “*Risâletu Kâde*”
- “*Risâle fî ’l-fark beyne min et-tebîziyye ve min et-tebyîniyye*”
- “*Risâle fî tafsîli mâ kıyle fî emri ’t-tafdîl*”
- “*Risâle fî enne harfe ’l-vâv lâ yufîdu siva ’l-iştirak/Risâle fî mâ yufîdu vâvu ’l- atf*”
- “*Esrâru ’n-nahv*”
- “*Risâle fî ’l-fark beyne ‘ezhebehu ve zehebe bihi*”

- “Risâle fî i’râbi kelimâtin dâiretin ‘ale’l-elsine”: لا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ
- “Risâle fî beyânî ba’dî’z-zurûfî’l-mansûbeti’l-mebniyye”:
- “Tahkîku’l-izâfe”

2.28.6.3. Belâgatla ilgili eserleri

- “el-Belâga” veya “Risâle fî medâri’l-Belâga min ciheteyn”
- “Tahkîku’l-havâss ve’l-mezâyâ”
- “Tağyîru’l-miftâh”
- “Şerhu Tağyîri’l-Miftah”
- “Tağyîru’t-telhîs”
- “Şerhu Miftâhi’l-ulûm”
- “Haşiye alâ Şerhi’l-Miftâh li’s-Seyyid”
- “Kitâb fî’l-meânî ve’l-beyân”
- “Risâle Hutâbu’l-vâhid hitâbe’l-isneyn”
- “Risâle fî telvini’l-hutâb ve şu’abihi’l-letî minhâ
- “Müşâreketu sâhibi’l-meânî el-lugaviyyî fî’l-bahsi ‘an müfredati’l-elfâz”
- “Risâle fî tahkîki’l-müâkele”
- “Risâle fî’t-tazmîn”
- “Risâle fî tahkîki’t-tevessu’/Risâle fî cevâzi’t-tevessu’ fî kelâmi’l-‘Arab”
- “Risâle fî’l-istiâre”
- “Risâle fî i’caz el-Kur’ân”
- “Risâle fî taksimi’l-mecâz ve tahkîki aksâmihi”
- “Risâle fî (tahkîki) ma’na’n-nazm ve’s-sıyaga”
- “Risâle fî üslûbi’l-hakîm ve temyizuhu an sâiri’l-esâlîb”
- “Risâle fî tahkîki enne’l-lafz kad yûdau li ma’nen mukayyed”
- “Ukûdi’l-ferâid³⁹⁹ ”

2.28.7. Vefatı

Kemal Paşazâde 2 Şevval 940/16 Nisan 1534 yılı Cuma günü İstanbul’da vefat etmiş olup kabri Edirnekapı dışındaki Mahmud Çelebi Zâviyesi hazîresine defnedilmiştir. Ancak 1971 Haliç

³⁹⁹ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)* (Leiden-Newyork-Köln, 1996), 1/56,; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)* (Leiden-Newyork-Köln, 1996), 2/450, 451, 452, 453; Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-Zünûn* (Beyrut: Dâru’l Kutübü’l-İlmiyye, 1990), 1/ 488; Kâtip Çelebî, *Keşfu’z-Zünûn*, 2/1766; Gürkan, “Kemal Paşazâde (873/1469-940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, 138-146.

evre yolları yapılırken Kemal Paşazâde'nin türbesi nakledilmiştir. Vefat ettiği haberi Mekke'ye ulaşınca gıyabi cenaze namazı kılınarak vefatından dolayı teessür haberleri Anadolu'ya ulaşmıştır. Bu durum müellifimizin alanındaki maharet ve bilgisinin, tanınırlığının ve ulemanın takdirini kazanmış olduğunun en bariz işaretlerindendir.⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ Arslan, *Kemal Paşa- Zadê Tehâfüt Hâşiyesi (Haşıya'ala Tahafut al-falasifa)*, 13; Turan, “Kemalpaşazâde”, 25/238; M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar* (İstanbul:Üçler basımevi 1952), 524.

3. 15. YY. DA MEMLÛK DEVLETİNDEKİ ÂLİMLERİN ARAP DİLİNE KATKILARI

3.1. İBNÜ'L CEZERÎ (ö. 833/1429)

3.1.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir. el-Cezerî lakabını günümüzdeki Şırnak ilinin Cizre ilçesine nisbetle, İbnü'l-Cezeri lakabını da dedesine nisbetle almıştır.⁴⁰¹ Babası Ebû Abdillâh Muhammed el-Cezerî'dir.⁴⁰²

3.1.2. Doğumu, Eğitim Öğretim Hayatı

el-Cezerî (25 Ramazan 751/26 Kasım 1350)'da Dımaşk'ta doğmuş, ilköğrenimini babasından almıştır. On dört yaşlarında (764/1362) iken Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, Mısır, Hicaz, Irak, Orta Asya ve Anadolu'nun çeşitli beldelerine ilmi seyahatler gerçekleştirmiştir.

Cezerî, döneminin Memlûk hükümdarı ve Osmanlı Padişahı tarafından, yaptığı ilmi faaliyet ve çalışmalar noktasında taltife mazhar olmuştur.⁴⁰³

3.1.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Ebû Abdillâh Muhammed el-Cezerî ilk eğitimini aldığı babasıdır.
- İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan
- Ebû Amr b. Alâ (ö. 771/1370)' dan kıraat ilmini,
- Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'dan kıraat ilmini,
- Nâfi' b. Abdurrahman ve Abdullah b. Kesîr' den kıraat ilmini,
- Ahmed b. İbrâhim et-Tahhân' dan kıraat ilmini,
- Ahmed b. Receb (ö. 795/1393)'den kıraat ilmini,
- İbrâhim el-Hamevî'den kırâat-i seb'a ilmini,
- Ebü'l-Meâlî İbnü'l-Lebbân' dan kırâat ilmini,
- Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih'den Medine'de kıraat ilmini,

⁴⁰¹ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm kâmusu terâcim*, (Beyrut:1984) 1/45; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20/551.

⁴⁰² Mustafa Tas, "The Content Analysis of Ibn al- Jazari's Work Which Named Gayet an-Nihaya", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2021), 199.

⁴⁰³ Tas, "The Content Analysis of Ibn al- Jazari's Work Which Named Gayet an-Nihaya", 199.

- Ebû Bekir İbnü'l-Cündî'den Mısır'da kıraat ilmini almıştır.
- İbnü's-Sâîğ Muhammed b. Abdurrahman b. Ali (ö. 776/1375)'den kırâati seb'a ilmi okumuştur.
- Ebû Muhammed Abdurrahman b. Bağdâdî'den kırâati seb'a ilmi okumuştur.
- Abdürrahîm b. Hasan el-İsnevî (ö. 772/1370)'den fıkıh dersi almıştır.
- Ebû Yûsuf Ahmed b. Hüseyin el-Kefrî 'den kırâati seb'a ilmi okumuştur.
- Ziyâeddin Sa'dullah el-Kazvînî'den usul, meânî, beyân dersleri okumuştur.⁴⁰⁴

3.1.4. Aldığı Görevler

el-Cezerî 778/1376'lı yıllarda, Mısır'daki tahsilini tamamlayınca Şam Benî Ümeyye Cami'nde, Dımaşk Emeviyye Camii'nde kıraat dersleri vermiştir. Daha sonra Âdiliyye Medresesine baş müderris olarak atanmış, sonrasında Eşrefiyye'deki Dârü'l-Hadis baş müderrisliğine tayin olunmuştur. (18 Şâban 782/17 Kasım 1380) yılında Ümmü's- Sâlih Türbesi şeyhi Ebu Muhammed Abdullah b. Yûsuf İbnü's-Sellâr vefat edince yerine kırâat şeyhliği görevine getirilmiştir.⁴⁰⁵

Memlûk Emiri Emîr Berkûk tarafından Şihâb-i Hasâbî hatipliği ve ardından Tûte Câmi hatipliği görevine getirilmiştir. Daha sonra Selâhiyyet-ül- Kudsiyye Medresesi müderrisliğine tayin edilince 797/1394 yılına kadar bu görevde devam etmiş, Emîr Kutlu Bey'le aralarında ihtilaf çıkınca bu vazifesinden ayrılarak Şam'da yaptırılan medresenin kırâat müderrisi olmuş ve sonrasında Şam Kadısı olmuştur. el-Cezerî aynı yıl Kahire'ye gitmiş, sonra mal varlığını yönettiği Kutlubeg'le görüşmek üzere Dımaşk'a dönmüştür. Aralarında alacak konusunda anlaşmazlık olunca, mahkeme el-Cezerî'yi haksız bulmuş, Kutlubeg'in alacaklı olduğuna hükmetmiştir. Bu karar sonrası Mısır'daki mallarına el konulan el-Cezerî deniz yoluyla (1 Recep 798/10 Nisan 1396) tarihinde Antakya'ya gitmiştir. Burada bir süre kırâat eğitimi verdikten sonra Bursa'ya gitmiş orada dönemin padişahı Yıldırım Bayezid'in büyük ilgi ve alakası ile karşılanmıştır. Padişahın teklifiyle İstanbul'a gitmiş, sonrasında Niğbolu Savaşına Yıldırım Bayezid ile birlikte katılmıştır. Bu olaydan yedi yıl sonra yapılan Ankara Savaşı'na katılan el-Cezerî, Timur'un komutasındaki orduya esir düşmüştür. Timur kendisinin şöhretini duyduğundan ona Keş şehrindeki (Semerkant) medresede görevlendirmiştir. Sonra Buhara'da,

⁴⁰⁴ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/551-552.

⁴⁰⁵ Nihat Şahin, *Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebi Adlı Eseri ve Analizi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3-5; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552-554.

Herat'ta, Yezd'de, İsfahan'da, Şiraz'da kırâat eğitimleri vermiştir. Şiraz'da Pîr Sultan tarafından kadılık görevi verilmiş ve burada bir müddet alıkonulmuştur.⁴⁰⁶

822/1419 yılında Uneyze'ye, Mekke'ye sonra Şiraz'a gitmiştir. Buralarda telif faaliyetlerinde bulunmuştur.

827/1424 yılında Dimaşk ve Kahire'de eğitim faaliyetlerine devam etmiş sonra Mekke'ye dördüncü kez hac yapmak amacıyla gitmiştir. Sonra Yemen, yine hac ibadeti için Mekke'ye daha sonra Kahire'ye sonra Şiraz'a gitmiştir.⁴⁰⁷

3.1.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Ebû Bekir Ahmed, müellifin hem talebesi hem oğludur.
- Mahmûd b. Hüseyin b. Süleyman eş-Şîrâzî
- Ebû Bekir b. Ahmed b. Musabbih el-Hamevî
- Necîbüddin Abdullah b. Kutb el-Beyhaki
- Ahmed b. Mahmûd b. Ahmed el-Hicâzî
- Mü'min b. Ali b. Muhammed er-Rûmî

3.1.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *Kâşifü'l-hasâsa 'an elfâzi'l-hulâsa*: el-Cezerî'nin bu eseri İbn Mâlik et-Tâî'nin 'el-Elfiye'si üzerine yazdığı şerhtir. Bu eser Ahmed en-Nehhâs'ın tahkiki ile Kahire'de (1403/1983) neşredilmiştir.⁴⁰⁸

3.1.7. Vefatı

el-Cezerî (5 Rabîülevvel 833/2 Aralık 1429) yılında Şîrâz'da Sûkuliskâfiyyîn'de vefat etmiş ve kendi yaptırdığı dâru'l-Kur'ân'a defnedilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Şahin, Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebi Adlı Eseri ve Analizi, 3-5; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552-554.

⁴⁰⁷ Şahin, Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebi Adlı Eseri ve Analizi, 3-5; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552-554.

⁴⁰⁸ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/552, 554.

⁴⁰⁹ Tas, "The Content Analysis of Ibn al- Jazari's Work Which Named Gayet an-Nihaya", 200; Şahin, Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebi Adlı Eseri ve Analizi, 5; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 20/553; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniyye, 42.

3.2. ŞEHÂBEDDİN İBN ARABŞAH (ö. 854/1450)

3.2.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Arabşâh el-Ensârî ed-Dimaşki el-Hanefî el-Acemî, er-Rûmî' dir. İbn Arabşah, er-Rumi (bir dönem Osmanlı devletinde yaşadığından), el-Acemî (dönemindeki siyasi olaylar sebebiyle Timur tarafından Şam'dan Semerkant'a gönderilip yıllar sonra memleketine bir ecnebi gibi döndüğünden) lakablarıyla tanınır.⁴¹⁰

Arapça, Farsça, Türkçe ve Moğolca dillerini öğrenen, bu dillerde, din, dil, tarih, edebiyat, fıkıh alanlarında eserler veren tanınmış bir âlimdir.

3.2.2. Doğumu, Eğitim ve Öğretim Hayatı

İbn Arabşah (25 Zilkade 791/15 Kasım 1389) yılında Dimaşk'ta tanınmış bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Dönemin Moğol hükümdarlarından Timur'un yönettiği siyaset gereği Şam'dan ailesi ile beraber on iki yaşlarında Semarkant'a getirilmiştir. O dönem Semerkant'ın adeta bir ilim meclisine dönüşmüş olması İbn Arabşah için bulunmaz bir fırsattır ve kendisi bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirerek burada ilk tahsilini gerçekleştirmiştir.⁴¹¹ Daha sonra Maverannahr, Türkistan, Moğalistan, Çin, Kırım, Türkiye'ye ilim talebi için seyahatlerde bulunmuştur.⁴¹²

3.2.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Seyyid Şerif Muhammed el-Cürcanî (ö. 816/1413), İbn Arabşah bu hocasından tecvid ilmini tahsil etmiştir.
- Mevlânâ Hacı, bu hocasından sarf, nahiv ilmi öğrenmiştir.
- Şemseddin İbnü'l-Cezerî (833/1429), bu hocasından hadis ve kıraat dersleri almıştır.
- Hoca Abdülevvel
- Hoca İsâmüddin (ö. 951/1544)
- Ahmed Tirmizî

⁴¹⁰ Abdulkadir Yuvalı, “Şehâbeddin İbn Arabşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/314; Pakize Köytepe Onur, *Emir Timuru Tenkit: İbn Arabşah örneği* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 4.

⁴¹¹ Onur, *Emir Timuru Tenkit: İbn Arabşah örneği*, 4-5.

⁴¹² Onur, *Emir Timuru Tenkit: İbn Arabşah örneği*, 6-8; Bedri Mermutlu, “Şehâbeddin İbn Arabşah ve Bursa'da Hoca Arabşah Ailesi”, (Erişim tarihi 13 Mart 2025).

- Ahmed Kasîr
- Celâleddin es-Seyrâmî
- Vâiz Hüsâmeddin
- Muhammed el-Buhârî
- Şeyhü'l-Uryân el-Edhemî, İbn Arabşah bu hocasından Farsça ve Moğolca öğrenmiştir.
- Şeyh Burhâneddin Endügânî (Endicânî)
- Mevlânâ Nûrullah
- Vâiz Ahmed
- Serâî b. Şemsüleimme
- Hacı Tilmiz Seyyid, İbn Arabşah bu hocasından nahiv dersleri almıştır.
- Şeyhul Edhemi
- Hâfızüddin el-Bezzâzî (ö. 827/1424), bu hocasından fıkıh ve usulü derslerini,
- Şemseddin el-Hamza Molla Fenârî (ö.834/ 1431)
- Burhâneddin Haydere el-Hâfî eş-Şîrâzî (ö. 820/1417)
- Ebû Abdullah Muhammed el-Buhârî (ö. 869/1464), bu hocasından hadis, fıkıh, usul ve meânî dersleri almıştır.⁴¹³

3.2.4.Aldığı Görevler

İbn Arabşah (815/1412) yılında Edirne'ye gelmiş, (816/1413) yılında I. Çelebi Mehmed'in güven ve itimadını kazanarak sır kâtibi ve şehzadelerinin (padişahın oğullarının) hocası olmuştur. Çelebi Mehmed kendisini Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini iyi bilmesi ve bu dillere vukufiyeti sebebiyle Dîvân-ı Hümâyun'da tercüme faaliyetlerinde görevlendirilmiştir. (825/1422) yılında I. Çelebi Mehmed vefat edince Edirne'den ayrılarak memleketi Dımaşk'a gitmiştir. Ancak yirmi yıldan fazla ayrı kaldığı memleketinde bir ecnebi gibi karşılanmıştır.⁴¹⁴

İbn Arabşah (832/1429) yılında hac farızası için Mekke'ye gitmiştir. (841/1438) yılında memleketi Dımaşk'tan ayrılarak Kahire'ye yerleşmiştir. Bu arada dönemin Memlûk sultanı el-Melikü'z- Zâhir, Seyfeddin Çakmak'ın güvenini kazanarak yakınlarından biri olmuştur.

⁴¹³ Onur, *Emir Timuru Tenkit*, 6-8; Mermutlu, "Şehâbeddin İbn Arabşah ve Bursa'da Hoca Arabşah Ailesi", 450-452.

⁴¹⁴ Onur, *Emir Timuru Tenkit*, 7-8; Yuvalı, "Şehâbeddin İbn Arabşah", 4.

(854/1450) yılında dönemin şair ve ulemalarını hicv edince el-Melikü'z-Zâhir'in emriyle hapse mahkum edilmiştir. Kendisine yöneltlen haksız ithamları hazmedemeyen İbn Arabşah beş gün hapis cezasından sonra çıkarılsa da, on gün sonra kederinden vefat etmiştir.⁴¹⁵

3.2.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

Müellifimizin yetiştirdiği öğrencilerin isimleri hakkında bir bilgiye rastlayamadık, ancak kendisinin I. Çelebi Mehmed'in şehzadelerine ders verdiği bilgisinden hareketle şehzadelerin isimlerini burada zikretmeyi uygun bulduk.⁴¹⁶

- II. Murad Çelebi (d. 1404/ö. 1451)
- Mustafa Çelebi (d. 1408/ö. 1423)
- Mahmud Çelebi (d. 1413 /ö. 1429)
- Yusuf Çelebi (d. 1414/ö. 1429).⁴¹⁷

3.2.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *Mir'âtü'l-edeb fî'l-meanî ve'l beyan*: İbn Arabşah bu eseri 2000 beyitlik bir manzume olarak Meânî ve Beyân ilmi ile ilgili olarak yazmıştır.⁴¹⁸
- *Cilvetü'l-emdâhi'l-cemâliyye fî hulleteyi'l-arûzi'l-Arabiyye*: İbn Arabşah bu eserini 183 beyitlik aruz ve nahiv ilmine dair bir eser olarak yazmıştır.⁴¹⁹

3.2.7. Vefatı

İbn Arabşah (15 Recep 854/ 24 Ağustos 1450)'de Kahire'de vefat etmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁵ Onur, *Emir Timuru Tenkit*, 7-8; Yuvalı, “Şehâbeddin İbn Arabşah” 4.

⁴¹⁶ I. Mehmed Çelebi'nin, İbn Arabşah'ın Edirne (1412) ziyareti öncesi vefat eden oğullarını Mehmed Çelebi (ö. 1402) ve Kasım Çelebi (ö.1407)'yi burada zikretmedik. Ahmed Çelebi (d. 1416/ö. 1420)'yi ise yaşının küçük olması sebebiyle zikretmedik.

⁴¹⁷ “I. Mehmed”, *Vikipedi*, Erişim 08 Kasım 2024.

⁴¹⁸ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi* (Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât), 1353), 1/128.

⁴¹⁹ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, 2/37.

⁴²⁰ Onur, *Emir Timuru tenkit: İbn Arabşah örneği*, 8.

3.3.CELÂLUDDİN MAHALLÎ (ö. 864/1459)

3.3.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Ebû Abdillâh Celâluddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî'dir. Lakabı Celâluddîn, nisbesi el-Mahallî'dir.⁴²¹

3.3.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Celâluddîn el-Mahallî 1 Şevval 791/23 Eylül 1389'da Kahire'de doğdu, Teftâzân Arapları'ndandır. Mahallî ilköğrenimini babası ve dedesinden almıştır. Kahire, Mahallînin yetiştiği dönemlerde ilim merkezlerinden biriydi, kendisi bu imkânları kullanarak o dönemde yetişen Şafî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerinden dersler almıştır.⁴²²

3.3.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Kemâlûddîn ed-Demîrî (ö. 808/1405)
- Şihâbüddîn el-Akfehî (ö. 808/1405)
- Muhammed b. Ebî Bekir b. Cemâ'a (ö. 819/1416)
- el-Velî el-İrâkî (ö. 826/1423) bu hocasından hadis ilmini,
- Celâluddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403), Celâluddîn el-Mahallî bu hocasından fıkıh okumuştur.
- Şemsuddîn el-Birmâvî (ö. 831/1428)
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), bu hocasından hadis ilmini,
- Bedreddin Mahmûd el-Aksarâyî (ö. 825/1422), bu hocasından mantık, cedel, meani, beyan, arûz ve fıkıh ve usulünü,
- Nâsırûddîn b. Enes el-Mısırî el-Hanefî (ö. 809/1407), bu hocasından feraiz ve hesab ilimlerini,
- Şemsuddîn el-Bisâtî (ö. 842/1439), bu hocasından tefsir ve usûlü'd-dîn,
- Şemsuddîn el-Birmâvî: bu hocasından Arap dili ve edebiyatı, fıkıh usulü,

⁴²¹ es- Sehavî, ed- *Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/39-40; Nebile Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şafî el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27-31.

⁴²² es- Sehavî, ed- *Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/39-40; Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şafî el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye*, 27-31.

- İbrahim el-Beycûrî (ö. 825/1422), bu hocasından fıkıh,
- İzzuddîn b. el-Cemâ'a, bu hocasından fıkıh ve usulü okumuştur.
- Şihâbuddîn el- Uceymî (ö. 822/1419): Mahallî bu hocasından nahiv,
- Şemsuddîn eş- Şatnûfî (ö. 832/1429): Mahallî bu hocasından nahiv okumuştur.
- Alâuddîn el-Buhârî (ö. 841/1440)
- Nizâmüddîn es-Seyrâmî (ö. 833/1430)
- Şemsuddîn b. ed-Deyrî (ö. 827/1424)
- Mecdüddîn el-Birmâvî (ö. 834/1431)
- Şihâbuddîn Ahmed el-Mağrâvî el-Mâlikî (ö. 820/1417)
- Şihâbuddîn b. İmâd
- Bedrüddîn et-Tanbedî (ö. 809/1407)
- Sirâcuddîn b. el-Mulakkîn (ö. 804/1402)
- Sirâcuddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403)
- Burhanuddîn İbrahim el-Ebnâsî (ö. 801/1399)
- Sirâcuddîn Abdullatîf b. Ahmed el-Fevî (ö. 802/1400)
- İzzuddîn Muhammed b. Ahmed b. Hıdır (ö. 818/1415)
- Şemsuddîn b. el-Cezerî (ö. 833/1430)
- Şemsuddîn Muhammed b. Ali el-Kâyâtî (ö. 850/1446).⁴²³

3.3.4. Aldığı Görevler

Celalüddîn el-Mahallî tedris mesleğinden önce geçimini sağlamak amacıyla baba mesleği olan kumaş ticareti yapmıştır. Daha sonra bu işi vekiline bırakarak tedrisat ve telif faaliyetlerini yürütmüştür. 844/1440 yılında Berkûkiye medresesinde ve 852/1448 yılında Müeyyediyye Medresesinde fıkıh okutmuştur. Kendisine el-Melikü'z- Zâhir Seyfeddin Çakmak tarafından yapılan başkadılık teklifini kabul etmeyerek hayatı boyunca resmi görevlerden uzak

⁴²³ es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/39-40; Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye*, 27-31.

durmuştur.⁴²⁴ Yazdığı eserler dilinin açık ve anlaşılır olması, sadeliği ve güzel tertip edilmiş olması sebebiyle büyük ilgi uyandırmıştır.⁴²⁵

3.3.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Takıyyüddin el-Cerrâî ed- Dımaşki (ö. 883/1478)
- Burhâneddin İbn Ebû Şerîf el-Makdisî (ö. 923/1517)
- Ebu'l-Hasen Ali Kalesâdî (ö. 891/1487)
- Necmeddîn ibn Kâdî Aclûn (ö. 831/ 1428)
- Takıyyüddin İbn Kâdî Aclûn (ö. 841/ 1438)
- Muhammed b. Abdullah b. Kadî 'Aclûn (ö. 876/1472)
- Şemseddin es-Sehâvî (ö. 892/1487)
- Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)
- Nuruddîn es-Semhûdî (ö. 911/1506)
- İbrahim b. Muhammed b. Ebî Şerîf el-Makdisî (ö. 923/1517)
- Yusuf b. Şahir el- Alâî (ö. 899/1494)
- Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Beycûrî (ö. 825/1422)
- Ahmed b. Muhammed el-Menûfi (ö. 841/1437)
- Abdurrahmân b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Kamûlî (ö. 864/1460)
- Abdulhak b. Muhammed es-Sinbâtî
- Muhammed b. Abdilmun'îm el-Cevcerî
- Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî
- Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bulkînî (ö. 890/1485)
- Muhammed b. Muhammed el-Mehlebî el-Feyyûmî (ö. 893/1488)
- el-Kabbânî olarak tanınan Yahya b. Muhammed b. Sa'd (ö. 900/1495)
- Ebû Bekr b. Abdullah b. Abdirrahman

⁴²⁴ Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru 'l- Mudiye fî Medhi Hayri 'l- Beriyye*, 29.

⁴²⁵ Şükrü Arslan, "Mahallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 27/326.

- Muhammed b. Davud el-Bâzelî (ö. 925/1519).⁴²⁶

3.3.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Şerhu'l-Kavâ'id li'bni Hişâm:** Celâlüddin el-Mahallî bu eserini İbn Hişâm en-Nahvî'nin *el-i'râb 'an Kavâ'id-i'râb*'ına şerh olarak yazmıştır. Ancak eser tamamlanamamıştır.⁴²⁷
- **Şerhu Teshîli'l-Fevâid fî'n-Nahv:** Celâlüddin el- Mahallî bu eserini İbn Mâlik en-Nahvî'nin *Teshîlu'l-Fevâid* isimli eseri üzerine şerh olarak yazmıştır, ancak bu eser de tamamlanmamıştır.⁴²⁸

3.3.7. Vefatı

Celâlüddin el- Mahallî Kahire'de (863/1459) yılı Ramazan ayında ishal hastalığına yakalanmış, hastalığının ilerlemesi sonucu (1 Muharrem 864/28 Ekim 1459)'da 71 yaşında vefat etmiştir. Kabri Bâbünnasr dışında aile kabristanına defnedilmiştir.⁴²⁹

3.4. ŞÛMÛNNÎ (ö. 872/1468)

3.4.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hasen b. Ali b. Yahya b. Muhammed b. Halef et-Temîmî eş-Şümunnî el-Kusantînî el-Kahirî'dir. Künyesi Ebu'l- Abbâs, lakabı Takıyyüddîn ve Şümunnî'dir. Ailesi Cezayir'in Kusantîne şehrine bağlı Şümünne köyündendir. Dedesi ve babası döneminin tanınmış âilmelerindendir.⁴³⁰

3.4.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

eş-Şümunnî (Ramazan 801/Mayıs 1399) yılında İskenderiye'de doğmuştur. Ailesi Cezayir'den İskenderiye'de göç etmiştir. Babasıyla birlikte ilim tahsil etmek amacıyla Kahire'ye gitmiştir.

⁴²⁶ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn* (Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941); Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Davudî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403); Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye*, 30-31; Metin Yiğit, "Celâleddin el-Mahallî", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 17 Kasım 2024).

⁴²⁷ Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye*, 32.

⁴²⁸ Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye*, 32.

⁴²⁹ Aygün, *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru'l- Mudiye fî Medhi Hayri'l- Beriyye*, 31.

⁴³⁰ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l Müellifin Terâcimü Musannifi'l Kütübi'l Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1957), 2/149; Ahmet Özel, "Şümunnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/39/ 261-262.

Burada dönemin önemli âlimlerinden tıp, matematik, kelâm gibi akli ilimlerin yanında fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, hadis, tefsir, gibi nakli ilimleri öğrenmiştir. Kendisine teklif edilen kadılık görevlerini reddederek zâhidâne bir hayat yaşadığı kaynaklarda geçmektedir.⁴³¹

3.4.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Veliyyüddin İbnü'l-İrâkî (ö. 822/1419)
- Yahyâ b. Yûsuf es-Seyrâmî
- İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)
- Alâeddin el-Buhârî
- Ali b. Muhammed el-Füvvî
- Şemseddin el-Bisâtî
- İbnü'l-Küveyk
- Nâsırüddin İbnü'l-Furât
- Kemâleddin ed-Demîrî (ö. 808/1405)
- Ömer b. Reslân el-Bulkînî
- Nûreddin el-Heysemî (ö. 807/1405)
- Cemâleddin İbn Zahîre (ö. 817/1414)
- Cemâlüddîn Hanbeli
- Sadrüddin Ebşîî
- Takıyyüddîn Zübeyrî el-Füyî
- Veliyyüddîn Irâkî (ö. 822/1419)
- Şihâbüddîn Tarîî
- Halîl Kuteşî
- Şümûsü Şâmî
- İbn-ül-Baytâr

⁴³¹ Özel, “Şümünî”, 39/261-262.

- Zerâtî
- Nûreddîn Enbârî
- Ömer b Reslân el-Bülkînî (ö. 805/1403)
- Veliyyüddin el-Irakî (ö. 822/1419)
- Heysemî (ö. 807/1405)
- Cemâlüddîn Reşidi
- Takıyüddîn Decvî
- Cevheri
- Halâvî
- Bedrüddin Nesâbe
- Nâsirüddîn bin Fûrât (ö. 807/1405)
- Zeynüddîn Merâgî
- Ahmed Senhâcî'den fıkıh, tefsir, hadis, nahiv, me'ânî, beyân, mantık ilimlerini okumuştur.
- Bisâtî'den, fıkıh, tefsir, hadis, nahiv, me'ânî, beyân, mantık ilimlerini okumuştur.
- Alâüddîn Buhârî'den usûl-i fıkha dâir eserler (Hidaye, Şerh-ul- miftah) okumuştur.
- Nizâmüddîn Sayrâmî'den mantık ilmini okumuştur.
- Şemsüddîn Acîmî'den Arap dilini okumuştur.
- İbn-i Hıdır Şah Rûmî'den kelim ilmini okumuştur.
- Şemsüddîn Muhammed Bilâderî'den tıp ilmini okumuştur.
- Şemseddin eş-Şattanûfî'den Arap dilini okumuştur.⁴³²

3.4.4. Aldığı Görevler

eş-Şümûnnî ilim öğrenmeyi seven ve birçok alanda kendisini geliştirmiş biridir. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, kelim, hadis gibi alanlarda insanların dersini dinlemek için rağbet ettiği bir âlimdir. Cemâliyye medresesinde ders vermiş, Kayıtbay Türbesinde ve Lala Medresesinde

⁴³² Özel, “Şümûnnî”, 39/261-262.

meşihatlık yapmıştır. (868/1463) yılında kendisine teklif edilen Hanefî kadılığı teklifini kabul etmemiştir.⁴³³

3.4.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Celâleddin es-Süyûtî (ö. 910/1505)
- Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1498)

3.4.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*: eş- Şûmûnnî bu eserini İbn Mâlik et-Tâî'nin nahve dair meşhur *Elfiyye*'sine şerh olarak yazmıştır. (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bayezid, nr. 6254; Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 933, Hafîd Efendi, nr. 392, Hamidiye, nr. 1292; Adana İl Halk Kütüphanesi, nr. 667, 716).

3.4.7. Vefatı

eş- Şûmûnnî (27 Zilhicce 872 /18 Temmuz 1468) tarihinde Kâhire'de vefat etmiştir.⁴³⁴

3.5. İBNÜŞ-ŞİHNE EBU'L FAZL (ö. 890/1485)

3.5.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı İbnü's-Şihne, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Şihâb Gazi b. Eyyûb b. Hüsâmeddîn Mahmûd Şihne b. Hutlu b. Abdullah Muhib Ebu'l Fazl b. Muhib Ebû Velîd b. Kemal Ebu'l Fazl b. Şems Ebû Abdullah es-Sekâfî el- Halebî'dir.⁴³⁵ Halep'te dünyaya gelen İbnü's- Şihne tanınmış bir aileye mensup olup, Ebü'l- Velîd Muhibbüddin İbnü's- Şihne'nin oğludur.⁴³⁶ İbn Hacer “*İbnu's- Şihne lakabı için övülmüş olan ailenin ilk kuşağıdır*” ifadesini kullanmıştır.⁴³⁷

⁴³³ Özel, “Şûmûnnî”, 39/261-262.

⁴³⁴ Özel, “Şûmûnnî”, 39/261-262.

⁴³⁵ Vahdettin Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu's-Şihne'nin “el-Emâlî'l-Muhibbiyye” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 22.

⁴³⁶ ez-Ziriklî, *el- A'lâm: Kâmûsu Terâcim*, 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), IX/295-305; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), VI/189; Şükrü Özen, “Ebü'l-Fazl İbnü's- Şihne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/220-222.

⁴³⁷ ez-Ziriklî, *el- A'lâm: Kâmûsu Terâcim* (Beyrut, 1984), 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), VI/189; Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu's-Şihne'nin “El-Emâlî'l-Muhibbiyye” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 22-30; Özen, “İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl” 21/220-222.

3.5.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

İbnu's- Şihne (12 Recep 804/15 Şubat 1402) tarihinde Halep'te doğmuştur. İlk eğitimini babası ve amcası Ebü'l- Büşra Fethuddin'den almıştır. On yaşlarında ilk ilmi seyahatini babasıyla birlikte Mısır'a yapmıştır. Daha sonra Halep, Şam ve Kâhire'ye ilmi seyahatler gerçekleştirmiştir.⁴³⁸

3.5.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Şihâb el-Berdinî (eş-Şihâbü'l-Vâsıtî)
- İbn Tâc (ö. 854/1450)
- Abdullah Şerîf
- 'Alâu'l-Kelzî' müellifimiz bu hocasından Kur'an eğitimi almıştır.
- Ebü'l-Bekâ İzzeddîn Muhammed b. Halil el-Hazirî'den fıkıh okumuştur.
- Bedreddîn Muhammed b. Selâme el-Mardinî (ö. 911/1506)'den fıkıh okumuştur.
- Burhâneddîn el-Halebî'den hadis okumuştur.
- Şemsü'l-Gazzî (ö. 906/1501)'den Kur'an eğitimi almıştır.
- İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449)
- Burhâneddîn İbnü'l-Murahhal; İbnu's- Şihne'nin en çok istifade ettiği hocasıdır.
- Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed el-Vâsîtî
- Alâeddin İbn Hatîb en-Nâsiriyye
- İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)
- Şehâbeddin İbnü's-Seffâh
- Nûreddin İbn Hatîbüd-Dehşe
- Ebû Ca'fer b. 'Acemî
- İbn Seffâh

⁴³⁸ ez-Ziriklî, *el- A'lâm: Kâmûsu Terâcim* (Beyrut, 1984), 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire-Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), IX/295-305; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), VI/189; Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâliler ve Ebu'l-Fazl İbnu's-Şihne'nin "El-Emâli'l-Muhıbbiyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 22-30; Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl" 21/220-222.

- Ebû Hasan Ali b. Muhammed Şahid
- İbrahim b. Muhammed b. Ebû Cerâde
- Ebû'l-'Alâ b. Selâm
- Şihâb b. Hibâl
- Ebû Hasan Ali b. Muhammed Şâhid.⁴³⁹

3.5.4. Aldığı Görevler

İbnü's- Şihne ilk olarak babasının teşvikiyle Eşketmürriyye Medresesi'nde kardeşiyle birlikte müderrislik yaparak tecrübe kazanmış, daha sonra el-Cerdikiyye Medresesi, el-Haleviyye Medresesi ve Şaz-ı Bahtiyye Medresesinde müderrislik yapmıştır. (820/1417-1418) yılında Eşketmürriye medrese müderrisi olan müellif aynı yıl Halep kazaskeri olmuştur. Daha sonra Şaz-ı Bahriyye medrese müderrisi, (836/1433) Halep Hanefî kadısı, (848/1445) ikinci kayınpederi Mısır Şâfiî başkadısı Veliyyüddin eş- Şeftî'nin desteğiyle sır kâtibi ve ordu nazırı olmuştur. (857/1453) yılında Haleviyye Medresesi ve Câveliyye medresesinde müderris ve Halep'teki Ulucamii'nin imam-hatipi olmuştur. Kendisine muhalif olanların baskıları yüzünden (857/1453) Kahire sır kâtipliği görevine atanmıştır. Sekiz ay sonra Kudüs'te ikamet etmeye mecbur bırakılmış, serbest bırakılınca Halep'e dönmüştür. (863/1459) 'da tekrar Kahire'de sır kâtipliği görevine iade edilmiştir. (866/1462) yılında Hanefî başkadılığı'na getirilmiştir. (867/1463) bu görevinden alınmış, (868/1463)'de görevine iade edilmiştir. (870/1466) tekrar görevine son verilmiştir. (871/1466)'de hadis müderrisliği görevine atanmıştır. (6 Muharrem 871/18 Ağustos 1466)'da üçüncü defa başkadılığa getirilip (11 Cemâziyelevvel 877/14 Ekim 1472)'de görevinden alınarak Kudüs'e sürülmüştür. Hayatının bu derece gel-gitli oluşu dönemindeki siyasi yapının gözler önüne serilmiş bir göstergesi olmuştur. İbnü's- Şihne son olarak (18 Cemâziyelevvel 882/ 28 Ağustos 1477)'de Şeyhûniyye Hankahı şeyhliği görevine getirilmiştir. Vefat edene kadar bu görevi yapmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁹ ez-Ziriklî, *el- A 'lâm: Kâmûsu Terâcim* (Beyrut, 1984), 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire-Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 9/295-305; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 6/189; Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnü's-Şihne'nin "El-Emâli'l-Muhıbbiyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 22-30; Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl" 21/220-222.

⁴⁴⁰ Hayreddin ez-Ziriklî, *el- A 'lâm: Kâmûsu Terâcim* (Beyrut, 1984), 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire-Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 9/295-305; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 6/189; Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnü's-Şihne'nin "El-Emâli'l-Muhıbbiyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 22-30; Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl" 21/220-222.

Kaynaklarda müellifimizin öğrencileri hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

3.5.5. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik:** İbnu's- Şihne'nin İbn Mâlik et-Tai (ö. 672/ 1274) 'nin *Elfiyye* adlı eserine yaptığı şerhtir.⁴⁴¹

3.5.6. Vefatı

İbnü's- Şihne (16 Muharrem 890/2 Şubat 1485) tarihinde Kahire'de vefat etmiş olup, kabri el-Melikü'z- Zâhir Berkuk'un türbesi yakınında olan kendi türbesine defnedilmiştir.⁴⁴²

3.6. MOLLA GÜRÂNÎ (ö. 893/1488)

3.6.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ahmed b. İsmail b. Osman b. Ahmed b. Reşîd b. İbrahim eş- Şehrezûrî el-Kûrânî'dir.⁴⁴³ Lakabı Gürânî, Kûrânî'dir. Irak'ın Şehrezûr'a bağlı (Gürân) ya da Kûrân köyünde doğduğundan bu isimle anılır olmuştur.⁴⁴⁴

3.6.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Müellifimiz Molla Gürânî'nin doğduğu tarih ve şehir hakkında çeşitli rivayetler vardır. Biz burada kaynaklarda üzerinde ittifak edilen bilgiyi vereceğiz. Molla Gürani (13 Rebiülevvel 809/28 Ağustos 1406) yılında Irak'ın Şehrezûrî'ye bağlı Kûrân ilçesinde doğmuştur.⁴⁴⁵ İlk

⁴⁴¹ ez-Ziriklî, *el- A 'lâm: Kâmûsu Terâcim* (Beyrut, 1984), 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire-Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 9/295-305; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 6/189; Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu's-Şihne'nin "El-Emâli'l-Muhıbbiyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 22-30; Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl" 21/220-222.

⁴⁴² ez-Ziriklî, *el- A 'lâm: Kâmûsu Terâcim* (Beyrut, 1984), 51; es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 1353; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire-Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 9/295-305; Şemseddin Muhammed bin b. Aburrahman es-Sehâvî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi* (Kahire- Beyrut: Dâru mektebeti'l- hayât, 1353), 6/189; Yağmur, *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu's-Şihne'nin "El-Emâli'l-Muhıbbiyye" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 22-30; Özen, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl" 21/220-222.

⁴⁴³ Memet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2007), 19.

⁴⁴⁴ Mehmet Yavuz, "IX.(XV) Asırda Arap Gramerine Dair Eser Yazan Bazı Osmanlı Âlimleri", *Şarkiyat Mecmuası* 16 (2010), 134.

⁴⁴⁵ Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 20-21; Yavuz, "IX.(XV) Asırda Arap Gramerine Dair Eser Yazan Bazı Osmanlı Âlimleri", 134; Yaşaroğlu, "Musannifek" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 31/239-240

eğitimini doğduğu şehirde alan Gürânî, Bağdat, Şam, Hasanekeyf ve Kahire'ye ilim talep etmek amacıyla seyahatler düzenlemiştir.⁴⁴⁶

3.6.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer el-Kazvî (ö. 837/1432- 1433), Molla Gürânî bu hocasından Bağdat'ta yedi kıraat, kelâm, tefsir, nahiv ve fıkıh okumuştur.
- Celâleddin el-Hulvânî
- Alâeddin Muhammed b. Muhammed el- Buhârî (ö 841/ 1438), bu hocasından Buhârî'nin *Sahîh* adlı eserini ve Irakî'nin *Elfiyye*'sini talim etmiştir.
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448)
- Zeynüddin Abdurrahman b. Muhammed ez-Zerkeşî (ö. 846/ 1442)
- Ahmed b. Ali el-Makrîzî (ö. 845/1441)
- Kemâleddin İbnü'l-Bârizî
- Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî (ö. 856/1452) hocalarından hadis, kıraat, tefsir, fıkıh ilimlerini okumuştur.⁴⁴⁷

3.6.4. Aldığı Görevler

Molla Gürânî ilk tedrisine fıkıh müderrisi olarak, Kahire'de Berkûkiyye medresesinde başlamıştır. (844/1440)'lı yıllarda İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin soyundan gelen Dımaşk Hanefî kadısı Hamîdüddin Muhammed b. Ahmed en-Nu'mânî el-Ferganî ile Molla Gürânî arasında anlaşmazlık çıkması mukabilinde, atalarına hakaret ettiği gerekçesiyle seksen değnek ile cezalandırılmış ve Şam'a sürgün edilmiştir. Burada II. Murad döneminde Molla Yegan ile tanışarak Anadolu'ya gelen Gürânî önce Edine'ye gitmiş, burada padişahların iltifata mazhar olmuş ve kendisine Bursa Kaplıca Medresesinde daha sonra yine Bursa Yıldırım medresesinde müderrislik görevi verilmiştir. Daha sonra Manisa'da Şehzade Fatih Sultan Mehmed'in hocalığı

⁴⁴⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/241-243; Taşköprizâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 83-90; Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 21-36; M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara TDV Yayınları, 2020), 30/248-250.

⁴⁴⁷ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/241-243; Taşköprizâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 83-90; Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 21-36; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 30/248-250.

görevi verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından vezirlik teklifi olsa da bu görevi almak istemediğinden daha sonra kazaskerlik görevine getirilmiştir.⁴⁴⁸

Molla Gürani Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi sırasında istişare meclisinde bulunan isimlerden biridir. Kazaskerliği sırasında vakıf idaresi ve tayinler konusunda danışmanlık yapmıştır. Ancak kaynaklara göre kendisine padişaha yakınlığıyla bilinen biri tarafından şeriata muhalif bir teklif geldiğinde bu teklifi reddedince görevinden alınmıştır (859/1455). Bu olay sonrası Hac farızası için (861/1457) yılında Mekke'ye, daha sonra Halep, Şam ve Kudüs'e gitmiştir.⁴⁴⁹

1458 yılında İstanbul'a dönen Gürânî, ikinci defa Bursa kadısı olmuştur. 1480 yılında Molla Hüsrev (ö. 885/1480)'den sonra en yüksek ilmiye makamı olan şeyhülislâmlık (İstanbul) görevine layık görülmüştür. II. Bayezid'in döneminde de davem ettirdiği görevine yaşlılığının getirdiği bir takım hastalıkları galebe gelince padişah tarafından görevinden azledilmiştir.

Molla Gürânî'nin alçak gönüllü, vakur ve meramını açıkça ifadeden çekinmeyen mizaca sahip olduğu bilinmektedir. Gûrânî, İstanbul halkına kendisini hayırla yaddettirecek iki cami, iki mescid, bir dârülhadis medresesi, dârulkurrâ, hankah, hamam, mektep ve birçok çeşme vakfetmiştir.⁴⁵⁰

3.6.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Şehzade Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1481)
- Alâuddîn Ali el- Arabî (ö. 901/1496),
- Molla Muhyiddîn el-Acemî,
- Şükrullah eş- Şîravânî (ö. 891/1486).⁴⁵¹

⁴⁴⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/241-243; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 83-90; Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 21-36; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 30/248-250.

⁴⁴⁹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/241-243; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 83-90; Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 21-36; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 30/248-250.

⁴⁵⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/241-243; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 83-90; Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 21-36; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 30/248-250.

⁴⁵¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/241-243; Taşköprizâde İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şeka'îku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Osmâniyye*, 83-90; Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 21-36; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", 30/248-250.

3.6.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *el-Muraşşah ale'l- Muvaşşah*: 889/ 1484- 1485 yılında yazılan bu eser Molla Gürânî 'nin nahiv alanındaki eserlerden biri olan İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserinin şerhi olan *el-Muvaşşah* eserinin üzerine yazdığı haşiyedir. Eser yazma olarak mahfuzdur.⁴⁵² Adı geçen haşiyenin bir nüshası Tunus'ta Dâru'l-kütübi'l-âmme (nr. 1006)'de bulunur.⁴⁵³

3.6.7. Vefatı

Molla Gürânî en son üstlenmiş olduğu İstanbul Şeyhulislamlığı görevini yaparken yaşlılık ve hastalık sebebiyle görevinden alındığından kısa bir süre sonra (Recep 893/Temmuz 1488) yılında yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. Kabri İstanbul da Aksaray ilçesinde kendi yaptırdığı caminin haziresindedir.⁴⁵⁴

3.7. ŞEMSEDDİN SEHÂVÎ (ö. 902/1497)

3.7.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Ebu Bekir b. Osman b. Muhammed es-Sehâvî'dir. Lakabı Şemsuddin, nisbesi es-Sehâvî'dir. Kendisi Mısır'ın eski yerleşim yerlerinden biri olan Garbiye bölgesindeki Sehâkent'inde yaşadığı için bu nisbeyi almıştır.⁴⁵⁵

3.7.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

es-Sehâvî (Rebîu'l-evvel 831/ Ocak 1428) tarihinde Kahire Şeyhü'l- İslâm Bulkînîn Medresesi yakınındaki Bahauddin Mahallesinde doğmuştur.⁴⁵⁶

es-Sehavî gerek mensup olduğu aile, gerekse yaşadığı çevre itibariyle ilmi temayülllerini geliştirecek bir çevrede büyümüştür. Daha dört yaşlarındayken babası onu edebiyat öğretmeni olan İsa ibn Ahmed el-Kahirî'nin yanına vermiştir. Çocukluğunun geçtiği evin hemen yanı başında dönemin Şeyhu'l-İslâmı Hafız İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448)'nin oluşu kendisi

⁴⁵² Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 34.

⁴⁵³ Yavuz, "IX.(XV) Asırda Arap Gramerine Dair Eser Yazan Bazı Osmanlı Alimleri", 135.

⁴⁵⁴ Molla Gürânî'nin kabri günümüzde, Aksaray- Topkapı arasındaki eski tramvay yolunun sol tarafında kalan kendi yaptırdığı caminin bahçesindedir. Göksu, *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*, 30.

⁴⁵⁵ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/4; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 8/2-32; Halis Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'fi's-Salâti Ale'l-Habîbi's-Şefti' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 29; Cengiz Tomar, "Sehâvî Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 36/313-316. ; es- Sehavî, *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*, 2003, 7/2-32.

⁴⁵⁶ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1/8.

için bir fırsattır, kendisi bu fırsatı değerlendirerek hocasından istifade etmiş ve öğrencisi olmuştur.⁴⁵⁷

es-Sehavî pekçok alimden çeşitli memleketlerde ilim tahsil etmiştir. Kaynaklarda onun ilim talep etmek amacıyla Mısır'dan, Şam'a, Mekke ve Medine'ye seyahat ettiği muteberdir. Beş ülkeye yolculuk yapmış, 80'den fazla şehir gezmiştir.⁴⁵⁸

3.7.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

es-Sehâvi o kadar çok âlimden ders okumuştur ki, ilim tahsil ettiği hocalarının isimleri ile ilgili 4 eser kaleme almıştır.⁴⁵⁹ 1200'e yakın hocası olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Ancak kendisinden en çok faydalandığı hocası İbn Hacer Askalâni'dir.

- İbn Hacer el- Askalâni (ö. 852/1448), es- Sehavî kendisinden *Elfiyye* adlı eseri ve şerhini defaatle okumuştur. Bununla birlikte istifade ettiği hocaları şöyledir:
- el-İzz İbnü'l- Furat (ö. 851/1447)
- İbn Hızır (ö. 852/1448)
- ez-Zeyn es- Sendebîsî (ö. 852/1448)
- ez-Zeyn Rıdvanu'l- Ukbâ (ö. 852/1448)
- Abdüsselâm el- Bağdâdî (ö. 889/1484)
- İbnü'd- Deyrî (ö. 867/1463)
- İbnü'l- Bulkıni (ö. 868/1464)
- eş-Şerefu'l- Münâvî (ö. 871/1467)
- et-Tâkî eş- Şumunnî (ö. 872/1467)
- İbnü Esed (ö. 872/1467)
- İbn İmâm el-Kâmilîyye (ö. 874/ 1469)
- el-Kâdî Ebu'l- Berekât el-Hanbelî (ö. 876/1471)

⁴⁵⁷ Halis Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'î's-Salâti Ale'l-Habîbi's-Şefti' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* 32.

⁴⁵⁸ Halis Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'î's-Salâti Ale'l-Habîbi's-Şefti' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* 32.

⁴⁵⁹ Halis Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'î's-Salâti Ale'l-Habîbi's-Şefti' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* 32.

⁴⁶⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 1, 8.

- İbn Kutluboğa Kasım el-Hanifi (ö. 879/1474)
- el-Emîn el- Aksaraî (ö. 880/1475)
- Muhibbüddin İbnü's- Şihne (ö. 890/1485)⁴⁶¹
- Bedrüddin Ayni (ö. 855/1451)
- Celalüddin Muhammed b. Ahmed Mahalli (ö. 874/ 1469)
- Kemalüddin b. Hümam (ö. 861/1457)
- Kafiyeçi (ö. 879/ 1474).⁴⁶²

3.7.4. Aldığı Görevler

es-Sehâvî küçük yaşta öncelikle müftülük vazifesi yapmaya başlamış, hocaları el-Kafiyeçi (ö. 897/14919) ve el-Münâvî (ö. 871/ 1467)'nin icazetiyle fetvalar vermiştir.

es-Sehâvî'nin hayatında ihraz ettiği en büyük vazife muallimlik olmuştur. Mekke ve Medine'de kaldığı dönemde evinde muallimlik yapmıştır. Daha sonra Fâdiliyye Medresesi, Kâmilîyye Hadis Medresesi, Eski Zâhiriyye Medresesi, Berkukiyye Medresesi, Sargatmaşiye Medresesi'de çeşitli zamanlarda dersler okutmuştur. (870/1466) Mekke'de ilk eğitimini vermiş, (885/ 1480) yılında ikinci eğitim (887/ 1482'e kadar), (892/1487) yılında üçüncü, (894/ 1489'a kadar), (896/1491) yılında ise dördüncü eğitimini yapmak amacıyla ikametini yapmış ve burada birçok eğitim vermiştir. Bu tarihler arasında 2- 3 sene gibi Mekke'de kalıp memleketine geri dönmüş sonra tekrar gelmiştir. En son verdiği eğitim (896/ 1491) yılında başlamış (901/ 1496) yılına kadar sürmüştür.⁴⁶³

Daha sonra çeşitli camilerde imam ve hatiplik görevlerinde bulunarak namaz kıldırması ve hutbe irad etmiştir. Kaynaklarda, Mescid-i Haram'a gittiğinde orada namaz kıldırıldığı, Tacuddîn Musâ Cami, el-Hâtîrî Cami ve el-Ğîmârî Cami'nde hutbeler verdiği geçmektedir.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'fi's-Salâti Ale'l-Habibi's-Şefî' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 32.

⁴⁶² Abdurrahim Arslan, *Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es- Sehâvî'nin (902/ 1496) Hayatı, Eserleri ve Tarih Savunmasına dair el-İ'lân Bî't- Tevbih Limen Zemme't- Tarih Adlı Eseri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 5.

⁴⁶³ Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'fi's-Salâti Ale'l-Habibi's-Şefî' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 29-41.

⁴⁶⁴ Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'fi's-Salâti Ale'l-Habibi's-Şefî' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 29-41.

es-Sehâvî Sabukıyye Kütüphanesi, el-Hâtîrî Cami Kütüphanesi ve Menkudemriyye Kütüphanesinin kütüphane sorumluluklarını bir dönem almıştır.⁴⁶⁵

3.7.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 905/1499)
- Hasan et-Tûlûnî (ö. 923/1517)
- Huncî (ö.927/1521)
- İbn Abdüsselâm el-Menûfî (ö. 931/1525)
- İzzeddin İbn Fehd
- Muhibbüddin İbn Fehd
- İbn Kasım el-Gazzî
- İbnü'l-Kerekî
- Seriiyyüddin İbnü's-Şihne (ö. 921/1515)
- Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî
- Muhammed b. Ebü'l-Feth⁴⁶⁶

3.7.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- *el-Ecvibetü'l-merziyye fîmâ sü'ile 'anhü mine'l-ehâdissi'n-nebeviyye*: es-Sehâvî bu eserini Arap dili, hadis, fıkıh, tarih, terâcim gibi ilimlerle ilgili kendisine sorulan sorulara cevap niteliğinde yazmıştır.⁴⁶⁷

3.7.7. Vefatı

es-Sehâvî'nin nerede ve ne zaman vefat ettiğiyle ilgili çeşitli rivayet ve yorumlar vardır. Biz burada en isabetli ve muteber kabul edilen tarihi vereceğiz. Müellifimiz (Şaban ayı 902/Nisan 1497)'de Medine'de vefat etmiş, İmâm Malik'in (ö. 179/795) yanına Bakî Kabristanına defnedilmiştir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Aydemir, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el- Kavlü'l- Bedî'î's-Salâti Ale'l-Habîbi's-Şefî' Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 29-41.

⁴⁶⁶ Tomar, "Sehâvî Şemseddin", 36/313-316.

⁴⁶⁷ Tomar, "Sehâvî Şemseddin", 36/313-316;

⁴⁶⁸ eş-Şevkânî, *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*, 2/184.

3.8. HALİD B. ABDULLAH EZHERİ (ö. 905/ 1499)

3.8.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ebu'l- Velîd Zeynu'd-dîn Hâlid b. 'Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ahmed el-Vakkâd el-Ezherî el-Cercî veya Cercevvî veya Cercâvî'dir. el-Ezherî lakabını Mısır'da Câmîu'l-Ezher'deki görevinden dolayı almış olabileceği düşünülmektedir. Vakkâd lakabını ise kandil yakma görevi münasebetiyle aldığı söylenmektedir.⁴⁶⁹

3.8.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Hâlid el-Ezheri (838/1434) yılında Mısır'ın Sa'id bölgesindeki Cerce şehrinde doğmuştur. Küçük yaşlarda ailesi ile beraber Kahire'ye yerleşmiştir. Aslında el-Ezheri'nin eğitim hayatı biraz geç başlamıştır, ancak kendisinin göstermiş olduğu yoğun gayret ve çaba sonuç vermiş döneminin tanınan âlimleri arasında yer almıştır. Özellikle Arap dili alanında yazdığı eserler önemlidir. Öğrenim hayatına başlamasında etken olan bir olay şöyledir; el-Ezheri bir gün el-Ezher medresesinin kandillerini yakmak isterken, kandili tutuşturmak için hazırladığı fitil öğrencilerden birinin kitabına düşüp kitap yanınca, talebe kendisini cahillikle itham etmiştir. Bu olay el-Ezherinin öğrenmekten uzak geçirdiği hayatının bir sonu ve yeni ilmi tecrübeler için miad olmuştur. Bu olay sonrası kandil yakma görevinden ayrılan Ezherî ilk olarak Kur'an-Kerim'i ezberlemiş daha sonra Kahire'deki medreselerde *Umde*, *Mahtasarı Ebî Şuca*, *Minhâc* gibi temel eserleri talim etmiştir. Arap dilinin meâni, beyan, sarf, nahiv gibi ilimlerinin öğrenmekle birlikte, hesap, feraiz gibi ilimleri de tahsil etmiştir.⁴⁷⁰

3.8.3. Hocaları ve Aldığı Dersler⁴⁷¹

- Abdüddâim b. Ali el-Ezherî (ö. 870); fıkıh ve tecvid ilmi,
- Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467); Arap dili ve edebiyatı, fıkıh,
- Ahmed b. Muhammed eş-Şümunnî (ö. 872/1468); Arap dili, hadis, tefsir,
- Muhammed b. Abdulmun'im el-Cevcerî (ö. 889/1484); nahiv, beyan, mantık,
- Ali b. Abdullah es-Senhûrî (ö. 889/1484); nahiv, sarf, Arap dili,

⁴⁶⁹ Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 3/171; Lütfi Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezli Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 9-10.

⁴⁷⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 3/171-172.

- Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî (ö. 902/1497); fıkıh, Arap dili, tefsir ilimlerini öğrenmiştir.
- Ebu'l-Cûd Dâvud b. Süleyman el-Malikî (ö. 863/1458)
- Ya'îş el-Mağribî (ö. 864/1459)
- Fahru'd-dîn Osman b. Abdillâh el-Muksî (ö. 877/1472)
- Emînü'd-din Yahya b. Muhammed el-Aksarâyî (ö. 880/1475)
- Tağriberdî el-Kâdirî (ö. 823/1420)
- İbrahim el-Aclûnî (ö. 828/ 425)
- ez-Zeynü'l-Mardînî (ö. 829/1426)
- Şihâb es-Süceynî (ö. 839/1436)
- ez-Zeynü'l-Ebnâsî (ö. 852/1448)⁴⁷²

3.8.4. Aldığı Görevler

el-Ezherî'nin Kahire'deki tedris faaliyetinin vefatına kadar devam ettiği bilgisi dışında kaynaklarda başkaca bir bilgiye rastlayamadık.

3.8.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Şihâbüddîn el-Kastallânî (ö. 923/1517)⁴⁷³
- Muhammed b. Hilâl en-Nahvî (ö. 933/1527)⁴⁷⁴
- Ahmet b. Yunus eş-Şelebî (ö. 947/1540)⁴⁷⁵

3.8.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- **Temrînü't-tullâb ilâ sinâ'ati'l-i'râb:** el-Ezherî bu eserini İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye* adlı eseri hakkında yazmış, eserde kapalı kalan kısımları açıklığa kavuşturmuştur.

⁴⁷² es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 3/171-172; Nesibe Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsîlû't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018), 10-14.

⁴⁷³ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 2/103-104; Necmüddin Muhammed b. Muhammed Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşire*, 1/128-129.

⁴⁷⁴ Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşire*, 1997, 1/68-69.

⁴⁷⁵ Necmüddin Muhammed b. Muhammed Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşire*, 2/116.

- **Şerhu'l-Âcurrûmiyye:** el-Ezherî bu eseri *el-Mukaddimetü'l- Âcurrûmiyye* adlı esere şerh olarak yazmıştır.⁴⁷⁶
- **et-Tasrîh bi mazmûni't-Tavzîh (Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavzîh):** Müellef bu eseri İbn Mâlik'in *el-Elfiyye* adlı eseri üzerine İbn Hişâm en-Nahvî'nin yazdığı şerh olan *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı esere haşiye olarak yazmıştır.⁴⁷⁷
- **Mûsilü't-tullâb ilâ Kavâ'idi'l-İ'râb**
- **el-Mukaddimetü'l-Ezheriyye fî ilmi'l-Arabiyye:** el-Ezherî'nin kaleme aldığı bu eser, Arap dilinin gramer kurallarını özetleyen nahiv kitabı olması dolayısıyla müellifimizin en önemli eseri kabul edilir.⁴⁷⁸
- **Şerhu'l-Ezheriyye fî ilmi'l-Arabiyye:** el-Ezherî bu eserini kendi yazmış olduğu *el-Mukaddimetü'l-Ezheriyye fî 'ilmi'l- 'Arabiyye* adlı eserine şerh olarak yazmıştır.⁴⁷⁹
- **Mûsilü'n-nebûl ilâ nahvi't-Teshîl:** bu eserde el-Ezherî, İbn Mâlik'in et-Tâî'nin *el-Fevâid* ve *el-Makâssid* adlı eseri üzerine açıklamak amacıyla telif ettiği *Teshîlü'l-Fevâid* ve *Tekmilü'l-Mekâssid* adlı eserine şerh olarak yazmıştır.⁴⁸⁰
- **İ'râbü'l-Âcurrûmiyye:** (Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 2859, varak 30^b- 44^b).
- **Şerhu'l-Kâfiye**
- **Şerhu'l-'Avâmili'l-mi'e:** el-Ezherî bu eseri Abdülkahir el-Cürçânî'nin *el-'Avâmili'l-mi'e* adlı eserine şerh olarak yazmıştır.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Ahmet Turan Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1995), 12/64-65; Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*, 15-21; Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, 11.

⁴⁷⁷ Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", 12/64-65; Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*, 15-21; Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, 11.

⁴⁷⁸ Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", 12/64-65; Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*, 15-21; Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, 11.

⁴⁷⁹ Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", 12/64-65; Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*, 15-21; Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, 11.

⁴⁸⁰ Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", 12/64-65; Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*, 15-21; Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, 11.

⁴⁸¹ Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", 12/64-65; Özak, *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-İ'râb Adlı Eseri*, 15-21; Özbey, *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği*, 11.

3.8.7. Vefatı

el-Ezherî (19 Muharrem 905/26 Ağustos 1499) tarihinde, 67 yaşında hacdan dönerken Kahire yakınlarında Kalyûbiyye iline bağlı Birketü'l- Hacc beldesinde vefat etmiştir.⁴⁸²

3.9. SUYÛTÎ (ö. 911/ 1505)

3.9.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Müellifin kendi eserinde ifade ettiği ve kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler çerçevesinde tam adı Ebu'l- Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. el-Kemâl Ebî Bekir b. Muhammed b. Sâbıkıddîn b. el-Fahr Osman b. Nâzıreddîn Muhammed b. Seyfiddîn Hıdır b. Necmiddîn Ebî's- Salâh Eyyûb b. Nâsıreddîn Muhammed b. eş-Şeyh Hümâmıddîn el-Hümâm el-Hudayrî, el-Esyûtî'dir. Suyûtî daha küçükken babası Kemâleddin Ebû Bekir vefat etmiştir.⁴⁸³ Annesinin Türk veya Çerkez asıllı olduğu söylenir. Müellifimizin en çok bilinen lakabı Suyûtî'dir. Bu isim atalarının Mısır'ın yukarısında bulunan Asyut'ta yaşaması ve babasının orada kadılık yapması münasebetiyle verilmiştir.⁴⁸⁴

3.9.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Celâleddin es-Suyûtî (1 Recep 849/3 Ekim 1445) tarihinde Kâhire'de doğmuştur. Küçük yaşta yetim kalan Suyûtî'nin ilim tahsilinde babasının medrese arkadaşlarının desteği oldukça önemlidir. es-Suyûtî küçük yaşlarda Kur'an'ı hatmetmiş, tefsir, fıkıh, hadis, Arap dili gibi çeşitli alanlarda dersler almıştır. Hayatı genel itibarıyla, hac farızasını yerine getirmek için çıktığı yolculuk haricinde, Kahire şehri sınırlarında geçmiştir.⁴⁸⁵

3.9.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)
- Kemal Bin el-Hümam (ö. 861/ 1457)⁴⁸⁶

⁴⁸² Hâlid b. Abdullah Ezherî, *Şerhu't- Tarîh 'ala't- Tavdîh thk. Muhammed Basil 'Uyûnu's- Savd* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 1, 5-7; Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah"11.

⁴⁸³ Celâleddin Suyûtî, *Hüsnu'l- Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l- Kâhira* (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1967), 1/ 335; Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2010), 38/ 202-204; es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*, 4/ 65.

⁴⁸⁴ Arzu Öztürk, *Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 10; Salih İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-i Cerler: Üşmûnî ve Suyûtî Özelinde* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 16.

⁴⁸⁵ İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-i Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 17.

⁴⁸⁶ Öztürk, *Süyûtî'nin Ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*, 14-18; Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

- Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî (ö. 864/1459)⁴⁸⁷
- Şehâbeddin eş-Şârimîsâhî, Suyûtî bu hocasından feraiz ilmi okumuştur.⁴⁸⁸
- Şemseddin Muhammed b. Mûsâ el-Hanefî
- Şemseddin Muhammed b. Sa'd b. Halîl el-Merzübânî el-Hanefî, es-Suyûtî bu hocasından Arap Dili noktasında çok istifade ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁹
- Kadîlkudât eş-Şeyh Alemuddîn Sâlih b. Ömer b. Reslân el-Kinânî el-Bulkînî (ö. 868/1464), es- Suyûtî bu hocasından Şafîî fikhını okumuştur.⁴⁹⁰
- Ebû Zekeriyâ Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Haddâdî el-Münâvî el-Kahirî (ö. 871/1467), bu hocasından hadis ilmi okumuştur.⁴⁹¹
- Kâdîlkudât İzzeddin el-Kinânî
- Abdülazîz b. Muhammed el-Mikâtî
- Seyfüddîn el-Hanefî Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kutluboğa el-Bektemurî (ö. 881/1476), bu hocasından İbn Mâlik et-Tâî'nin *Elfiyye*'sini ve Zemahşerî'nin *Keşşaf* adlı eserini okumuştur.
- eş-Şeyh Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman b. Said b. Me'sud Ebû Abdillâh er-Rûmî el-Hanefî el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), bu hocasından sarf, nahiv, belâgat, tefsir ve hadis gibi ilimleri okumuştur.⁴⁹²
- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed eş-Şümunnî el-İskenderî el-Hanefî (ö. 872/1467), bu hocasından Arap dili, hadis ve meani ilimleri okumuştur.⁴⁹³

⁴⁸⁷ Suyûtî, *Hüsnü'l- Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l- Kâhira*, 1/ 478.

⁴⁸⁸ Özkan, "Süyûtî", 38/202-204.

⁴⁸⁹ Özkan, "Süyûtî", 38/188-198; Süyûtî, *Mu'terekü'l-aqrân fî i'câzi'l-Kur'an*, (Dâru'l- Fikrî'l- Arabî 1/41,42,151,152,527,629; Süyûtî, *Mu'terekü'l-aqrân fî i'câzi'l-Kur'an*, 2/86, 101, 112, 133, 143, 324, 337, 405, 426, 442, 478, 560, 631, 640, 654, 655; Süyûtî, *Mu'terekü'l-aqrân fî i'câzi'l-Kur'an*, 3/220, 273, 324, 365, 379, 496-497, 625-626.

⁴⁹⁰ Suyûtî, *Hüsnü'l- Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l- Kâhira*, (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967)1/ 444-445; Suyûtî, *el-Müncem fî'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's-Suyûtî. thk. İbrahim Bacîş Abdulmecid* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995), 125.

⁴⁹¹ Suyûtî, *Hüsnü'l- Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l- Kâhira*, 445.

⁴⁹² Suyûtî, *et-Tehaddüs bi Ni'metillâh. thk. Elisabeth Mary Sartain* (Cambridge: Cambridge University, 1975), 242-243; Suyûtî, *el-Müncem fî'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's-Suyûtî. thk. İbrahim Bacîş Abdulmecid*, 183; Suyûtî, *Hüsnü'l- Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l- Kâhira*, 1/ 338,17.

⁴⁹³ Öztürk, *Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*, 14-18; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-i Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2023) 17-19; Özkan, "Süyûtî"; 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 10/465-466. Öztürk, *Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına*

3.9.4. Aldığı Görevler

es-Suyûtî ilk icazetini 866/ 1462 yılında üstadı Şemseddin es-Sîrâmî'den Arapça tedrisi için, ikinci icâzetini üstadı Bulkinî'den fetva verme ve ders okutmak için almıştır.⁴⁹⁴

(9 Zilkade 867/26 Temmuz 1463) 'de Şeyhu Camii'de 17-18 yaşlarında ilk dersini vermiştir. Yine Suyûtî'nin ilk olarak Şayhûniyye Medresesinde fıkıh dersleri ile tedris hayatına başladığı ifade edilmektedir. Onun eğitimine sadece talebeleri değil dönemin önemli âlimleri de katılmıştır.⁴⁹⁵

Daha sonra babasının da ders verdiği Tolunlular Cami'nde hadisleri kayda geçirmiş ve fetva vermiştir. Sonrasında Şeyhûniyye Medresesinde dönemin sultanı Sultan Kayıtbay ile arası bozulana kadar idarecilik ve hocalık yapmıştır. Sultan Kayıtbay ile arasının bozulma sebebi olarak kendisinin maaşını almak için Sultanın huzuruna çıkma düşüncesinin âlimin asaletine gölge düşürmesi düşüncesi sebebiyle görevinden azledildiği ifade edilir. Sultanın ölümü sonrası Baybarsiyye Hankâhı'nda şeyhlik görevine atanmıştır. Burada da sebebine vakıf olamadığımız bir durumdan topluma olan güveni sarsılan Suyûtî, Nil nehri kıyısında uzlete çekilmiş vefatına kadar son beş yılını burada geçirmiş ve hayatını ilme adanmış vefatına kadar toplamda beş yüzden fazla eser yazmıştır.⁴⁹⁶

3.9.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî el-Alkamî (ö. 969/1561-62)
- Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî (ö. 945/1539)
- Abdülkâdir b. Muhammed eş-Şâzelî el-Mısırî (ö. 935/1529)
- Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Tolun ed-Dımaşkî el-Hanefî (ö. 953/1546)

İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği, 14-18; İsgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 17-19; Özkan, "Süyûtî"; İbn 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb 'İsâmu d-dîn Ebu l'hayr Ahmed Efendi Taşköprülü- zâde Eş-Şeka'ikun- Nu'maniye fi Ulema'i d-Devleti l-'Osmaniye* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985), 10/465-466.

⁴⁹⁴ 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 10/76-79.; Öztürk, *Süyûtî'nin Ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*, 12-14.

⁴⁹⁵ 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 10/76-79.; Öztürk, *Süyûtî'nin Ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*, 12-14.

⁴⁹⁶ 'Imâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 10/76-79.; Öztürk, *Süyûtî'nin Ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*, 12-14.

- Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî (ö. 930/1524)⁴⁹⁷
- Zeynüddin İbnü's-Şemmâ' (ö. 861/1457)
- Hasan b. Ali el-Kaymerî
- Ebü'l-Hasen Nüreddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Menûfî el-Mısrî (ö. 939/1532)
- Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Kasım b. Muhammed en-Neşşâr el-Ensarî (ö. 938/1531).⁴⁹⁸

3.9.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

3.9.6.1. Nahiv ve sarf ilmi ile ilgili eserleri

- ***el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv***: Suyûtî'nin nahv alanında yazdığı en önemli eserlerinden biridir, nitekim bu eseri için “benzeri yazılmamıştır” demiştir.⁴⁹⁹
- ***el-İktirâh fi usûli'n-nahv ve cedelih***: Suyûtî'nin önemli eserlerindendir. Bir mukaddime ve yedi bölümden oluşur.
- ***Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik (el-Behcetü'l-merzıyye)***: Suyûtî es- Seyfî's- sakil alâ Şerhi İbn 'Akil adlı haşiye ile Bahâeddin İbn Akil şerhini birleştirerek bu eseri ortaya koymuştur.
- ***el-Ferîde fi'n-nahv***: Suyûtî bu eseri (885/1480)'de kaleme almıştır. *Elfiyye* üzerine yazılan esere daha sonra *Metâli'u- sa'ide* adında bir şerh yazmıştır.⁵⁰⁰
- ***Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb***: Bu eser İbni Hişam'ın *Muğni'l- lebîb* adlı eserine şerh olarak yazdığı ve şevahitlerini açıkladığı eseridir.
- ***Şerhu'l-Kasîdeti'l-Kâfiye***: Suyûtî'nin bu eseri, İbn Mâlik'in *el-Kafiye* adlı eserine dayandırdığı, (657/1259) yılında yazılan bir manzumenin şerhidir.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ Öztürk, *Süyûtî'nin Ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*, 18-21.

⁴⁹⁸ Özkan, “Süyûtî”, 38/188-198.

⁴⁹⁹ Bu eser Hasan b. Ahmed el- Hanefî tarafından Haydarâbat / 1898 [2. baskısı 1940], Fâyiz Tarhînî tarafından Beyrut'ta 1404, 1984'de ve Kahire 2003'de, Gureyd eş- Şeyh tarafından Beyrut 2007'de neşredilmiştir. Özkan, “Süyûtî”, 38/195.

⁵⁰⁰ Özkan, “Süyûtî”, 38/195; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 19-21; Özkan, “Süyûtî”, 38/195; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 19-21.

⁵⁰¹ Özkan, “Süyûtî”, 38/195; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 19-21; Özkan, “Süyûtî”, 38/195; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 19-21.

- **eş-Şem 'atü'l-muzî'e fî 'ilmi'l- 'Arabiyye:** es-Suyûtî'nin ilk eserlerinden olan bu eser iki varaktan oluşan muhtasar bir eserdir.
- **el-Ahbârü'l-mervîyye fî sebebi vaz'i'l - 'Arabiyye:** Arap dilinin tarihi sürecinden bahsettiği eseridir.
- **el-Münâ fî'l-künâ:** Bu eseri Suyûtî, İbnü'l- Esîr'in (ö. 606/1210) *el-Murassa* adlı eserinin künyeler adlı bölümünün özeti mahiyetinde yazmıştır.

3.9.6.2. Belâgatle ilgili eserleri

- **'Ukûdü'l-cümân fî'l-me'ânî ve'l-beyân:** Bu eseri Suyûtî Hatîb el- Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsü'l- Miftâh* adlı eserini manzum olarak kaleme almıştır.
- **Nazm (Tanzîm)ü'l-bedî' fî medhi's-şefî:** Bu eser aslen Peygamberimiz (s.a.s)'e yazılan methiye olan İbn Hicce'ye ait *el-Bedî* adlı eserin nazîresidir. Eser 133 beyit ve 147 bedî sanatını ihtiva eder.
- **Cene'l-cinâs:** Suyûtî bu eserini cinas sanatı üzerine yazmıştır.⁵⁰²

3.9.7. Vefatı

(19 Cemâziyelevvel 911/18 Ekim 1505) tarihinde Cuma günü sabah Kahire'de altmış iki yaşında iken vefat etmiş olup kabri Bâbü'lkarâfe dışında babasının kabrinin yanındaki mekana defnedilmiştir.⁵⁰³

3.10. ZEKERİYYA ENSARÎ (ö. 926/1520)

3.10.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Asıl adı Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekariyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekariyyâ el-Ensârî es-Süneykî el-Kahîrî el- Ezherî eş- Şafîî el-Hazrecî'dir.⁵⁰⁴ Nesebi Medine'deki Hacrec kabilesine dayandığından Hazrecî'dir. Şeyhu'l- İmam, el- Hâfız, Şeyhu'l- İslâm, Zeynuddin, Şeyhu meşayihî'l- İslâm lakaplarıdır. es- Süneyki lakabını da Mısır'ın Bilbeys ile el-Abbase arasında

⁵⁰² Özkan, "Süyûtî", 38/195; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 19-21; Özkan, "Süyûtî", 38/195; İşgüzar, *Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*, 19-21.

⁵⁰³ 'Imâd, *Şezerâtü 'z-Zeheb*, 10/ 78-79; Özkan, "Süyûtî", 38/189.

⁵⁰⁴ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 3/234; Ahmet Özel, Cengiz Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/212.

olan Süneyke beldesinde doğduğu için almıştır.⁵⁰⁵ Soyunun Hazrec kabilesinden sahâbî Hubâb b. Munzir'e dayandığı söylenir.⁵⁰⁶

3.10.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

Ensârî'nin doğum tarihi hakkında çeşitli ihtilaflar ancak genel kabul Zekeriyya el-Ensârî'nin (824/1421) yılında Süneyke beldesinde doğmuş olduğudur.

İlk eğitimini doğduğu belde Süneyke'de alan Ensârî küçük yaşlarda Kur'an'ı ezberlemiş, babasının vefatı sonrası ise annesi tarafından (841/1437) yılında Kahire'ye ilim tasili için gönderilmiş ve el-Ezher'e katılmıştır. el-Ezher'de İslamî ilimlerden pekçoğunu okumuş ve birçok metin ezberlemiş genç yaşlarda icazet alıp medreselerde ders ve fetva vermeye başlamıştır.⁵⁰⁷

3.10.3. Hocaları

- Şehâbeddin İbnü'l-Mecdî (ö. 850/1447)
- İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)
- Rıdvân b. Muhammed el-Ukbî (852/1448)
- Kemâleddin İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)
- Salih b. Ömer el-Bulkînî (ö. 868/1464)
- Takıyyüddîn eş- Şümünnî (ö. 872/1468)
- Şeref Musa b. Ahmed es-Subkî (ö.840/ ?)
- Şemsüddîn Muhammed b. Ali el-Bedşînî (ö. 846/?)
- Ebû'l-Abbas Ahmed b. Recep al-Kâhirî
- Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hicazî
- Şemsüddîn Muhammed b. İsmail el-Vefâî
- Sâlih b. Sirâcuddîn el-Bulkînî (ö. 868/1464)

⁵⁰⁵ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 44/212; Yusuf Ataev, *Zekeriyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Büyükü'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019) 7.

⁵⁰⁶ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 44/212.

⁵⁰⁷ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 44/212-214.

- Muhyiddin Kâfiyeci (ö. 879/1474)⁵⁰⁸
- Muhammed b. Ali el-Kâyâtî (ö. 850/1447)
- Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (871/1466)
- Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne el-Halebî (ö. 890/ 1485)
- Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/ 1459)
- Şerefeddin İbnü'l-Haşşâb⁵⁰⁹
- Abdurrahman b. Anber b. Ali b. Ahmed b. Yakup el-Faradi (ö. 864/ 1459)
- Abdurrahman b. Ahmed b. Ayyaş el-Mukri (ö. 853/ 1449)
- Kemalettin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Barizi (ö. 856/ 1452)
- Muhammed b. Ahmed el-İmad el-Akfehşi (ö. 867/ 1462)
- el-İmam Şemsettin Muhammed b. Ahmed eş-Şirvani (ö. 892/ 1486)⁵¹⁰

3.10.4. Aldığı Görevler

Zekeriyya el-Ensârî ilmi ile yaşadığı coğrafyada tanınmaya başlayınca kendisine birtakım görev teklifleri gelmiştir. Bunlardan bazılarında gönüllü olduğu, bazılarında ise mecburiyetten görev aldığı bilinmektedir. Ensârî'nin almış olduğu görevlerden ilki Camiu'z-Zahir Şeyhliği'dir. Daha sonra Camiu'l-İlm b. el-Cey'an ve Mescidü't-Tavaşi İlm-u Dar şeyhliği, Zahir Hoş kadem döneminde Sabikiyye Medresesinde fıkıh müderrisliği görevi, et-Taki el-Hısnî'nin vefatından sonra 881 yılında İmam Şafî makamı yakınında bulunan Salahiyye Medresesi Şeyhliği, Cemaliye Medresesi şeyhliği, Karafe ve bütün vakıflarının denetimi, Salahiye Medresesi Evkaf denetim görevini, son olarak (6 Recep 886/ 31 Ağustos 1481)'de Şafii Kadı'l-Kudatlığı görevini yapmıştır.⁵¹¹ Bu son üstlendiği görevi takatten düşene kadar (904 Ramazan/ Nisan 1499) (tarihine kadar) devam ettirmiş sonra Sultan'dan azlini istemiştir. Bir ara Sultan Tomanbay tahta çıkınca tekrar kadı'l- kudatlığa getirildiğini (1 Şevval 906/20

⁵⁰⁸ Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi a'yâni'l mieti'l- âşire*. (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 3/1/ 198-202; Mesut Akdoğan, "Zekeriyya el-Ensârî'nin Tasavvufî Yönü ve Düşünce Dünyasında Tasavvuf" (Erişim: 30 Kasım 2024).

⁵⁰⁹ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 212-215; Nurettin Yıldırım, "Şeyhü'l-İslâm Zekariyyâ el-Ensârî'ye Nispeti Hatalı Eserler". *Mütefekkir- Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 10/20 (Aralık 2023). 572.

⁵¹⁰ Ataev, *Zekeriyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Büyü'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*, 10-13.

⁵¹¹ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, III/237; Ataev, *Zekeriyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Büyü'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*, 10.

Temmuz 1501), (8 Zilhicce/25 Temmuz)'da tekrar azledildiğini, vefatına kadar telif işleriyle meşgul olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹²

3.10.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Oğlu Sâlih Nuruddîn,
- Fahraddin Osman es-Sinbati eş-Şafii (ö 937/1530)⁵¹³
- Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Mahmut İbnu'l-Furfur (ö.937/1530)⁵¹⁴
- Şehâbeddin Ahmed b. Ahmed er-Remlî (ö. 957/1550)⁵¹⁵
- Nasıruddin Muhammed b. Salim et-Tablavi (ö.966/1558)⁵¹⁶
- Abdulvahhab b. Ahmed Şa'rani (ö. 973/1565)⁵¹⁷
- Şihabuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemi (ö. 974/1567)⁵¹⁸
- Şemsüddin Hatib eş-Şerbini (ö. 977/1570)
- Muhyiddin Abdulkadir el-Kahiri eş-Şafii, İbnu'n-Nakıb (ö.922/1516)
- Hamza b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebubekir en-Naşiri el-Yemeni eş-Şafii (ö. 926/1519)
- Tacuddin Abdulvahhab ed-Dencihi el-Mısri eş-Şafii (ö. 932/ 1525)
- Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Kefersusi eş-Şafii (ö.932/ 1525)
- Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisi eş-Şafii, İbnu'l-Uceymi (ö.938/ 1531)
- Bahauddin Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Fasi el-Ba'li eş-Şafii (ö. 941/1534)
- Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Hanefi, İbn-i Humare (ö.953/ 1546)

⁵¹² Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 212-215.

⁵¹³ 'Imâd, *Şezerâtü 'z-Zeheb*, ts., 10/310-311.

⁵¹⁴ el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi a'yâni'l mieti'l- âşire.*, 3, 2/22.

⁵¹⁵ 'Imâd, *Şezerâtü 'z-Zeheb*, ts., 10/454-455.

⁵¹⁶ 'Imâd, *Şezerâtü 'z-Zeheb*, ts., 10/506-507.

⁵¹⁷ el-Ğazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bi a'yâni'l mieti'l- âşire.*, 3/157.

⁵¹⁸ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 212-215.

- Bedrüddin Ebu el-Berekat Muhammed b. el-Kadı Radıyuddin el-Amiri el-Kureşî eş-Şafîi (ö.984/ 1576)
- Bakesir Abdulmuti b. Şeyh Hasan b. Şeyh Abdullah el-Mekki el-Hadrami (ö.989/1581)
- Şihabuddin Ahmed b. Şeyh Bedrettin el-Abbasi el-Mısri eş-Şafîi (ö.992/1584)⁵¹⁹
- Bedreddin el-Gazzî (ö. 936/1530)
- Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bekrî (ö. 898/1493)
- İbnü'n-Nakib el-Halebî (ö. 971/1563)
- Ömer b. Ahmed eş-Şemmâ' el-Halebî (ö. 936/1529)
- Şehâbeddin Ahmed Amîre el-Burullusî
- Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565)
- Şemsüddîn er-Remlî (ö.1004/1596).⁵²⁰

3.10.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

- ***Büluġu'l-ereb bi şerh-i şüzürî'z-zeheb:*** Ensârî bu eserini, İbn-i Hişam el- Ensârî'in (726) *Şüzürü'z- Zeheb* adlı eserine şerh olarak yazmıştır.⁵²¹
- ***et-Tuhfetü'l-aliyye fî'l-hutabî'l-minberiyye***⁵²²
- ***ed-Düreru's'seniyye fî şerh-i'l-Elfiye:***⁵²³ Ensârî bu eserini İbn Malik'in (ö.672) *Elfiye* adlı eserine Bedrettin Muhammed b. Malik (ö. 686)'in yazdığı *Şerh 'ul Elfiyye* adlı esere haşiye olarak yazmıştır.
- ***Aksa'l-emani fî ılmı'l-beyan ve'l-bedü ve'l-meanî***⁵²⁴: Bu eseri Ensârî, Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'l- Miftâh* adlı eserine muhtasar olarak yazmıştır.
- ***Fethu münezzilî'l-mesânî (Fütûhu münezzilî'l-mebânî) bi-şerhi Aksa'l-emânî:*** Bu eseri Ensârî *Aksa'l-emani fî ılmı'l-beyan ve'l-bedü ve'l-meanî* adlı eserine şerh olarak kaleme almıştır.

⁵¹⁹ Ataev, *Zekariyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Büyû'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*, 14-16.

⁵²⁰ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 44/212-213.

⁵²¹ Muhammed Emin Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâu'l- Müellifin ve Asaru'l-Musannifin* (Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.) 1/ 374.

⁵²² Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin Esmâu'l- Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, 1/ 374.

⁵²³ es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l- lâmi' li ehli karni't-tâsi'*, 3/236.

⁵²⁴ Tarık Yusuf Cabir, *Cuhud-u Şeyhülislam Zekariya el-Ensari fî'l-Fıkhı's-Şafîi* (Amman: Daru'n-nuri'l-mübin, ts.), 63.

- *el-Menâhicü'l-kâfiye fî şerhi's-Şâfiye*: Ensâri, Cemâleddin İbn Hâcib'in *Şâfiye* adlı sarf ilmine ait eserine şerh olarak bu eseri yazmıştır.⁵²⁵

3.10.7. Vefatı

Zekeriyya el-Ensârî (3 Zilhicce 926/14 Kasım 1520) Çarşamba günü Kahire'de vefat etmiş olup, cenaze namazı ilk Mısır beylerbeyi Hayır Bey tarafından Camiü'l- Ezher'de kıldırılmıştır. Kabri Karâfe Mezarlığı'nda İmam Şafî'nin kabrinin yanındadır.⁵²⁶

3.11. İSÂMUDDİN EL-İSFERÂİYİNÎ (ö. 951/1544)

3.11.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı

Tam adı Ebu İshâk İsâmuddîn İbrahîm b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî el-Horâsânî'dir.⁵²⁷ Lakablarından en bilinenleri 'İsâmuddîn', 'İsâm', 'Molla/ Mevlâ İsâm''dır.

Kendisi hakkında kullanılan nisbeler "el-İsferâyînî", "el-Horâsânî", "el-Herevî", "es-Semerkindî"dir.

3.11.2. Doğumu ve Eğitim Öğretim Hayatı

İsâmuddîn'in doğum tarihi konusunda çeşitli rivayetler olsa da biz burada kaynaklarda en çok geçen, İbnu'l- İmâd'ın görüşüne yer vererek (879/1474) tarihini zikredeceğiz.

Müellifin, yaşadığı çevre itibariyle ilim ve kültür açısından kendini geliştirmiş bir aileye mensuptur. Döneminin büyük âlimlerinden olan dedesi Arabşah ve babası Muhammed b. Arabşah aynı zamanda kadılık görevinde de bulunmuşlardır. Annesin tarafından dedesi olan Dâvûd el-Hâfî'de büyük âlim ve baş vezirlik yapan devlet adamıdır.⁵²⁸

İsâmuddin ilk eğitimin babasından ve dedesi Dâvûd el-Hafî'den almış, daha sonra Irak-İsferayîn'den ayrılarak Herat'ta eğitimine devam etmiştir. Zekâsı, ilme olan iştîyakı ve alanındaki vukufiyeti döneminin yöneticilerinin de dikkatini celp edince kendisine küçük yaşlarda müderrislik vazifesi verilmiştir. Döneminin hükümdarı Hüseyin Baykara da kendisine çeşitli medreselerde muallimlik görevi vermiştir. Bu bilgi birikiminin yanında olaylara bakış

⁵²⁵ Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî", 212; Ataev, *Zekeriyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Büyükü'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*, 21-22.

⁵²⁶ Ataev, *Zekeriyya el-Ensari'nin Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Büyükü'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*, 16-17; Özel, Kallek, "Zekariyyâ el- Ensârî".

⁵²⁷ Nihat Tarı, "İsâmuddîn el- İsferayini'nin Hayatı ve Eserleri", *Harran İlahiyat Dergisi*, (Haziran 2021), 273-274; İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsâmüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayıncılık 2000) 22/516-517.

⁵²⁸ Tarı, "İsâmuddin el-İsferayini'nin Hayatı ve Eserleri", 273-274.

açısındaki orijinallik, eleştirel yaklaşım, olayları yorumlama kabiliyeti ve kibirden uzak bir tavır, dönemindeki aydınlar tarafından da iltifat görmüştür. Sarf, nahiv ve belagat alanında tanınmış, bunun yanında mantık, kelâm ve fıkha dair birçok eser kaleme almış, yazdığı şerh ve haşiyelerle de adından sıkça söz ettirmiştir.⁵²⁹

3.11.3. Hocaları ve Aldığı Dersler

Müellifin pek çok ilim tahsil ettiği bilgisine ulaşmış olmakla birlikte hocaları ve hangi ilimleri okuduğu konusunda ayrıntılı bilgiye ulaşamadık. Ancak, Abdurrahman Molla Câmî'den (ö. 898/1492) dil, edebiyat ve belâgat dersleri aldığı ve Nakşibendi şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'ın halkasına dâhil olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁵³⁰

3.11.4. Aldığı Görevler

- İsferyânî'nin dil, mantık, kelam konusunda verdiği derslerle namı İsferyânî, Horasan ve Mâverâünnehir'de yayılmıştır. Önceleri Timur hükümdarı Hüseyin Baykara'nın emriyle Herat'ta Timur'un oğlu Mirza Şâhruh'un kurduğu medresede Sultâniye Medresesinde müderrislik yapmış, daha sonra Âdiliyye Medresesinde ve Şâhruh Medresesinde ders okutmuştur. Dönemindeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle 926/ 1520'de Herat'tan ayrılıp Buhârâ'ya yerleşmiştir. Burada dönemin hükümdarı kendisi de bir âlim olan Ubeydullah Han tarafından memnuniyetle karşılanmış ve taltif edilerek desteklenmiştir.⁵³¹

3.11.5. Yetiştirdiği Öğrenciler

- Mîr Kelân b. Mevlânâ Hâce el-Horâsânî (ö. 941/1534)
- Muhammed Sa'îd el-Haneffî et-Türkistânî (ö. 970/1562)
- es-Seyyid Ebu'l-Feth b. Mîrzâ Mahdûm (ö. 978/1570)
- Hâfız Muhammed et-Taşkendî (ö. 980/1572)
- Nizâmuddîn el-Bedahşî (ö. 982/1574)
- Hâce Huseyn el-Mervezî (ö. 979/157)
- Mevlânâ Huseyn et-Türkistânî⁵³²
- Sadreddin İsmâil

⁵²⁹ Tarı, "İsâmuddin el-İsferyânî'nin Hayatı ve Eserleri", 273-274.

⁵³⁰ Durmuş, "İsferyânî, İsâmüddin", 22/516.

⁵³¹ Tarı, "İsâmuddin el-İsferyânî'nin Hayatı ve Eserleri", 280.

⁵³² Tarı, "İsâmuddin el-İsferyânî'nin Hayatı ve Eserleri", 280.

- Emîr Ebülfeth eş-Şerefi el-Hüseynî⁵³³

3.11.6. Arap Dili Üzerine Yazdığı Eserler

Müellifin elliye yakın eserinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bunlardan bizim araştırma konumuzla ilgili olanları aktaracağız.

3.11.6.1. Nahivle ilgili eserleri

- **Hâşiye ‘ale’l-Fevâidi’ d-diyâiyye:** Müellifin nahiv alanında yazdığı eserlerinden en meşhurdur. Eserin diğer ismi ‘İsam ‘ale’l- Câmî’ dir. İsferyân bu eseri *Fevâidi’ d- diyâiyye*’nin anlaşılması amacıyla haşiye olarak yazmıştır.
- **Şerh ‘ale’l-Kâfiye:** Müellif bu eseri İbnu’l- Hâcib’in *el-Kâfiye* eseri üzerine şerh olarak yazmıştır. Eserin diğer adı *el-Fevâidu’ d- diyâiyye* olarak geçmektedir.
- **el-Ferîd:** İsferyânî bu eseri kendisi telif etmiş, eseri ‘amil, ma’ mûl ve ‘amil ve ma’ mûl olmayan şeklinde üç kısma ayırmış, daha sonra eseri kendisi şerh etmiştir. Günümüze tahkik edilerek ulaşmıştır.
- **Şerhu’l-Ferîd:** İsferyânî bu eserini *el-Ferid* eserine şerh olarak yazmıştır. Genel itibariyle eserlerinde girift cümlelere de yer veren müellifimiz bu eserinde daha sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu eseri nahiv ilmini öğrenmeye yeni başlayan talebeler için şerh ettiğini ifade etmiştir. Bu eser *el-Ferid* eseriyle birlikte tahkik edilerek basılmıştır.⁵³⁴
- **Mîzânu’l-edeb:** Bu eserde İsferyânî nahiv, sarf, belâgat, beyan gibi ilimlerin hepsine muhtasar olarak yer vermiştir. Öğrencilerinden Muhammed et-Tâşkendi bu eseri ‘*Ucâletu’l-beyân fî şerhi’l-mîzân*’ adıyla şerh etmiştir.⁵³⁵

3.11.6.2. Sarfla ilgili eserleri

- **Suâl ve cevâb ‘alâ Kitâbi’l-Maksûd fi’s-sarf:** İsferyânî bu eseri *el-Maksud* adlı esere şerh olarak soru- cevap şeklinde kaleme almıştır. Eserde 146 soru- cevap vardır.

⁵³³ Yakup Kara, “İsâmüddîn İsferyânî”, *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 14 Kasım 2024).

⁵³⁴ Âdil Nüveyhiz, *Mu’cemü’l-Müfessirin min Sadri’l-İslâm hatta’l-Asri’l-Hazır* (Beyrut, 1983), 1/20; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunun an Esami’l-Kütüb ve’l-Fünun* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941), 1/39, 41,637; İbnü’l-Gazzî, *Dîvânü’l-İslâm* (Beyrut, 1411), 3/292; Tarı, “İsâmuddîn el- İsferyânî’nin Hayatı ve Eserleri”, 281-286.

⁵³⁵ Âdil Nüveyhiz, *Mu’cemü’l-Müfessirin min Sadri’l-İslâm hatta’l-Asri’l-Hazır*, 1/20; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunun an Esami’l-Kütüb ve’l-Fünun*, 1/39, 41,637; İbnü’l-Gazzî, *Dîvânü’l-İslâm*, 3/292; Tarı, “İsâmuddîn el- İsferyânî’nin Hayatı ve Eserleri”, 281-286.

- **Şerhu's-Şâfiye:** İsferyânî, İbnu'l-Hâcib'in sarf ilminde yazdığı eş-Şâfiye adlı esere şerh olarak yazmıştır.
- **Hâşiye 'ale's-Şâfiyye:** İsferyânî'nin bu eseri İbnu'l-Hâcib'in eş-Şâfiye adlı eserine haşiye olarak yazmıştır.
- **Hâşiye 'ale'l-Çârperdi (746/1346):** İsferyânî'nin bu eseri “Şerhu'eş-Şâfiyye” adlı eseri üzerine yazmıştır. (Eserin yazma nüshası: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, No. 001197, 183 varak).⁵³⁶

3.11.6.3. Belâgatla ilgili eserleri

- **el-Atvel:** Müellifimiz bu eseri ile özdeşleşmiştir. İsferyânî bu eserini Teftâzânî'nin *Telhîsu'l- Miftâh* eseri üzerine şerh olarak yazmış ve çoğu zaman Teftâzânî'yi eleştirmiştir.
- **Şerhu'l-İsâm 'ale'l-Ferîde:** İsferyânî bu eserini Ebu'l- Kasım es- Semerkandî'nin (ö. 888/1483) “*el- Ferîde*” adlı eserine şerh olarak yazmıştır.
- **Risâle fi'l-isti'âre:** İsferyânî bu eseri kendisi telif etmiştir. Günümüze ulaşmış ve basılmıştır.
- **er-Risâletu'l-Fârisiyye el-İsâmiyye:** Bu eseri İsferyânî isti'are alanında Farsça kaleme almıştır. Arapça (Müneccim Paşa'dan (ö. 1113/1702) tercümeli) ve Farsça nüshaları günümüze ulaşmıştır.
- **Risâle der hakikat ve mecâz:** Eserin Arapça tercümesi “*Risâle fi beyânî'l-mecâz ve aksâmih*” adıyla basılmıştır. İsferyânî bu eserini hakikat ve mecaz kousunda Farsça kaleme almıştır.⁵³⁷
- **Risâle 'alâ mâ ene kultu:** İsferyânî bu eserini *el-Atvel* adlı eserinin bir bölümü olan (مَا أَنَا قُلْتُ) “mâ ene kultu” konusunun açıklaması mahiyetinde yedi varak şeklinde kaleme almıştır.(İstanbul Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Bölümü, No. 000704, 55-67 varaklar).

⁵³⁶ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hazır*, 1/20; Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*, 1/39, 41,637; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 3/292; Tarı, “İsâmuddin el-İsferyânî'nin Hayatı ve Eserleri”, 281-286.

⁵³⁷ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hazır*, 1/20; Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*, 1/39, 41,637; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 3/292; Tarı, “İsâmuddin el-İsferyânî'nin Hayatı ve Eserleri”, 281-286.

- **Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti Seyyid Şerîf ‘ale’l-Mutavvel li’t-Teftâzânî:** İsferyânî bu eserini Teftâzânî’nin *Mutavvel* adlı eserine Seyyid Şerîf el-Curcânî’nin yazdığı haşiye üzerine haşiye olarak yazmıştır.
- **Hâşiye ‘ale’l-Mutavvel li’t-Teftâzânî:** İsferyânî bu eserini Teftâzânî’nin *el-Telhis* üzerine yazdığı *el-Mutavvel* adlı meşhur eserine şerh olarak yazmıştır. (3 yazma nüshâsı: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah Bölümü, nr. 001255, 161-173 varak; Manisa İl Kütüphanesi, nr. 001895, 352 varak; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Diyarbakır Umumi Kütüphanesi Bölümü, nr. 001932.)
- **Hâşiye ‘ale’l-Muhtasar li’t-Teftâzânî:** İsferyânî bu eserini, Teftâzânî’nin *el-Mutavvel* adlı kendi eserini şerh ederek yazdığı *el-Muhtasar* adlı eserine şerh olarak yazmıştır.
- **Şerh Risâleti’l-vaz‘iyye el-‘Adudiyye:** İsferyânî bu eserini ‘Adududdîn el-Îcî’nin “*er-Risâletu’l-vaz‘iyye*” adlı eserine şerh olarak yazmıştır. İsferyânî’nin ilim çevrelerince tanınan eserlerinden biridir.
- **Risâletu’l-vaz‘:** İsferyânî bu eserini vaz’ ilmi alanında yazmıştır. Bu *eser Risâle fî delâleti’l-vaz‘iyye, Risâle fî tahkîk delâleti’l-vaz‘iyye* isimleriyle de bilinir.⁵³⁸

3.11.7. Vefatı

İsferyânî’nin vefat tarihi ile ilgili çeşitli ihtilaflar vardır, ancak burada yine en mutaber görüşe yer vermeyi uygun bulduk. Araştırmalarımıza göre vefat tarihi ile ilgili en isabetli bilgiyi İbnu’l-İmâd’ın verdiğini düşünmekteyiz. Bu bilgiye göre İsferyânî hicri 951/1544’de mürşit olarak bağlandığı hocası Ubeydullah Ahrâr’ın kabrini ziyaret için gittiği Semerkant’ta vefat etmiş ve hocasının kabri yakınına defnedilmiştir.⁵³⁹

⁵³⁸ Âdil Nüveyhiz, *Mu‘cemü’l-Müfessirin min Sadri’l-İslâm hatta’l-Asri’l-Hazır*, 1/20; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunun an Esami’l-Küttüb ve’l-Fünun*, 1/39, 41,637; İbnü’l-Gazzî, *Dîvânü’l-İslâm*, 3/292; Târî, “İsâmüddin el-İsferyânî’nin Hayatı ve Eserleri”, 281-286.

⁵³⁹ Durmuş, “İsferyânî, İsâmüddin” 22/516-517.; Târî, “İsâmüddin el-İsferyânî’nin Hayatı ve Eserleri”, 276.

SONUÇ

Bir dilin, yaşadığı toplumun kültürü, sanatı, ekonomisi ve siyasi yapısından etkilendiği gerçeğini dikkate alarak, 15. yy. gibi bir dönemde hâkimiyeti sağlayan Memlûk ve Osmanlı devletinin yürüttüğü politikalar neticesinde dil alanında ortaya konulan eserleri genel itibariyle ele almaya çalıştık. Bununla, bazı Oryantalistlerin ve Arap düşünürlerinin, 15. yy. daki devlet yönetimlerinin dil açısından geride kalmaları noktasında eleştirilerin odağında olma durumlarını tespit etmeye çalıştık. Bu iki devletin Arap milletlerine mensup olmayışları ve bu dönemi tenkit edenlerin, dönemin dil gelişimi hakkındaki bilgilerinin yetersiz olması sebebiyle yersiz bir takım görüşlerine cevaplar aradık. Ve çalışmamız sonucunda gördük ki bu dönem, inhitat dönemi olmamıştır. Çünkü, telif edilen eser sayısı, bu dönemde, bir önceki asra oranla artış göstermiştir.

Özellikle bu artışa, nahiv alanında İbn-i Mâlik et-Tâi'nin (ö.672/ 1274) *el-Elfiyye*'si, Mutarrizî'nin (ö. 610/ 1213) *el-Misbah*'ı, İbnü'l Hâcib'in (ö. 646/ 1249) *el-Kâfiyyesi*, sarf alanında yine İbnü'l Hâcib'in *eş-Şâfiyye*'si, belâgatta Sadettin Taftazani'nin *Mutavvel*'i üzerine telif edilen şerh ve haşiyeleri, örnek olarak verebiliriz.

Yine, “bu dönemde, özgün eserler ortaya konulmamıştır.” iddialarına cevap olarak şu eserleri burada zikretmemiz doğru olacaktır. Kirmasti'nin (ö.900/ 1494) *et-Tebyîn fî'l-me'ânî ve'l-beyân* adlı belâgat alanındaki tafsilatlı eseri, Ezheri'nin (ö.905/ 1499) nahiv alanında yazdığı *el-Mukaddimetü'l-Ezheriyye fî İlmi'l-Arabiyye* adlı eseri ve Suyuti'nin (ö.911/ 1505) benzeri yazılmamıştır denilen *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fî'n-Nahv* adlı eseri sayılabilir.

Araştırmamızı yaparken cevap aramaya çalıştığımız sorular itibariyle çalışmamız, ayrı bir boyut kazanmıştır. Zira daha önce yapılan çalışmalar, bu asırda yaşayan âlimler ve eserleri üzerine yoğunlaşsa da dönemi anlamlandırmak ve eleştirilere cevap vermek yönüyle eksik kalmıştır. Biz çalışmamızda gördük ki, her ne kadar sözünü ettiğimiz iki devlet yönetimi, Arap milletine mensup olmamaları yönüyle ortak paydada birleşmiş olsalar da siyasi olarak içinden geçtikleri süreç açısından ayrışıyorlardı. Bir tarafta zirve dönemlerinden birini yaşayan Osmanlı devleti, diğer tarafta savaşlar ve baskınlarla yıpranmış, sınır bütünlüğünü korumaya çalışan, devlet içindeki yönetimin sık sık değişmesiyle yıpranan bir Memlûklü devleti olduğunu tespit ettik. Bundan dolayıdır ki, elde ettiğimiz kaynaklar, Osmanlı âlimleri yönünden ağırlık göstermektedir.

Çalışmamızda âlimleri, yaşadıkları yer, ilim tahsilleri, hocaları, öğrencileri ve ilmi seyahatleri yönüyle inceledik. Ancak elde ettiğimiz verilerin ulaşabildiğimiz kaynaklarla sınırlı olduğu,

ulaşamadığımız ve kayda geçmeyen eserlerin varlığını da fark ettik. İncelememizi yaparken eser, âlim isimleri ve birtakım tarihlerin ihtilaflarında yaşadığımız zorluklar, âlimler üzerine yapılan çalışmaların yetersizliğini de ortaya koymuştur.

Çalışmamızın bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutmasını ve bir dönemi anlamlandırmak adına katkı sağlamasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman-ı Câmî. *Nefehât*. Tahran, 1337.
- Acem, Refik el-. *Molla Lutfi, Risâle fi'l-Ulûmi's-Ser'iyye ve'l-Arabiyye*. Beyrut, 1994.
- Adivar, Abdülhak Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1943.
- Âdil Nüveyhiz. *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hazır*. Beyrut, 1983.
- Akçay, Dr.Öğr. Üyersi Gülçiçek. “Mollâ Lutfi, Sarı Lutfi, Deli Lutfi, Maktûl Lutfi, Lütfullâh”. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 22 Ekim 2024.
- Akdoğan, Mesut. “Zekeriyya el-Ensârî'nin Tasavvufî Yönü ve Düşünce Dünyasında Tasavvuf”. *Hakkari Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 19/1.
- Akpınar, Cemil. “Fenârî Hasan Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 16, 1997.
- Aksoy, Mustafa. *Molla Lutfi'nin Risâle-i Mevlânâ Lutfi'si*. İzmir: Ege Üniversitesi, 1991.
- Aktaş, Sahip. *Yûsuf B. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Muntehab adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Albayrak, Regaib. *Hasan Necati'nin Molla Câmî Divanı Tercümesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2021.
- Altaş, Eşref. “Hasan Çelebi”. Erişim 15 Ekim 2024. <https://islamdusunceatlası.org/hasan-celebi/70>
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 20, 1999.
- Arslan, Abdurrahim. *Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es- Sehâvî'nin (902/ 1496) Hayatı, Eserleri ve Tarih Savunmasına dair el-İ'lân Bi't- Tevbiḥ Limen Zemme't- Tarih Adlı Eseri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Arslan, Ahmet Turan. “Ezherî, Hâlid b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/64-65. İstanbul, 1995.
- Arslan, Çev. Doç. Dr. Ahmet. *Kemal Paşa- Zadê Tehâfüt Hâşiyesi (Haşiya'ala Tahafut al-falasifa)*. Ankara: Kültür veTurizm Bakanlığı Yayınları:806, 1987.
- Arslan, Şükrü. “Mahallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 27, 2003.
- Arslan, Uşame. *Musannifek'in Haşiye Ala Şerhi'l-Miftah Li't-Teftazani Adlı Eseri İnceleme Ve 1-100 Varakların Tahkiki*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Arslan, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan. “Kemaleddin ibn-i Hümam e's- Sivasî”. *Sivas Yöresel Dergi* 6-7 (1991).

- Arvası, Bünyamin. *Yusuf Bin Abdulmelik ve “el-Mazbût fî Şerhi’l-Maksûd” Adlı Eseri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Ataev, Yusup. *Zekeriyya el-Ensari’nin Fethu’l-Vehhab Bişerhi Menheci’t-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı’l-Bûyû’dan Kitabı’l-Ferâiz’e Kadar Olan Kısımının Tahkiki*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul, 1983.
- Aydemir, Halis. *es-Sehâvî’nin (902/1496) el- Kavlü’l- Bedî’fi’s-Salâti Ale’l-Habîbi’ş-Şefî’ Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Aydın, Cengiz. “Ali Kuşçu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 2. İstanbul, 1989.
- Aydın, İbrahim vd. “Cemâleddin İshâk el-Karamânî’ye Ait ‘el-Münâcâtü’l-Meymûne’ Adlı Kasîdenin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 793-816.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Molla Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 30. Ankara, 2020.
- Aygün, Nebile. *Celâluddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi el- Mahallî ve el- Envâru’l- Mudiye fî Medhi Hayri’l- Beriyye*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aynî, Bedreddin. *el- Makâsidu’n- Nahviyye fî Şerhi Şuruhi’l- Elfiyye* 1, ts.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed el-. *Ikdu’l- Cuman fî Tarihi Ehli’z-Zaman*. Veliyyiddin Efendi Kütüphanesi, ts.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı - Barkan, Omer Lutfi. *İstanbul vakıfları tahrir defteri: 953 (1546) tarihli*. Baha Matbaası/ Türkiye Vakıflar Müdürlüğü, 1970.
- Ayyıldız, Mehmet Nuri. “Arap Dili Tarihi ve Arap Dili Gramerinin (Nahiv Sarf) Ortaya Çıkış Süreci”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Nisan 2019), 160-170.
- Bağdadlı İsmail Paşa, Muhammed Emin. *Hediyyetü’l-Arifin Esmâu’l- Müellifin ve Asaru’l-Musannifin*. Tahran, 1387.
- Bağdadlı İsmail Paşa, Muhammed Emin. *Hediyyetü’l-Arifin Esmâu’l- Müellifin ve Asaru’l-Musannifin*. Tahran, 1951.
- Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan. “Arap Dili Grameri Tarihi”. *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları*.
- Baltacı, Cahit. *Osmanlı Medreseleri*. İstanbul, 1976.
- Bebek, Adil. “Hayâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 17, 1998.
- Belîğ, İsmâil. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*. İstanbul, 1287.

- Beyhan, Eyyüp. *Selimağa Kütüphanesindeki Arapça Nahiv ve Sarfla İlgili Yazma Eserlerin Tanıtımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul, 1984.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Tabakatu'l-Müfessirin Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*. Leiden, 1909.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*. Leiden, 1949.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der arabischen Litteratur Supplement band*. Leiden, 1937.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)*. Leiden-Newyork-Köln, 1996.
- Bursalı Mehmet Tâhir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral yayınevi, 1333.
- Bursevî, Seyyid İsmâîl Belîğ Efendi. “Güldeste-i Rıyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân-ı Nâdiredân”: *Bursa: Hüdavendigar Matbaası*.
- Cabir, Tarık Yusuf. *Cuhud-u Şeyhülislam Zekeriya el-Ensari fi'l-Fıkhî'ş-Şafii*. Amman: Daru'n-nuri'l-mübin, 1., ts.
- Câmî, Abdurrahman-ı. *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*. Tahran:
- Can, Ayhan. *Abdurrahman el-Câmî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'iyye adlı eserinin edisyon kritiği*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Corcî, Zeydân. *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Çadır, Hikmet. *Kara Sinan Yûsuf B. Abdülmelik B. Bahşîş'in “ el-Mazbût fi Şerhi-l Maksûd” İsimli Eserinin Tahkiki, Değerlendirmesi ve Birgivi'nin İm'ânü'l-Enzâr Şerhi ile Metodolojik Olarak Karşılaştırılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çakmak, Abdullah - Yağci, Mehmet. “Mubarizuddin Ertokus and Atabey Madrasah Foundation in the Ottoman Period”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (20 Haziran 2017), 59-81. <https://doi.org/10.5578/jss.36296>
- Çelebi, Kâtip. *Keşfü'z-zunun an esam-il kütub ve'l fûnun*. İstanbul, 1360.
- Çelebi, Kâtip. “Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl (c. 5)”. IRCICA yayınları, 2010.
- Çetinkaya, Bayram Ali (ed.). *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Dağ, Mehmet. *Bedreddin Aynî'nin Arap Dili ve Edebiyatındaki yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Dehman, Muhammed el-. *Mucemu'l Elfaz et-Tarihiyye fi Asırı'l Memlukiyye*. Beyrut: Dar'ul Fıkr, 1990.

- Deliçay, Tahsin. “Mehmed Şah Fenârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/529-530. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Demir, İsmail. «*Tosyalı Hacı Baba b. İbrahim ve Mi’e Kâmile fi Şerhi Mi’e ’ Amile Adlı eseri (İnceleme- Tahkik)*». İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demirayak, Kenan. “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler/A Remarks On Arabic Literature During Ottoman Rule”. *Şarkiyat Mecmuası* 26 (2015), 31-62.
- Dımaşkı, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez- Ziriklî ed-. *El- A ’lâm*. Darü’l-İlim Li’l- Melayin, 2002.
- Dönmez, Yrd.Dr. Mustafa İsmail. *Hasan Çelebi ve Belâgatçılara Yönelik Tenkitleri (Mutavvel Hâşiyesi Çerçevesinde)*. İstanbul: ideal- kültür yayıncılık, 2016.
- Durmuş, İsmail. “İsferâyînî, İsâmüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 22, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Semerkandî, Ebü’l-Kasım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 36, 2009.
- Ekizer, Duran. *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani’nin “et-Tevabi fi’s-sarf” Adlı Eserinin Tahkiki*. Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Ekşi, İdris. *Hâcî Bâbâ b. İbrâhîm b. Abdilkerîm et- Tosyevi’nin Hayatı ve Hulâsatı’l- İrâb adlı eseri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1998.
- Ençakar, Orhan. “Molla Hüsrev”. Erişim 04 Kasım 2024. <https://islamdusunceatlası.org/molla-husrev/214>
- Erünsal, İsmail E. “Tacîzâde Sâdî Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 39, 2010.
- es- Sehavî. ed- *Dav’u ’l-lâmi’ li Ehli’l- garni’t- tâsi*. Beyrut: Daru’l- Kutubi’l- İlmiyye, 2003.
- et-Tûnkî, Muhammed Hasan. ’ *el- Edib İbrâhîm et- Tûsi’ Mu’cemu’l- Musannifin*. Beyrut: Vezenkûgrâf tabbâra yayınları, 1928.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah. *Şerhu’t- Tarîh ’ala’t- Tavdîh thk. Muhammed Basil ’Uyûnu’s- Savd*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2000.
- Fazlıoğlu, İhsan. “İthaf’tan Enmuzec’e Fetih’ten Önce Osmanlı Ülkesi’nde Matematik Bilimler”. *Uluslararası Molla Fenari Sempozyumu*. 131-163, 2010.
- Fazlıoğlu, İhsan. “Muhyiddîn Kâfiyecî”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 26 Ekim 2024.
- Fazlıoğlu, Şükran. *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: el-Metalib el-İlahiyye fi Mevzuat el-Ulum el-Luğaviyye*. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Molla Lütî”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 20 Ekim 2024.

- Gazzî, Necmüddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Kevâkibü's-sâire bi a'yâni'l-mieti'l-âşire*. Beyrut: Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Gezgiç, Cemalettin. *Yusuf el-Kirmastî ve "Risale fî Akaidi'l-Firaki'n-Naciye" Adlı Eserinin Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Gökbilgin, Tayyib. *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Pasa Livâsi: vakıflar, mülkler, mukataalar*. Üçler Basimevi, 1952.
- Gökbulut, Hasan. *Kâfiyeci*. Diyanet İşleri Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- Göksu, Memet Mustafa. *Molla Gürânî'nin Gâyetü'l- Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm- Nas sureleri arası)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2007.
- Gökyay, Osman Şaik - Özen, Şükrü. "Molla Lutfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 30. Ankara, 2020.
- Görgün, Tahsin. "Molla Fenârî-Düşüncesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 30, 2005.
- Gürkan, Nejdet. "İslam Medeniyet Dili Arapçanın Türk Kültüründeki Yeri ve Türklerin Bu Dile Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildiriler*. 599-610. Isparta, 2007.
- Gürkan, Nejdet. "Kemal Paşazâde (873/1469-940/1534)'nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2009), 135-165.
- Haçkalı, Abdurrahman. "“Bir Osmanlı Fıkıh Usûlcüsü Olarak Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî ve Eserlerindeki Metodu”, Osmanlı’da İlm-i Fıkıh”. *Kirmastî*. İstanbul: İsar Yayınları, 2017.
- Halit Özkan. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 38. İstanbul, 2010.
- Hasan, İbrahim - Yiğit, İsmail. *Siyasi dini kültürel sosyal İslam tarihi*. Kayıhan yayınları, 2011.
- Hızlı, Mefail. "Mahkeme sicillerine göre Osmanlı klasik dönemi Bursa medreselerinde eğitim-öğretim". *Bursa Emin Yayınları*.
- Hümam el-Kemal bin - Douri, Qahtan Abdurrahman thk. el-. *el-Kemal bin Hümam ve "‘Dile hafîf iki kelime...'” hadisi tahkiki*. Lübnan: Lübnan Kitap Yayıncılık, ts.
- Hüsameddin, Hüseyin. *Molla Fenârî, Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 18 (95) c. İstanbul, 1926.
- Hüsameddin, Hüseyin. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 19 (96) c. İstanbul, 1928.
- ’Imâd, İbn. *Şezerâtü’z-Zeheb*, ts. 'İsâmu d-dîn Ebu l’hayr Ahmed Efendi Taşköprülü- zâde. *Eş-Şeka’ikun- Nu’maniye fî Ulema’i d-Devleti l-’Osmaniye*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basimevi, 1985.
- İbnu’l İmâd Abdu’l- Hayy el- Hanbeli Ebu’l Felah. *Şezerâtü’z-Zeheb*. Daru İbn Kesir, 1986.

- İbnü'l- Hümâm. *el-Müsâyere*. İstanbul, 1400.
- İbnü'l-Gazzî. *Dîvânü'l-İslâm*. Beyrut, 1411.
- İpşirli, Mehmet. “Hacıhasanzâde Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 14. İstanbul, 1996.
- İpşirli, Mehmet. “Hacıhasanzâde Efendi”. c. 14. İstanbul, ts.
- İshakoğlu, Ömer. *Türklerin XV.- XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- İslamoğlu, İsam. *Molla Câmi ve Tefsiri'nden Fatıha Suresi, Edisyon kritik*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara, 1965.
- İşgüzar, Salih. *Elfiyye Şerh Gelenğinde Harf-İ Cerler: Üşmûnî Ve Suyûtî Özelinde*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- İşleme, Akın. *Ebu'l-Kasım Ali El-Leysî Es-Semerkandî'nin Şerhu'r Risaleti'l-Vaz 'İyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kara, Yakup. “İsâmüddîn İsferâyînî”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 14 Kasım 2024.
- Kara, Yakup - Öçal, Şamil. “Molla Câmi”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 09 Ekim 2024.
- Karaca, Abdullah. *Kemal paşazâde'nin Dakâyıkü'l- Hakâyık'ı (Metin- İndeks)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz yayıncılık, 1989.
- Karaver, Ümit. *Musannifek'e Nisbet Edilen “Avâmil-İ Atîk” Şerhi (Tahkik ve Tahlil)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Karmût, Abdurrezzak el- Tantâvî el-. *Havâdis ve Terâcim li Bedreddin 'Aynî ' Ikdu'l- Cumân fi Târîhi Ehli'z- Zaman*. Kahire: ez- Zehra li'l-i' lêmî'l-' Arabî, 1989.
- Katib Çelebi. *Keşfuzzunûn*. Cihannuma, İstanbul, 1362.
- Katib Çelebi. *Keşfü'z-Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z- Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*. İstanbul, 1360.-1362 / 1941-1943. Basım, ts.
- Kâtib Çelebi. *Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâtî'l-Fuhûl, Ma'hedü'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA yayınları), 2010.
- Kâtib Çelebi. *Keşfu'z- Zunun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun*. Bağdat: Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, ts.

- Kâtip Çelebî. *Keşfu 'z-Zünûn*. Beyrut: Dâru'l Kutübü'l-İlmiyye, 1990.
- Kâtip Çelebî. *Keşfu 'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Katip Çelebi, Hacı Halife. *Keşfü 'z- Zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l- funûn*. çev. Rüştü Baltacı. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2007.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu 'cemu 'l-muellifin*. Beyrut: Muesesetu'r-risale yayınları, 1993.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu 'cemu 'l-muellifin Terâcimi Musannifi 'l- Kütübi 'l- ' Arabiyye*. Beyrut: Dâru İhyâ'î't- Tûrasi''- ' Arabiyye, ts.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu 'cemü 'l Müellifin Terâcimü Musannifi 'l Kütübi 'l Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l- Müsennâ, 1957.
- Kepecioğlu, Kamil. “Bursa Kütüğü (haz. Hüseyin Algül ve dğr.)”. *Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları*.
- Kılıç, Mustafa. “Kemal Paşa-Zâde (İbn-i Kemal) nin Talebeleri”. *Belleten* 58/221 (1994), 55-70.
- Koca, Ferhat. “‘İbnü 'l- Hümmam’” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Koca, Ferhat. “Molla Hüsrev”. c. 30. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, ts.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Bedreddin Aynî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 4 (1991), 271.
- Köse, Saffet. “Hocazâde”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. c. 18, 1998.
- Kumbasar, H. Murat. “Taftâzânî (h. 722-792/m. 1322-1390)'nin Eserleri”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 149-164.
- Lari, Abdulgafur Radiyyeddin. “Tekmile-i Havâşi-i Nefehâtü'l-Üns Şerh-i Hâl-i Mevlânâ Câmî”. ed. Beşir Harevi. Neşriyat-ı Encümen-i Câmî, 1964-1965 1343.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevaidü 'l-Behiyye Fi Teracimi 'l-Hanefiyye; et-Ta 'likatü 's-Seniyye Ale 'l-Fevaidi 'l-Behiyye* 1304/1886. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1906.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Ağaç Kitapevi, 5. baskı., ts.
- M. Tayyib Gökbilgin. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul, 1952.
- Mardin, Ebül'ulâ. *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa (İstanbul 1946)*. Ankara, 1996.
- M'atûk, Salih Yûsuf. *Bedrüddîn 'Aynî ve eseruhu fi 'ilmi 'l- hadis*. Beyrut: Dâru'l- Beşâ'iri'- İslâmiyye, 1987.

- Mecdi Efendi, Mehmet. *Şekaik Tercümesi Taşköprizâde, Hadâiku's-Şekaik (trc. Mehmed Mecdi Efendi)*. İstanbul, 1409.
- Mermutlu, Bedri. “Şehâbeddin İbn Arabşah ve Bursa’da Hoca Arabşah Ailesi”, 450-452.
- Molla Hüsrev. *Dürerü'l-hükkâm*. İstanbul, 1319.
- Molla Lutfi. *Şerhu Risâleti'l- 'ulûmi's-şer'iyye ve'l- 'Arabiyye*. Beyrut, 1994.
- Musannifek, Alâaddin Ali b. Muhammed. *Şerhu'l Misbâh*. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 0824, 2a-184b, ts.
- Mustafa Agâh, Sahip Aktaş. “Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı ve Eserleri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018).
- Nev'îzâde Atâullah (Atâî). *Zeyl-i Şekaik Hadâiku'l-hakaik fî tekmileti's-Şekaik*. İstanbul, 1989.
- Okumuş, Ömer. “Câmî, Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 7. İstanbul, 1993.
- Onur, Pakize Köytepe. *Emir Timuru tenkit: İbn Arabşah örneği*. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Önal, Emre. *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Öngören, Reşat. “Cemâleddin İshak Karamânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 24. TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- Örs, Derya. *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) Eş- şakâ'iku'n- nu'mâniyye fî ulemâi'd- devleti'l- Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Özak, Nesibe. *Hâlid B. Abdullah el-Ezherî ve Mûsilü't-Tullâb İlâ Kavâ'idi'l-I'râb Adlı Eseri*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Özbey, Lütfi. *Hâlid el- Ezherî'nin Şerhu Mukaddimeti'l- Âcurrûmiyye Adlı Eserin Edisyon Kitiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Özcan, Tahsin. “Kara Sinan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 24. İstanbul, 2001.
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1990.
- Özel, Ahmet. “Şümunnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 39. İstanbul, 2010.
- Özel, Kallek, Ahmet, Cengiz. “Zekariyyâ el- Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 44. İstanbul, 2013.
- Özen, Şükrü. “Ebü'l-Fazl İbnü's- Şihne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/220-222. İstanbul, 2000.
- Özen, Şükrü. “İslam Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lütfi'nin İdamının Fikhiliği”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 6 (2001), 43-62.

- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul, 2011.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 38. İstanbul, 2010.
- Öztürk, Arzu. *Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda Peygamberlerin İsmet Sıfatına İlişkin İsrâiliyat'ın Kritiği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Öztürk, Mustafa Bilal. "Hacı Hasanzâde'nin Mukaddimât-ı Erbaa Hâşiyesi nin Tahkiki". *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (2021), 893-953.
- Öztürk, Mustafa Bilal. "Hacı Hasanzâde'nin Mukaddimât-ı Erbaa Hâşiyesinin Tahkiki". *Tasavvur- tekirdag ilahiyat dergisi*, 7/1 (Haziran 2021).
- Öztürk, Necmeddin. "Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri". Erişim 22 Eylül
- Öztürk, Necmettin. *Alâaddin Musannifek ve Arap Gramerindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Sakallı, Doç. Dr. Talat. *Bedruddin Aynî (Hayat, Eserleri ve İlmi Şahsiyeti)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- es-Sakhavi, Muhammed bin Aburrahman. *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*. Beyrut: Dar'ul Hayat, ts.
- Sarıkaya, Muammer. *Kemâl Paşa-zâde'nin yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması ve dil hataları konusunda izlediği yöntem*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman es-. *et-Tıbru'l- Mesbûk fî Zeyli's-Sulûk*. Kâhire: Mektebetu'l- Külliyyeti'l-Ezheriyye, ts.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman es-. *Şezerâtü-z Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. Beyrut, Dâru İhyâ'i't-Türasi'l-Arabiyye., ts.
- Sehavî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-. *ed- Dav'u'l-lâmi' li Ehli'l- garni't- tâsi*. Kahire: Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 1335.
- Sehavî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-. *ed-Dav'ü'l- lâmi' li Ehli karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l- Cîl, 1. Basım, 1992.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1353.
- Sehavî Tibr, Muhammed b. Abdurrahman es-. *et-Tıbrü'l- Mesbûk fî Zeyli's- Suluk*. İfrenkiye, 1896.
- Sözen, Kemal - Kemal'de Metafizik, İbn. "Fakülte Kitabevi". Isparta, 2001.
- Sula, Murat. *Trabzon il Halk Kütüphanesindeki Arap Dili ve Belagatı Alanındaki Yazmalar ve Ali Kuşçunun" Risale Fil-Mecaz vel-istiare" sinin Edisyon Kritiği*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tazi, 2000.

- Suyûtî, Celâleddin. *el-Müncem fi'l Mu'cem: Mu'cemu Şuyuhi's-Suyûtî. thk. İbrahim Baciş Abdulmecid*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1975.
- Suyûtî, Celâleddin. *et-Tehaddüs bi Ni'metillâh. thk. Elisabeth Mary Sartain*. Cambridge: Cambridge University, 1975.
- Suyûtî, Celâleddin. *Hüsnü'l- Muhâdara fi Tarihi Mısır ve'l- Kâhira*. 2 cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmani*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, 1996.
- Süreyya, Mehmet vd. *Sicilli Osmânî*. İstanbul: Sebil yayınları, 1996.
- Süyûtî. *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Şur'ân*. Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.
- Şahin, Nihat. *Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin Sîretü'n-Nebi Adlı Eseri ve Analizi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Şemseddin Muhammed b. Ali ed-Davudî. *Tabakâtu'l-Müfessirîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Şevkânî, Muhammed ibn Alî eş-. *el- Bedru't- Tâli'bi Mehâsine men Ba'de'l- Karni't- Tâsi*. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Şulul, Kasım. *Kâfiyeci'de Tarih Usûlü*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Şurbecî, Muhammed Yusuf eş-. *el-İmam Süyûtî*. Dimeşk: Daru'l-Mektebe, 1421.
- Tahir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri*, ts.
- Takıyyüddin, Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî İbn Kadî Şühbe. *Tabakatü'ş- Şâfi'iyye*. Alemü'l-Kutub, 1407.
- Tala, Murat. "Kâfiyeci'nin Eserleri ve Arap Dil Bilimine Katkıları: Tespit, Tasnif ve Değerlendirme, The Works of al-Kafiyaji and Its Contribution to the Arabic Linguistic: Identification, Classification and Evaluation". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal* 24 (3): 1081-1111 (Aralık 2020).
- Tarı, Nihat. "İsâmüddin el- İsfarayini'nin Hayatı ve Eserleri". *Harran İlahiyat Dergisi*.
- Tas, Mustafa. "The Content Analysis of Ibn al- Jazari's Work Which Named Gayet an-Nihaya". *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*.
- Taşköprizâde İsâmüddin Ahmed Efendi. *eş-Şeka'iku'N-nu'mâniyye fi 'Ulemâ'i'D-devleti'l-Osmâniyye*. İstanbul, 1405.
- Taşköprüzâde, Ahmet Efendi. *eş- Şekâikü'n- Nu'mâniyye fi Ulemai'd- Devleti'l- Osmâniyye*. Beyrut: Dârü'l- Kütübi'l- Arabî, ts.
- Taşköprüzade, Ahmet Efendi. *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fi Mevdû'ati'l- Ulûm*. Kahire: Dârü'l- Kütübi'l- Hadîse, 1968.

- Taşköprüzade, Ahmet Efendi. *Osmanlı Bilginleri*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz yayıncılık, 2007.
- Taşköprüzade, Ahmet Efendi. *Şakâik-i Nu'maniyye Tercümesi*, (terc: Edirneli Mecdi Efendi). İstanbul, ts.
- Taşköprüzade, Ebu'l Hayr Isameddin. *eş-Şekâikü'l Numaniye fî Ulemai'd-Devlet'til Osmaniye*. Beyrut: Dar'ul Kitâbu'l Arabi, 1975.
- Taşköprüzade, İsmâüddin Ahmet Efendi. *Miftâhu's- Sa'âde ve Misbâhu's- Siyâde fî Mevdû'ati'l- Ulûm*. Beyrut, 1405.
- Taşpınar, Halil. “Kemaleddin İbnü'l- Hümam'ın İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri ve ' ' el-Müsayere ' ' Adlı Eserinden “İman ve İslâm” Örneği”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (Aralık 2005), 2.
- Tibr, Muhammed b. Abdîrrahman es-Sehavî. *es-Sehavî et-Tibrü'l- Mesbûk fî Zeyli's- Suluk*. İfrençie, 1896.
- Togan, Ahmed Zeki Velidi. “Umumi Türk tarihine giriş”.
- Tomar, Cengiz. “Sehâvî Şemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 36. İstanbul, 2009.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 25. Ankara, 2022.
- Türkyılmaz, Yunus. *Kemâlpâşazâde'nin Nesâyih adlı Eseri'nin Transkribi ve Felsefî Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Umut, Hasan. “Fenârizâde Ali Çelebi”. *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 17 Ekim 2024.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar”.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara, 1947.
- Ünal, Emre. *Hocazade ve Haşiya Ala Şarh Hidayet al- Hikma Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Yağmur, Vahdettin. *Hadis Literatüründe Emâlîler ve Ebu'l-Fazl İbnu's-Şihne'nin “el-Emâlî'l- Muhibbiyye” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yalar, Mehmet. “XV. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002).
- Yalçın, Mustafa Ubeydullah. *Şeyh ali B. Mecdüddîn Musannifek ve Şerhu'l-Misbâh adlı Eseri (İnceleme-Tahkik)*. Necmettin Erbakan University Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Yaqoob, Luay Hatem. *Hocazade'nin Kitabı't Tehafüt Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Molla Gürânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 30. Ankara, 2020.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. "Musannifek". c. 31. İstanbul: DİA Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Yavuz, Mehmet. *Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Âlimleri*. İstanbul: Çantay Kitapevi, 2001.
- Yavuz, Mehmet. "IX.(XV) Asırda Arap Gramerine Dair Eser Yazan Bazı Osmanlı Âlimleri". *Şarkiyat Mecmuası* 16 (2010), 117-136.
- Yavuz, Mehmet. *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf, Nahiv) 'e Dair Eser Yazan Osmanlı- Türk Alimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1991.
- Yavuz, Safa. *Muhyiddin el-Kafiyeci'nin Nüzhetü'l-İhvân Adlı Eserinin Edisyon Kritiği, Tefsir ve Dil Yönünden İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Tez, 2015.
- Yazıcı, Hüseyin. *Hasan Paşa Niksari*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Yazıcıoğlu, M. Said. *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi- Yorumlar, Düşünceler-*. Ankara, 2001.
- Yazılımı, SoftTr E.-Ticaret Sitesi. "Osmanlı Devleti Haritası". Erişim 05 Ağustos 2024.
- Yetim, Muhammed. "Mehmed Şah Fenârî". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 13 Ekim 2024.
- Yıldırım, Akif. *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih Örneğinde Tefsir Usûlü ve İçeriği*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yıldırım, İlyas - Boyalık, Mehmet Talha. "Molla Fenârî". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 12 Ekim 2024.
- Yıldırım, Nurettin. "Şeyhü'l-İslâm Zekeriyâ el-Ensârî'ye Nispeti Hatalı Eserler". *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 10/20 (Aralık 2023).
- Yılmaztürk, İlyas. " ' Mahmûd b. Ahmet b. Mûsa Ebu Muhammed Bedrettin el- Aynî'nin 'Şerhu'l- Avamil el- mie lil Cürçânî' ' Adlı Eserin Edisyon Kritiğinin Yapılması' ". Müsbe, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Yiğit, Metin. "Celâleddin el-Mahallî". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 17 Kasım 2024.
- Yuvalı, Abdulkadir. "Şehâbeddin İbn Arabşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c. 19. İstanbul, 1999.
- Zirikli, Hayreddîn. *Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l Arab ve'l-Musta'ribin ve'l-Mustaşrikîn*. c. 10. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1984.

Ziriklî, Hayreddîn ez-. *el- A 'lâm: Kâmûsu Terâcim*. c. 7 . Beyrut, 1984.

Ziriklî, Hayreddin ez-. *el-A 'lâm: Kâmûsu Terâcim*. Kahire, 1373.

“الاعلام للزركلي”. خطيب زاده (محمد بن إبراهيم بن حسن النكساري الرومي محي الدين) تراجم عبر التاريخ (tarajm.com). Erişim 26 Aralık 2024.

Abdulaziz b. Salih b. Abdullah el-Ömerî, “*Alaudîn Alî b. Mecdüddîn b. Muhammed el Bistâmî, Şerhu Lübâbi'l-i'râb*”. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1429.

Abdullatif b. Abdirrahmân b. Ahmed el- Kudsî. İstanbul: Diyanet İşleri Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

“Bender”. Vikipedi. c. 8, 22 Eylül 2024.

Vikipedi. “Burcî Memlûkler”. 11 Mayıs 2024. Erişim 04 Şubat 2025.

Bursa Haberleri. “Dinkoz (Dikgöz) Ahmed Efendi”. Erişim 03 Kasım 2024.

Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. “eş-Şakâ'iku'n-Nu'Mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye”. Erişim 02 Kasım 2024.

Fatih Sultan Mehmed Han'ın Emriyle Yazılan Farsça Tefsir “*Kitâbüş-şifâ fî tefsîri Kelâmillâhi'l-münzel mine's-semâ*”, Osmanlı Döneminde Tefsir (I). İstanbul: Ensar Naşriyat, 2018.

Hediyyetu'l-Ârifîn. el- Bağdâdî, ts.

“Memlûkler (Devlet-i Türkiyye) (1250-1517) - Kpss- Tarih Vakti”. 01 Kasım 2019. Erişim 25 Temmuz 2024.

“Molla Cami Ve Tefsirinden Fatiha Suresi,. Erişim 09 Ekim 2024.

“Teracim Abra't- Tarih”, 31 Ocak 2024.

“Tokatlı Bir Müfessir: Muhyiddin Muhammed İbn. İbrahim Niksârî'nin Tefsir İlmine Katkıları (İhlas Suresi Tefsiri Örneği)”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* 3 (Tokat 2015).

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 2009 yılında Fas/ Abdulmalek Essadi Üniversitesi- Dirasat İslamiyye bölümüne başladı, 2012’de mezun oldu. Özel bir kolejde Dkab öğretmenliği yapmaktadır.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Atasoy, Hilal. “15. yy. da Osmanlıda ve Arap Dünyasında Arap Dili Durumu” *13. Uluslararası Değişen Dünyada Sosyal, Beşeri, İdari ve Eğitim Bilimleri Kongresi*, Ankara. 431- 440 (6-8 Ağustos 2024).

